

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΦΥΛΟ, ΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΠΟΛΙΤΙΚΗ»**

Διπλωματική Εργασία:

Ανδρισμοί, έθνος και ομοερωτισμός εντός των οπαδικών συνδέσμων

Ονοματεπώνυμο φοιτήτριας: Πετρίδου Μαλαματή Μαρία

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή:

Καθηγήτρια Αλεξάνδρα Χαλκιά (Επιβλέπουσα)

Επίκουρος Καθηγητής Μανώλης Χουμεριανός

Ομότιμη Καθηγήτρια Άννα Λυδάκη

Αθήνα, 2022

Copyright © Μαλαματή Μαρία Πετρίδου, 2022

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα. Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Ευχαριστίες

Η διπλωματική εργασία απαιτεί μία κοπιώδη προσπάθεια και αρκετή αυτό-πειθαρχία, υλικά που ομολογουμένως δεν αποτελούν δυνατά στοιχεία του χαρακτήρα μου. Χωρίς την υποστήριξη της επιβλέπουσας Αλεξάνδρας Χαλκιά, αυτή η εργασία δεν θα ολοκληρωνόταν ποτέ. Η διαρκής και σημαντική ανατροφοδότησή της, η υποστήριξη και η πίστη στα ερευνητικά ενδιαφέροντα της εργασίας, η οργανωτικότητα και η ευγένειά της, με βοήθησαν καθοριστικά στην ολοκλήρωση αυτής της διπλωματικής. Ευχαριστώ τους οπαδούς που με εμπιστεύτηκαν και μοιράστηκαν μαζί μου τις εμπειρίες τους, τον Παναγιώτη Αντωνιάδη για τις βοηθητικές συζητήσεις μας και την Εύη για την ψυχολογική υποστήριξη και την συνεχή παρότρυνση. Ευχαριστώ τις συμφοιτήτριές μου και ειδικά την Κατερίνα για τα ατελείωτα τηλεφωνήματα αλληλο-υποστήριξης και την φιλοξενία στο αναγνωστήριο – σαλόνι της και την Ειρήνη για την ανταλλαγή υλικού. Ευχαριστώ τα μέλη της επιτροπής κ. Άννα Λυδάκη και κ. Μανώλη Χουμεριανό. Τέλος, ευχαριστώ την Χρηστίνα που ήταν καθημερινά δίπλα μου με τρόπο φροντιστικό και ενθαρρυντικό ακούγοντας τα παράπονα και τα άγχη μου.

*Στον παοκτσή της γειτονιάς Πετράν
που μας άφησε ξαφνικά,
,*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: Επισκόπηση... ..	11
Οι πρώτες θεωρητικές προσεγγίσεις.....	11
Η σύνδεση με τον τόπο... ..	13
Έμφυλη οπτική στο ποδόσφαιρο	17
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: Μεθοδολογία	21
Εστιασμένα ερευνητικά ερωτήματα	22
Μέθοδος.....	22
Αρρενωπότητες και ανδρισμοί.....	24
Ενότητες συνεντεύξεων... ..	25
Συνομιλητές οπαδοί	26
Γιατί ΠΑΟΚ;.....	26
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: Ανάλυση υλικού.....	30
Εργοστάσιο γηπεδικών αρρενωποτήτων	31
Η πρώτη ματιά στο γήπεδο	31
Ο πατέρας.....	34
Το τρένο, το πούλμαν, η μετάβαση	36
Ο πόλεμος	40
ΠΑΟΚ και εθνική ταυτότητα.....	44
Λίγο πριν την Συμφωνία των Πρεσπών... ..	44
Πάνω από τα Τέμπη πληρώνετε με λέβα.....	47
Εδώ μόνο ΠΑΟΚ... ..	50
Ομοερωτισμός.....	52
«Παιχνίδια» κεκλεισμένων τω θυρών.....	52
Συν-αισθηματικό habitus... ..	57
Stand by me.....	57
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	64
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	68
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	74

Περίληψη και λέξεις κλειδιά

Η παρούσα διπλωματική εργασία διερευνά την κατασκευή των αρρενωποτήτων εντός του γηπεδικού γίνεσθαι, την συσχέτισή τους με το έθνος και τις ομοερωτικές όψεις που μπορεί να υφαίνονται εντός των οπαδικών σχέσεων. Το ποδόσφαιρο ως δημοφιλές άθλημα, συνδεδεμένο στο παρελθόν με τα λαϊκά και εργατικά στρώματα, αναδύεται ως ένα «παιχνίδι» ανάμεσα σε αρρενωπότητες, πολύ συχνά αρκετά βίαιο. Μέσα από το θεωρητικό πλαίσιο που αναπτύσσεται και την διενέργεια τριών ημι-δομημένων συνεντεύξεων με οπαδούς, διερευνώνται οι έμφυλες ιεραρχίες και τα πλέγματα εξουσίας που αναδύονται στους μηχανισμούς κατασκευής των γηπεδικών αρρενωποτήτων. Επιπλέον, εξετάζεται η σχέση της οπαδικής ταυτότητας με το έθνος και η σχέση της έννοιας της ηγεμονικής αρρενωπότητας με το έθνος-κράτος. Τέλος ερευνώνται οι ομοερωτικές όψεις που μπορεί να δημιουργούνται ανάμεσα στις οπαδικές σχέσεις και η έννοια του συν-αισθήματος εντός του οπαδικού κόσμου.

Λέξεις κλειδιά: οπαδισμός, ηγεμονικές αρρενωπότητες, έθνος, ομοερωτισμός, συν-αίσθημα.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ανδρική φιλία, κατασκευάζεται στο φαντασιακό της ελληνικής κοινωνίας, ως μία σχέση εμπιστοσύνης, τιμιότητας και ειλικρίνειας. Συχνά ακούμε πως οι πιο δυνατές ανδρικές φιλίες δημιουργούνται σε συνθήκες όπου ένα σύνολο αντρών συνυπάρχουν υπό το καθεστώς μίας ενότητας, λόγου χάρη ο στρατός. Μία συνθήκη συσπείρωσης και συνύπαρξης πολλών αρρενωποτήτων κάτω από μία ιδέα, εμφανίζεται στην εμπειρία του οπαδισμού. Η ένταξη σε μία αθλητική ομάδα, που ξεκινάει συνήθως από την εφηβική ηλικία, εμπεριέχει στοιχεία που συνδυάζουν τον τόπο, την τάξη, το φύλο αλλά και την δημιουργία δεσμών μεταξύ αντρών. Κατά κύριο λόγο πρόκειται για μία διαδικασία που προκύπτει από τις πρώτες προσπάθειες κοινωνικοποίησης των νεαρών αγοριών. Για αυτό το λόγο τα τελευταία χρόνια, οι επιστήμες της ανθρωπολογίας και της κοινωνιολογίας έχουν στρέψει το ενδιαφέρον τους προς την εμπειρία του οπαδισμού. Η κατασκευή και η απόδειξη της αρρενωπότητας μέσα από την οπαδική ένταξη, περνάει από πολλά στάδια. Τα νεαρά αγόρια καλούνται να αποδείξουν το θάρρος, την δύναμή τους, την πίστη τους στον συνοπαδό τους και στην ομάδα, την αγάπη για την γειτονιά τους και κατ'έκταση για τον τόπο, ακολουθώντας πιστά ρητούς κώδικες και τακτικές, που προέρχονται και ανακατασκευάζονται από παλιότερους οπαδούς.

Η παρατήρηση των οπαδών έχει ξεκινήσει εδώ και χρόνια από κοινές παρέες και φίλους οπαδούς, οι οποίοι δέχτηκαν να μοιραστούν την εμπειρία τους λόγω των σχέσεων που έχουμε αναπτύξει. Το 2018 – 2019 στην Θεσσαλονίκη, την περίοδο των μεγάλων εντάσεων λόγω της επικείμενης συμφωνίας των Πρεσπών, βρέθηκα να διασχίζω το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, στο δρόμο για το σπίτι μου. Λίγα μέτρα πιο κάτω από την κεντρική βιβλιοθήκη έξω από το ΑΧΕΠΑ, παρατήρησα έναν άνθρωπο πεσμένο στο πεζοδρόμιο. Πλησιάζοντας, αντιλήφθηκα ότι ήταν ο φίλος μου ο Α. χτυπημένος σε όλο του το σώμα με μία μεγάλη πληγή στο κεφάλι. Τον ρώτησα εάν είναι καλά και ζήτησα βοήθεια από το νοσοκομείο. Λίγες ώρες αργότερα, αφού μεταφέρθηκε στα επείγοντα για τις πρώτες βοήθειες, μου ανέφερε πως τον χτύπησαν οπαδοί. Τον βρήκαν μόνο του μέσα στον χώρο του ΑΠΘ και του επιτέθηκαν με λοστούς και κράνη. Το περίμενε, καθώς λίγο καιρό πριν είχε επιτεθεί και εκείνος μαζί με μία παρέα σε άλλους οπαδούς της ίδιας ομάδας. Ο Α. ήταν ο τρίτος φίλος μέσα σε δέκα μέρες που είχε τραυματιστεί από συμπλοκή με οπαδούς. Οι καβγάδες στους

δρόμους εκείνη την περίοδο εκτυλίσσονταν ανάμεσα σε οπαδούς τοπικής ομάδας, οι οποίοι είχαν πάρει επισήμως θέση κατά της ψήφισης της συμφωνίας των Πρεσπών και σε αναρχικούς. Οι καταλήψεις στην πόλη περιφρουρούνταν όλο το εικοσιτετράωρο, καθώς στην πόλη φημολογούνταν πως πρόκειται να γίνει επίθεση σε κάποια από αυτές, όπως και έγινε. Το κλίμα ήταν εξαιρετικά πολεμικό. Στους δρόμους βλέπαμε μικρές ομάδες ανδρών, έτοιμους για μία ενδεχόμενη συμπλοκή, να τριγυρνάνε με κράνη και λοστούς.

Καλοκαίρι του 2019, αφού έχουμε σχολάσει με τον Κ. από την δουλειά αποφασίζουμε να πιούμε ένα ποτό λίγο πριν επιστρέψουμε σπίτι. Δουλεύαμε μαζί σε ένα café – bar για τρία συνεχόμενα έτη. Γνωριστήκαμε στην δουλειά και μετά ξεκινήσαμε να κάνουμε παρέα. Ο Κ. φανατικός οπαδός, καθ'οδόν για το μαγαζί και ενώ περπατάμε στον δρόμο χωρίς κάποιον άνθρωπο γύρω μας, αρχίζει να σιγοτραγουδάει συνθήματα της ομάδας του, κουνώντας τα χέρια του ρυθμικά. Μετά από λίγη ώρα μπαίνουν στο μαγαζί δύο άντρες και κοιτάζουν προς το μέρος μας. Ο Κ. μου εξηγεί πως πρέπει να φύγουμε άμεσα και ξεκινάει να καλεί κάποιον στο κινητό. Οι δύο άντρες μας κοιτάζουν έντονα για λίγα λεπτά και έπειτα πλησιάζουν προκαλώντας τον Κ. να βγει έξω από το μαγαζί. Γνωρίζω πως οι δύο άντρες είναι οπαδοί μιας μικρής τοπικής ομάδας, αντίπαλης από αυτή του Κ. Στην συνέχεια του αναφέρουν πως δεν σκοπεύουν να κάνουν καβγά μπροστά μου -η παρουσία μιας γυναίκας κατά κανόνα αποτρέπει για την ώρα τον καβγά- αλλά θα τον περιμένουν έξω. Ο Κ. στέλνει αμέσως μήνυμα σε γνωστούς συνοπαδούς και σε λίγα λεπτά εμφανίζονται αρκετά μηχανάκια με οπαδούς. Ο καβγάς είναι μεγάλος και η συσπείρωση ολοένα και περισσότερων ανδρών, άμεση. Και οι δύο πλευρές φάνηκε πως κάλεσαν «ενισχύσεις» καθώς ο διαπληκτισμός δεν περιορίστηκε σε δύο – τρία άτομα. Άρχισε ένα ανεξέλεγκτο ανθρωποκυνηγητό στα στενά γύρω από την Ροτόντα. Παρακολουθούσα τον καβγά μέσα από το μαγαζί. Λίγα λεπτά αφότου ο καβγάς μεταφέρθηκε μερικά τετράγωνα πιο κάτω, εγώ αποχώρησα καθώς αισθάνθηκα ότι μπορεί να κινδυνέψω. Ο Κ. ήξερε πως σε οποιαδήποτε περίπτωση μπορούσε να καλέσει τους συνοπαδούς του για βοήθεια και εκείνοι θα ερχόντουσαν αμέσως. Ο Κ. και οι συνοπαδοί του τα κατάφεραν, αλλά γνώριζα πως για κάποιο καιρό δεν θα τον ξαναέβλεπα στο κέντρο, έως ότου η ένταση καταλαγιάσει.

Μεγάλωσα στην πόλη της Θεσσαλονίκης και έμεινα εκεί μέχρι τα εικοσιεφτά μου. Συχνά βρισκόμουν με παρέες, στις οποίες κάποιο άτομο εμπλέκονταν σε οπαδικές κόντρες. Το γεγονός αυτό με έκανε να παρατηρώ λίγο πιο προσεκτικά όλες τις

συμπεριφορές και τα συμβάντα που συνδέονταν με τον οπαδισμό. Στην Θεσσαλονίκη, οι περιοχές που μπορούν να κυκλοφορούν οι οπαδοί είναι συγκεκριμένες. Άμα περάσεις τα σύνορα μιας περιοχής στην οποία έχει έδρα η αντίπαλη ομάδα, θα πρέπει να είσαι με τους συνοπαδούς σου, καθώς ανά πάσα στιγμή μπορεί να προκληθεί καβγάς. Την ημέρα ενός αγώνα, όλοι οι δρόμοι της Τούμπας κλείνουν και στην περιοχή γύρω από το γήπεδο γίνεται μία τεράστια γιορτή. Άντρες, συνήθως χωρίς μπλούζα, πίνουν αλκοόλ από το πρωί έως την έναρξη του αγώνα, αγκαλιάζονται, φωνάζουν συνθήματα και ξεχνώνονται στους δρόμους. Τα αστικά λεωφορεία που διασχίζουν την οδό Γρ. Λαμπράκη, είναι γεμάτα νεαρά αγόρια που κρέμονται από τα παράθυρα, φωνάζοντας συνθήματα με κασκόλ και φανέλες της ομάδας τους. Όποιο άτομο διαμαρτυρηθεί για την φασαρία, έχει μπλέξει σε έναν καβγά που ούτε το ίδιο δεν μπορεί να φανταστεί. Εκείνη η ημέρα είναι μία ημέρα γεμάτη ανδρικές επιτελέσεις που ενώνονται και πανηγυρίζουν για την ομάδα τους σε μία περιοχή που εδαφικά την έχουν κατακτήσει με το σώμα τους. Πώς όμως καταλήγει ένα νεαρό αγόρι να ρίχνεται σε μία τόσο σκληρή μάχη;

Το κεντρικό ερώτημα της παρούσας διπλωματικής εργασίας, είναι το πώς κατασκευάζονται και αναδύονται οι αρρενωπότητες στην οπαδική εμπειρία και πώς αυτές διασταυρώνονται με το έθνος. Έπειτα θα αναρωτηθούμε ποιο είναι το στοιχείο που ενώνει αυτές τις αρρενωπότητες και τι τις κάνει να θυσιάζονται η μία για την άλλη. Συγχρόνως θα εξεταστούν τυχόν ομοερωτικά στοιχεία στην εμπειρία του οπαδισμού και να αναρωτηθούμε εάν αυτά τα στοιχεία καταλήγουν να αναπαράγουν και να ενθαρρύνουν ολοένα και πιο σκληρές αρρενωπότητες.

Η οπαδική εμπειρία και ειδικότερα ο χώρος της θύρας επιλέχθηκαν καθώς δημιουργούν μία χωρικότητα εντός της οποίας φαίνεται οι αρρενωπότητες να μπορούν να εκφραστούν με έναν τρόπο πέραν της κοινωνικής λογοκρισίας. Κάπου εκεί εμπλέκεται και το στοιχείο του ομοερωτισμού, το οποίο υφαίνει τις σχέσεις άρρητα, χωρίς να εκδηλώνεται καταφανώς και άρα να καταστέλλεται άμεσα. Ταυτοχρόνως το έθνος αναδύεται ως στοιχείο ένωσης ή άγριας συμπλοκής ανάμεσα στους οπαδούς, δημιουργώντας ένα φορτισμένο κοινωνικό πεδίο κατασκευής των αρρενωποτήτων.

Αν εν τέλει, βάλουμε κάποιες βάσεις στις παραπάνω υποθέσεις, τότε ανοίγει μία συζήτηση γύρω από τους χώρους-συστήματα παραγωγής άγριων αρρενωποτήτων (στρατός, αστυνομία, γήπεδα). Προχωρώντας, διακρίνονται κάποιες διαστάσεις του

πώς αυτά τα συστήματα μπορεί να υφαίνονται από το ομοερωτικό ενδιαφέρον. Ένα ενδιαφέρον που δεν δημοσιοποιείται, αλλά εκτονώνεται στα έγκλειστα - ιδιωτικά πλαίσια ενός χώρου που απαιτεί κάτι τελείως αντίθετο, δηλαδή μία μάτσο, σκληρή, ετεροφυλόφιλη, αρρενωπότητα. Επιπλέον, θα μας δοθεί μία ευκαιρία να εντοπίσουμε την σημασία του έθνους ως συστατικού στοιχείου στην δόμηση των αρρενωποτήτων, ακόμα και εντός του γηπέδου.

Η διαδρομή που θα ακολουθήσουμε στην παρούσα έρευνα είναι η εξής: Αρχικά στο κεφάλαιο της επισκόπησης της βιβλιογραφίας εξετάζονται κοινωνιολογικές και διεπιστημονικές προσεγγίσεις γύρω από τον οπαδισμό παγκοσμίως, με μία έμφαση σε ευρήματα που καταδεικνύουν τυχόν συγκλίσεις με το έθνος. Έπειτα παρουσιάζονται επεξεργασίες/ μελέτες του οπαδισμού και των έμφυλων στοιχείων που αναδύονται και στην συνέχεια έρευνες της οπαδικής εμπειρίας συγκεκριμένα στην Ελλάδα.

Στο επόμενο κεφάλαιο αναλύεται η μεθοδολογία που θα ακολουθήσουμε στην διερεύνηση των ερωτημάτων, αλλά και στην ανάλυση των συνεντεύξεων. Μετά αναλύεται το υλικό των συνεντεύξεων και η διπλωματική εργασία κλείνει με κάποια συμπεράσματα για τις υπό εξέταση κοινωνικές σχέσεις και δυναμικές.

ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

Στο παρόν κεφάλαιο θα επιχειρηθεί μία ανάλυση ποικίλων θεωριών, με σκοπό να δημιουργηθεί ένα θεωρητικό πλαίσιο γύρω από το οποίο θα ερευνηθούν οι τόποι του ποδοσφαίρου και οι διαδικασίες άρθρωσης των αρρενωπότητων εντός αυτών. Επιπλέον, θα αναφερθούν θεωρίες που συνδέουν την οπαδικές αρρενωπότητες με το έθνος και τον ομοερωτισμό. Η ανάλυση των παρακάτω θεωριών θα κατασκευάσουν ένα θεωρητικό υπόβαθρο πάνω στο οποίο θα αρθρωθούν τα επιχειρήματα και τα ερευνητικά ερωτήματα της παρούσας διπλωματικής εργασίας.

Οι πρώτες θεωρητικές προσεγγίσεις

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες, η μελέτη του αθλητικού θεάματος και της οπαδικής εμπειρίας, έχουν προσελκύσει ακαδημαϊκό ενδιαφέρον. Έως την δεκαετία του 1960 η μελέτη της οπαδικής συμπεριφοράς και του ρόλου που έπαιζε στις ζωές των οπαδών, η προσκόλληση στην ιδέα της ομάδας, δεν αποτελούσαν σημείο ενδιαφέροντος στην επιστημονική κοινότητα. Οι κοινωνικές πρακτικές των οπαδών εντάσσονταν στα πλαίσια μίας υποκουλτούρας που συνήθως δεν θεωρούνταν άξια έρευνας. (Armstrong, 1999).

Την εποχή της εμφάνισης των Άγγλων Hooligans και των Ιταλών ultras, η έκρηξη της οπαδικής βίας άρχισε να παίρνει μεγάλες διαστάσεις. Τα περιστατικά βαρύτατων τραυματισμών και δολοφονιών, σε περιπτώσεις συμπλοκών μεταξύ οπαδών, άρχισαν να γίνονται ολοένα και πιο συχνά. Οι οπαδικός χώρος ξεκίνησε να οργανώνεται σε συλλόγους, με τα πέταλα των γηπέδων να γεμίζουν με συνθήματα, τραγούδια, σύμβολα, κασκόλ, σημαίες, γκράφιτι και χορογραφίες. Ο «λαός» κάθε ομάδας, δημιουργούσε έναν ολόκληρο κόσμο, τον οποίο ανατροφοδοτούσε και ενθάρρυνε με διάφορα μέσα και πρακτικές (Dunning, Murphy, Williams, 1986). Σε αυτό το κοινό πολιτισμικό πεδίο που οργάνωναν οι οπαδοί, αντάλλασσαν όρκους, δημιουργούσαν δεσμούς φιλίας, κανονισμούς, ιεραρχίες και οργάνωναν φαντασιακές κοινότητες πιστές και προσηλωμένες σε μία ιδέα. Οι κοινωνικές σχέσεις και τα δίκτυα που αναπτύσσονταν στους οπαδικούς συλλόγους, η αλληλεπίδραση με τις οικονομικές και πολιτικές εξελίξεις στο επαγγελματικό ποδόσφαιρο, η κατασκευή της έννοιας του ελεύθερου χρόνου στο μετα-νεωτερικό υποκείμενο, η έκρηξη βιαιότητας των φανατισμένων hooligans και οι αναδυόμενες υποκουλτούρες, η σύνδεση των τελευταίων με τον τόπο, την γειτονιά και η δημιουργία ενός χώρου που περιφρουρείται

από εξαγριωμένες αρρενωπότητες που επιδιώκουν την εξαφάνιση του αντιπάλου, άρχισαν να προσελκύουν το ενδιαφέρον των κοινωνιολόγων.

Την δεκαετία του 1970, οι πρώτες κοινωνιολογικές προσεγγίσεις της νεομαρξιστικής βρετανικής σχολής της υποκουλτούρας ερευνούσαν την ταξική συγκρότηση των οπαδών και την σύνδεσή τους με την εργατική τάξη της μεταπολεμικής Αγγλίας. Οι πρώτες απόπειρες ερευνητικών προσεγγίσεων της οπαδικής εμπειρίας, συνέδεαν τον χουλιγκανισμό με την ταξική καταπίεση και το χαμηλό μορφωτικό υπόβαθρο των φιλάθλων. (Williams, 2013, σ. 66). Η βίαιη συμπεριφορά των οπαδών σε συνδυασμό με την εναντίωσή τους σε οποιαδήποτε απόπειρα καταστολής από την αστυνομία, εξηγούνταν ως μορφή αντίστασης απέναντι στις οικονομικές εξελίξεις γύρω από την βιομηχανία του ποδοσφαίρου. (Clarke, 1978).

Μια από τις πρώτες θεωρίες στην κοινωνιολογία του αθλητισμού ήταν αυτή του Elias Norbert (1969) στο πλαίσιο της ευρύτερης θεωρίας του για την «διαδικασία εκπολιτισμού» (civilizing process). Σε συνεργασία με τον Eric Dunning, ο Elias πρότεινε την θεωρία του σχηματισμού (figuration) ως μία διαδικασία δημιουργίας δικτύων από άτομα που μοιράζονται αμοιβαίες ιδέες και συνδέονται με σχέσεις εξάρτησης και αμοιβαίας στήριξης, δημιουργώντας ποικίλους κοινωνικούς δεσμούς. Ο Elias συνέδεσε την εξέλιξη του σύγχρονου αθλητισμού ως ένα πολιτισμικό φαινόμενο και ως μία διαδικασία παράλληλη με τον εκπολιτισμό των κοινωνιών από την προνεωτερική περίοδο, διαδικασία που περιελάβανε την καθυπόταξη των παθών, την ειρηνική και πολιτισμένη συνύπαρξη και την πάταξη της βίας. Η επαγγελματική οργάνωση των σπορ, η δημιουργία κανόνων και θεσμικού πλαισίου, αναδύονταν παράλληλα με την οργάνωση του κοινοβουλίου και την αίσθηση μίας «πολιτισμένης» διαχείρισης των εντάσεων και της βίας. (Horne, Jary, 1985).

Η θεωρία του σχηματισμού κινείται γύρω από τέσσερις άξονες, την διαδικασία της «αθληματοποίησης», την αυξημένη δημιουργία κανόνων και οδηγιών, την γραφειοκρατικοποίηση - επαγγελματοποίηση των σπορ και κυρίως του ποδοσφαίρου και τέλος τον χουλιγκανισμό. (Ζαϊμάκης, 2008). Σε αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί πως για τον Dunning η έννοια του χουλιγκανισμού, έπειτα από την στοχευμένα καταχρηστική χρήση του από τα MME και τα media, κατέληξε να περιγράφει ένα τεράστιο φάσμα φιλάθλων, από τον οπαδό που επισκέπτεται το γήπεδο κάθε Σάββατο έως τον fan που είναι οργανωμένος σε σύλλογο και επιδιώκει συγκρούσεις με άλλους

οπαδούς. Ο όρος χούλιγκαν χρησιμοποιούνταν για να περιγράψει τα μέλη των Βρετανικών συμμοριών στα τέλη της δεκαετίας του 1890 και έπειτα για να περιγράψει τους Βρετανούς φανατισμένους οπαδούς, οι οποίοι συχνά προκαλούσαν άγριες συμπλοκές (Dunning, 2000). Συνεπώς, ο όρος χουλιγκανισμός είναι ευθέως συνδεδεμένος με τον τόπο και την δράση των συγκεκριμένων οπαδών. Τα τελευταία χρόνια ο όρος χρησιμοποιείται για να περιγράψει τις βίαιες δράσεις οπαδικών συλλόγων ή οπαδικών συμμοριών.

Στο πλαίσιο εκδημοκρατισμού των σύγχρονων κοινωνιών, τα παλιά ανοργάνωτα ακαθόριστα παιχνίδια, οργανώθηκαν στον επαγγελματικό αθλητισμό. Παράλληλα, γύρω από τον οργανωμένο χώρο των σπορ, δημιουργήθηκε ένα πεδίο για νέες μορφές ταύτισης. Ο χουλιγκανισμός, ως μία βασική πτυχή της θεωρίας του σχηματισμού, περιλαμβάνει μάχες οπαδών με αυτοσχέδια όπλα, μαχαίρια και λοστούς, βανδαλισμούς και εκρήξεις βίας εντός του γηπέδου. Οι αναφερόμενες συμπεριφορές διενεργούνται εντός και εκτός γηπέδου, σε μπαρ, σταθμούς μετρό ή και στον δρόμο. (Dunning, 2000). Ο χουλιγκανισμός, βάσει της εν λόγω κοινωνιολογικής προσέγγισης, συνδέεται ιστορικά με τις αλλαγές και τις επιδράσεις που έχουν λάβει χώρα στα τμήματα της εργατικής τάξης. Η βία, το θέαμα, η αδρεναλίνη της μάχης και η σύγκρουση σώμα με σώμα, είναι από τις λίγες πηγές ευχαρίστησης που μπορούν να απολαύσουν στον ελεύθερο χρόνο τους οι άνδρες των πιο σκληραγωγημένων στρωμάτων της εργατικής τάξης. Ταυτοχρόνως, είναι ένα μέσο να διαχωριστούν και να αντισταθούν απέναντι στα ανώτερα στρώματα. Καθώς η οργάνωση και η δράση των οπαδών επηρεάζεται άμεσα από τον κοινωνικό έλεγχο και την κρατική αντιμετώπιση, ο χουλιγκανισμός εκφράζεται με διαφορετικό τρόπο ανά τόπο και κοινωνία.

Η σύνδεση με τον τόπο

Σύμφωνα με τον Benedict Anderson (1997) το έθνος είναι μία φαντασιακή πολιτική και οριοθετημένη κοινότητα, η οποία κατέστη δυνατή κυρίως λόγω του έντυπου καπιταλισμού, δηλαδή της μαζικής κυκλοφορίας βιβλίων και εφημερίδων. Το έθνος αποτελεί μία κοινότητα που μοιράζεται την ίδια ιστορία-όραμα. Τα μέλη αυτής της κοινότητας μπορεί να μην γνωρίσουν ποτέ το ένα το άλλο, αλλά από την στιγμή που θεωρούν ότι μοιράζονται τα ίδια χαρακτηριστικά, δημιουργούν μία εντύπωση του συνανήκειν. Αυτή η εντύπωση είναι μία δημιουργική και δυναμική διαδικασία, που κατασκευάζει το φαντασιακό του έθνους. (Anderson, 1997). Η σύνδεση των

κοινοτήτων ποδοσφαίρου με την θεωρία του Anderson χρησιμοποιήθηκε από αρκετούς θεωρητικούς στον τομέα των Sport Studies. Ο Tone Blackshaw (2008) στο άρθρο του «Σύγχρονη θεωρία της κοινότητας και ποδόσφαιρο» αναφέρει πως οι φαντασιακές κοινότητες των οπαδών αναδύονται μέσα από την κοινή προφορική παράδοση και την δημιουργία μίας αντίπαλης πλευράς, η οποία βρίσκεται εκτός των γηπεδικών συνόρων και κρίνεται ως απειλητική για την ομάδα. (Tone Blackshaw 2008). Η διατήρηση του κοινού φαντασιακού της ομάδας, γίνεται μέσα από κοινές πρακτικές, εξιστορήσεις, κανόνες και σύμβολα.

Σύμφωνα με τους Κυπριανός & Χουμεριανός (2009) ένα από τα βασικά στοιχεία επιλογής της ομάδας είναι η τοπικότητα. Επίσης, συχνά παρατηρείται η ταύτιση του προφίλ της ομάδας, με συγκεκριμένα κοινωνικά, ιστορικά, ταξικά, πολιτισμικά χαρακτηριστικά μίας περιοχής. «Βασικό στοιχείο στην επιλογή της ομάδας είναι η τοπικότητα. Επιλέγουμε συνήθως την ομάδα της πόλης ή της περιοχής μας ή, όταν υπάρχουν περισσότερες, μία από αυτές. Η επιλογή συνιστά στοιχείο αυτοπροσδιορισμού, ταυτόχρονα όμως και αλληλο-αναγνώρισης, με δύο λόγια ταυτότητας». (2009, σ. 123). Οι κόντρες που αναπτύσσονται συχνά ανάμεσα σε οπαδούς, είναι στενά συνδεδεμένες με τα όρια της γειτονιάς και της «οπαδικής επικράτειας».

Ο John Hughson (2000) στο άρθρο του “The boys are back in town: Soccer support and social reproduction of masculinity”, αναφέρει πως οι Κροάτες οπαδοί, κάτοικοι τις Αυστραλίας, με το όνομα Bad Blue Boys, αντιλαμβάνονταν την παραβατικότητα και τις βίαιες πρακτικές τους, ως κομμάτι διαχωρισμού και αντίστασης στους «πολιτισμένους» Αυστραλούς.

Υποστηρίζοντας την ομάδα τους φανατικά, παλεύοντας με τους αντιπάλους στους δρόμους και επιμένοντας σε μία μη κανονικοποιημένη δράση, δήλωναν έμπρακτα την μη ενσωμάτωσή τους και την υποστήριξη στο ιδεώδες της ομάδας τους και κατ'επέκταση της Κροατίας. Επιπλέον, σε περίπτωση που κάποιος «fan» τύχει να ακολουθήσει έναν πιο κανονικοποιημένο τρόπο ζωής, υπάρχει μεγάλη πιθανότητα να εξοστρακιστεί από τον σύνδεσμο.¹

¹ Ο Hughson στην συνέχεια βάζει τον ρόλο του φύλου στην δημιουργία αυτών των κοινοτήτων, σημείο στο οποίο θα επανέλθουμε στην συνέχεια του κειμένου.

Την πολύ στενή σύνδεση των οπαδών με τον τόπο επιβεβαιώνει η έρευνα του John Williams, (2006) ο οποίος εξέτασε την αλλαγή που επήλθε στο βρετανικό ποδόσφαιρο την δεκαετία του 1990 και τον αντίκτυπο αυτής της μεταβολής στην εμπειρία των οπαδών. Στα μέσα της δεκαετίας του 1980 η ομάδα που κυριαρχούσε στην Αγγλία ήταν η Λίβερπουλ. Κατά την διάρκεια του ευρωπαϊκού κυπέλου στις Βρυξέλλες, οι βανδαλισμοί των φιλάθλων της Λίβερπουλ, οδήγησαν στην κατάρρευση ενός τείχους και στον θάνατο 39 Ιταλών οπαδών. Το περιστατικό καταγράφηκε ζωντανά από τα μαζικά μέσα ενημέρωσης (MME) και αποτέλεσε θέμα σχολιασμού για πολύ καιρό. Για τα επόμενα χρόνια η προσέλευση των φιλάθλων στα γήπεδα μειώθηκε σε πολύ μεγάλο βαθμό και ο θεσμός του αθλήματος πέρασε την πιο μεγάλη κρίση στην ιστορία του βρετανικού ποδοσφαίρου. (William, 2006). Αν κάτι μπορούσε να σώσει το βρετανικό ποδόσφαιρο από την επικείμενη καταστροφή του, ήταν ένα ισχυρό ιδιωτικό κεφάλαιο με σκοπό την δημιουργία παγκόσμιας εμβέλειας θεσμών με κανόνες και όρια (Premier League), την κατασκευή ασφαλών γηπέδων, με κλειστά κυκλώματα ασφαλείας, αυστηρούς ελέγχους των οπαδών, προσωπικό ασφαλείας, την καταστολή των βιαιοπραγιών και τέλος την παγκοσμιοποίηση του ιδεώδους των ομάδων και την αποσύνδεσή τους από τον τόπο.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1990 και ιδιαίτερα με την διαμεσολάβηση της τηλεόρασης, ένας κάτοικος της Πορτογαλίας μπορούσε να δηλώνει φίλαθλος της Λίβερπουλ, να παρακολουθεί τους αγώνες της ομάδας του και να αγοράζει τα αξεσουάρ της, χωρίς να έχει καμία σύνδεση με την πόλη της Λίβερπουλ, και την εμπειρία της κερκίδας της. Παράλληλα με την διαδικασία εμπορευματοποίησης και παγκοσμιοποίησης του ποδοσφαίρου, τα MME σταμάτησαν να μεταδίδουν σε καθημερινή βάση τις συμπλοκές μεταξύ των οπαδών μέσα σε ένα κλίμα απόδειξης ότι η νέα τάξη πραγμάτων πρόκειται να εγκαθιδρύσει την πολυπόθητη «εξυγίανση» του ποδοσφαίρου. Όπως αναφέρει ο William (2013) στο άρθρο «Αθλητικός οπαδισμός» στον 21 αιώνα πολλοί οπαδοί, απογοητευμένοι από την εμφάνιση των νέων φιλάθλων – πελατών, στράφηκαν στην υποστήριξη άλλων μικρότερων τοπικών ομάδων, άλλοι πάλι συνέχισαν να οργανώνονται σε τοπικούς συνδέσμους, αντιστεκόμενοι στην ολοένα και αυξανόμενη καταστολή.

Η τάση προς την αποδέσμευση της ομάδας από τον τόπο, συνεπώς και των οπαδών από τους κοινωνικούς δεσμούς τους και το ιδεώδες που αντιπροσώπευαν, τείνει να οδηγεί τους χουλιγκανς σε μία πιο έντονη αναζήτηση ενός κοινού «εμείς» που αγκιστρώνεται

στον τόπο. Πολλοί χουλγκανς, όταν καλούνται να περιγράψουν εικόνες όπως η γειτονιά, το γήπεδο, ο σύνδεσμος, χρησιμοποιούν έννοιες όπως η «ασφάλεια», η «σταθερότητα» και η συναισθηματική ζεστασιά. (Charleston, 2008). Πιο συγκεκριμένα, μεταξύ του τόπου, των συνοπαδών και της ομάδας σχηματίζεται ένα τρίγωνο, το οποίο δημιουργεί έναν ξεχωριστό χώρο, που φέρνει στο νου τα βαθιά ριζωμένα αισθήματα της εστίας. Ο Charleston παρατηρεί πως το γήπεδο και η κοινότητα των οπαδών, δημιουργούν έναν ασφαλή συναισθηματικό χώρο για τους οπαδούς, ο οποίος παραπέμπει στο όρο της εστίας.

Η Αλεξάνδρα Χαλκιά (2007) στην εισαγωγή του βιβλίου «Έλληνας Ποτέ...» (Γκολφινόπουλος, 2007) προτείνει πως μέρος της ποδοσφαιρικής κουλτούρας συμπυκνώνεται σε μία μάχη αρρενωποτήτων για την διεκδίκηση της θέσης του αυθεντικού «Άντρα». Σε αυτήν την μάχη αναδύονται, σαφώς, εθνικά και ταξικά χαρακτηριστικά, καθώς όπως υποστηρίζει η ανάλυση του βιβλίου στα γεγονότα της 4^{ης} Σεπτεμβρίου², οι θιγμένες εθνικές αρρενωπότητες προχώρησαν σε βίαιες επιθέσεις στις φαινομενικά κατώτερες ταξικά και εθνικά αρρενωπότητες της Αλβανίας. Η Χαλκιά μετατοπίζει τον φακό της έρευνας στο σημείο όπου η αστική βία συναντά το έθνος και τις μαχόμενες αρρενωπότητες. Ο γηπεδικός τόπος, είναι ένας χώρος ο οποίος τοποθετείται από την αστική δημοκρατία στο περιθώριο, λόγω των παραβατικών και άγριων συμπεριφορών. Αν επιδιώξουμε να τον ερευνήσουμε με τα εργαλεία της έμφυλης οπτικής, θα αναδυθεί η εμπλοκή των αρρενωποτήτων σε κρίση με το έθνος και την βία. Πρόκειται για μία ανησυχία του ποιος είναι περισσότερο άντρας, περισσότερο Έλληνας ή του ποιος «κάνει κουμάντο» στην «ανδρική επικράτεια» του γηπέδου, της γειτονιάς, του έθνους.

Οι παραπάνω θεωρίες που επικεντρώνονται στην σύνδεση των οπαδών με τα όρια της γειτονιάς, του τόπου και κατ' επέκταση του έθνους, μας δίνουν χρήσιμα εργαλεία για την διερεύνηση της προσπάθειας των αρρενωποτήτων να προστατεύσουν τα εδάφη που τους «ανήκουν» (γειτονιά) και των εθνικών στοιχείων που εκφράζονται μέσα από τις οπαδικές συγκρούσεις. Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, ο τόπος και το έθνος αποτελούν δομικά στοιχεία του οπαδικού φαντασιακού.

² Τα γεγονότα της 4^{ης} Σεπτεμβρίου συνοψίζουν ένα μαζικό αντιαλβανικό πογκρόμ που συνέβη μετά την νίκη της εθνικής ομάδας ποδοσφαίρου της Αλβανίας έναντι της Ελλάδας.

Η έμφυλη οπτική στο ποδόσφαιρο

Μία άλλη οπτική από την οποία θα μπορούσαμε να εξετάσουμε την εμπειρία της θύρας και τις κοινότητες οπαδών, είναι αυτή η οποία επικεντρώνεται στους έμφυλους συσχετισμούς.

Η Αλεξάνδρα Χαλκιά (2012) στο άρθρο της «Η κοινωνιολογία της σεξουαλικότητας. Οι αρρενωπότητες και ο έμφυλος Δεκέμβρης», αναλύει «το πώς μία κουίρ οπτική που αναγνωρίζει την αρρενωπότητα ως ένα σύνθετο και συγκρουσιακό πεδίο σχέσεων εξουσίας, εμπλουτίζει και οξύνει τόσο τις κοινωνικές επιστήμες όσο και την πολιτική σκέψη του σήμερα» (Χαλκιά, 2012, σ. 237). Επιπλέον, η κουίρ οπτική εμπλεκόμενη με θεματικές που δείχνουν να είναι εκτός των πλαισίων της, δοκιμάζεται στην προσπάθειά της να «αποσαφηνίσει τις συγκρούσεις μεταξύ αρρενωποτήτων με εκφράσεις αστικής βίας» (σ.237) Τα εργαλεία που μας προσφέρουν οι θεωρίες γύρω από τις κατασκευές των άγριων ηγεμονικών αρρενωποτήτων, διεισδύουν στην διερεύνηση των συναισθημάτων μεταξύ των οπαδών, των κανόνων που δομούν, αλλά και της επιθυμίας που αναπτύσσεται ανάμεσά τους. Η Connell ορίζει την αρρενωπότητα ως «άρθρωση έμφυλων συμπεριφορών, οι οποίες οργανώνουν την ανδρική ταυτότητα και συνδιαμορφώνουν τις κοινωνικές ιεραρχίες που συμβάλλουν στην συγκρότηση της κοινωνικής τάξης, του σεξισμού και του ρατσισμού» (Χαλκιά, 2021, σ. 11). Η Χαλκιά ορμώμενη από το περιστατικό της δολοφονίας του Γρηγορόπουλου, ερευνά την ανάδυση ενός έμφυλου πεδίου συγκρούσεων που αφορά διαφορετικές αρρενωπότητες, οι οποίες εν μέσω κρίσης μάχονται για την κυριαρχία. (Χαλκιά, 2012)

Ο Κώστας Γιαννακόπουλος (2005), στο άρθρο του «Πόλεμοι μεταξύ ανδρών: ποδόσφαιρο, ανδρικές σεξουαλικότητες και εθνικισμοί» ερευνά την σύγκλιση ανάμεσα στις οπαδικές αρρενωπότητες, το έθνος και την ομοκοινωνικότητα. Η εθνικότητα, όπως και η σκληρή αρρενωπότητα, συγκροτείται γύρω από την διαμάχη ενός «εμείς» σε αντίθεση με έναν εχθρικό «Άλλο». Αυτή η διαμάχη θυμίζει/παραπέμπει σε μία πολεμική τελετουργία, στην οποία επιδίδονται σωματικά ένα σύνολο σκληρών αρσενικών. Όπως παρατηρούν και οι Κοταρίδης και Σιδέρης (2013) κατά την διάρκεια του αγώνα οι οπαδοί φοράνε τις πολεμικές στολές τους, οργανώνουν τα μέσα της επίθεσης (συνθήματα, τραγούδια, υβριστικά ιδιώματα, όπλα, τακτικές μάχης) και έπειτα ξεκινούν την επίθεση. Ακόμα και οι αποστολές σε μία άλλη πόλη (εκτός έδρας

αγώνες), η οποία περιλαμβάνει την συσπείρωση σε ένα κοινό χώρο και κοινή πορεία όλων των πούλμαν, θυμίζει μία πολεμική εκστρατεία που σκοπό έχει την κατάκτηση του ξένου άλλου και την επιβολή κυριαρχίας.

Οι τακτικές πολέμου και βίας, δομούν και αναπαράγουν την κατασκευή του ποδοσφαιρικού ιδεώδους. (Κοταρίδης, Σιδέρης, 2013) Η έκφραση βίας, μεταφέρεται και λεκτικοποιείται μέσα από σεξουαλικά ιδιώματα, πρακτικές, σύμβολα και επιτελέσεις, τα οποία, αν και εκλαμβάνονται ως αστεϊσμοί, (Δρένος, 2013) εν τέλει μοιάζουν αναπόσπαστο κομμάτι του οπαδικού παιχνιδιού. (Γιαννακόπουλος, 2005). Εντός των ανδρικών ομοκοινοτήτων, διενεργείται μία συνεχής μάχη απόδειξης της πιο σκληρής και ηγεμονικής αρρενωπότητας. Ο ανδρισμός κατασκευάζεται ως μία επιτέλεση επιβολής και εξουσίας, που στόχο έχει να τεκμηριωθεί όχι στο πεδίο των σχέσεων των γυναικών, αλλά αυτό των αντρών. Όπως παρατηρεί ο Hughson (2000) στην έρευνα του για τους Κροάτες χούλιγκανς, ο ανδρισμός κρίνεται από άλλους άνδρες σε συνεχή καθημερινή βάση. Οι άνδρες για να συνεχίζουν να είναι χούλιγκανς και άρα σκληροί άντρες, πρέπει να αποδεικνύουν τον ρόλο τους καθημερινά. Αυτό μπορεί να προκύψει από το θάρρος που θα δείξουν σε έναν καβγά, από τις έντονες και εφήμερες σεξουαλικές τους σχέσεις με μία γυναίκα (οι οποίες είναι προτιμότερο να συμβαίνουν στις Pubs και στα μπαρ οπαδών μετά από έναν αγώνα), από την ανθεκτικότητα στο αλκοόλ και στην αφοσίωση – αυτοθυσία στην κοινότητα – ομάδα.

Ειδικότερα, η συγκρότηση της αρρενωπότητας (Γιαννακόπουλος, 2005) γίνεται μέσω της κυκλοφορίας – ανταλλαγής του μη άνδρα, του θηλυκού και του παθητικού. Αυτό παρατηρείται τόσο στην συνθηματολογία, όσο και στους αστεϊσμούς ή και ύβρεις μεταξύ των ανδρών (Κοταρίδης Σιδέρης 2013). Οι δυνατοί αρρενωποί/ενεργητικοί οπαδοί, μέσω των απειλών επιδιώκουν να προκαλέσουν φόβο (στοιχείο που κρίνεται ως θηλυκό) στους αντιπάλους τους και να επιδείξουν την βίαιη και σκληρή συμπεριφορά τους. Σύμφωνα με τον Γιαννακόπουλο, αυτή η σκληρή σωματικότητα και η ανεξέλεγκτη ερωτική επιθυμία για την ομάδα, συσπειρώνεται και ξεσπά γύρω από το ανδρικό σεξουαλικό όργανο. Το πάθος, η καψούρα, η τρέλα είναι λέξεις τις οποίες συχνά χρησιμοποιούν οι οπαδοί για να περιγράψουν την σεξουαλική τους σύνδεση με το ποδόσφαιρο. (Γιαννακόπουλος, 2005, σ. 60). Ο Γιαννακόπουλος υποστηρίζει ότι οπαδοί εντός του γηπέδου επιδίδονται σε μία σεξουαλική πολεμική μάχη, προσπαθώντας να καθυποτάξουν τον παθητικό αντίπαλο και να επιβληθούν σε οτιδήποτε απειλεί τον ανδρισμό τους και παραπέμπει σε θηλυκό. Συχνά ακούμε για

εμπειρίες οι οποίες αποτελούν «ανδρική υπόθεση». Αυτές οι εμπειρίες δημιουργούν τόπους και πεδία στα οποία οι γυναίκες είναι τελείως ανεπιθύμητες. Σύμφωνα με τους Κροάτες οπαδούς, η ημέρα ενός αγώνα είναι μία ημέρα των αντρών και δεν χωράν γυναίκες. (Hughson, 2000) Φαίνεται λοιπόν πως η παρουσία μίας γυναίκας στην οπαδική ιεροτελεστία, θεωρείται ως απειλή, γιατί η ίδια δεν πρέπει να αντικρύσει τι διενεργείται ανάμεσα στις ανδρικές κοινωνικότητες. Ο φόβος της λογοκρισίας αλλά και της αποκάλυψης ενός μυστικού καθιστούν της γυναίκες μη επιθυμητές στην οπαδική εμπειρία.

Στο βιβλίο της «Επιστημολογία της ντουλάπας» η θεωρητικός Eve Kosofsky Sedgwick (1990) αναλύει πως ο ομοερωτισμός αναδύεται μέσα από το δίπολο κοινοποίησης/απόκρυψης. Πως δηλαδή η ομοερωτική επιθυμία, σε ένα πλαίσιο άρρητο και σιωπηλό, συγκαλύπτεται και εν τέλει εκφράζεται επιλεκτικά, χρησιμοποιώντας άλλα μέσα και άλλα πεδία, λόγου χάρη στην περίπτωση μας το γήπεδο. Αυτές οι μέθοδοι έκφρασης, φαίνεται να γίνονται σημεία ανταλλαγής της επιθυμίας, σε χώρους και κοινότητες όπου η ομοφυλοφιλία είναι απαγορευμένη και κατακριτέα. Εντούτοις, μέσα από την μελέτη αυτών των πολιτισμικών τεχνικών κωδικοποίησης της επιθυμίας, εντός των ανδρικών κοινοτήτων μπορούμε να ανιχνεύσουμε στοιχεία ομοερωτισμού.

Πολλοί οπαδοί εκφράζουν την αγάπη τους για την στιγμή της κερκίδας. Ο ενθουσιασμός και η αφοσίωση για τον συνοπαδό και την ομάδα διενεργείται μέσω εναγκαλισμών και προσφωνήσεων. Συχνά οι οπαδοί πανηγυρίζουν χωρίς μπλούζες, εκφράζουν σωματικά την αγάπη τους με περιπαιχτικές κινήσεις σε σημεία που δεν θα αγγίζονταν ποτέ εκτός του γηπέδου και συσπειρώνονται ο ένας πολύ κοντά στον άλλον. (Γιαννακόπουλος, 2005). Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε πως το «ασφαλές» από κάθε λογοκρισία πεδίο που δημιουργείται στην θύρα, διαχωρίζεται από την καθημερινή ζωή των οπαδών.³ Στην κερκίδα, όπου η σεξουαλική διέγερση εκρήγνυται αρχικά μέσω της ξέφρενης επίδειξης αγάπης για τον συνοπαδό και έπειτα μέσω της σεξουαλικής εκτόνωσης – επιβολής στον παθητικό αντίπαλο.

Γυρνάμε πάλι στο όρο της εστίας, όπως τον αναφέραμε παραπάνω, αλλά αυτή την φορά με μία επιπλέον παράμετρο. Αυτή η εστία – οικογένεια που έχουν δημιουργήσει οι άντρες δεν περιλαμβάνει γυναίκες και δεν επιθυμεί την παρουσία τους. «Όσοι περνάν

³ Ο Γιαννακόπουλος αναφέρει πως συχνά οι οπαδοί εντός της κερκίδας προσφωνούν ο ένας τον άλλον με επίθετα που εκτός της θύρας μοιάζουν προσβλητικά και ακατάλληλα. (Γιαννακόπουλος, 2005, σ. 61).

πολύ ώρα με την οικογένεια και παραμελούν τον σύνδεσμο κινδυνεύουν να χαρακτηριστούν ως γυναικούλες και να διωχθούν από την κοινότητα» (Hughson, 2000, σ. 16).

Η αγάπη για την ομάδα «ακουμπάει» πάνω στην σύνδεση με τον τόπο και κατ' επέκταση με το έθνος. Αυτή η σύνδεση παρατηρείται και στα πλαίσια των ομάδων της πόλης και στους αγώνες των εθνικών ομάδων. Στο σύνθημα «Δεν θα γίνεις Έλληνας ποτέ, Αλβανέ Αλβανέ» την νύχτα της 4^{ης} Σεπτεμβρίου του 2004 στην ποδοσφαιρική αναμέτρηση Αλβανίας-Ελλάδας, όπως και στον λόγο του τύπου που κάλυψε το πογκρόμ που ακολούθησε, ο Γκολφινόπουλος καταδεικνύει τον κόμβο ανάμεσα στο ποδόσφαιρο και το έθνος. (2007). Κάτι παρόμοιο εντοπίζει και ο Γιαννακόπουλος, καθώς βλέπουμε πως ο λόγος γύρω από την ποδοσφαιρική δύναμη συγκροτείται με βάση τον εθνικιστικό λόγο (2005).

Συνεπώς, εάν ο τόπος ταυτίζεται σε μεγάλο βαθμό με την ομάδα, η οποία αναδύεται ως μία ανδρική ομοκοινωνική συλλογικότητα, τότε μπορεί να γίνεται λόγος για την σύσταση ενός εθνικού ομοκοινωνικού ερωτισμού. Αντίστοιχα σε τοπικές ομάδες, αυτός «ο ερωτισμός του τόπου»⁴, ενσαρκώνεται στην αγάπη για την γειτονιά, για τους συνοπαδούς που μεγάλωσαν στα ίδια μέρη και την ομάδα που γεννήθηκε και εξελίχθηκε εντός των ορίων και της ιστορίας της πόλης. Τέλος ο Γιαννακόπουλος αναφέρει πως ο ερωτισμός και η σεξουαλική επιθυμία φαίνεται να έχει σημείο αναφοράς μία Γυναίκα. Η ομάδα είναι η «τρελή καψούρα», άρα η γκόμενα ενός οπαδού, ενώ η πατρίδα είναι η μάνα, ως ένα λατρεμένο ιδεώδες. Και στις δύο περιπτώσεις, το περίβλημα μίας γυναικείας ιδέας διασφαλίζει την ομοκοινωνική επιθυμία.

Η εμπλοκή του έμφυλου πρίσματος στο κομμάτι του οπαδισμού, μας επιτρέπει να ερευνήσουμε το τρίγωνο έθνος, αρρενωπότητες, ομοερωτισμός. Βλέπουμε από τις παραπάνω θεωρίες, πως αυτά τα τρία στοιχεία, εκφράζονται ή συγκαλύπτονται εντός της γηπεδικής εμπειρίας, διαπερνώντας τις αρρενωπότητες. Επιπλέον, αναδύεται μία νέα οπτική, στην μάχη ηγεμονικών αρρενωποτήτων και στα σημεία που αυτές

⁴ Ο Γιαννακόπουλος δανείζεται τον όρο ερωτισμός του έθνους από τον Arjun Appadurai.

αποδιαρθρώνονται και στις συγκαλυμμένες τελετουργίες εντός των ανδρικών συλλογικοτήτων.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η διερεύνηση της κατασκευής των αρρενωποτήτων στα πλαίσια της οπαδικής εμπειρίας. Μέσα από αυτή την διαδρομή, θα εξερευνήσουμε τυχόν διασταυρώσεις με το έθνος και θα αναρωτηθούμε εάν εντός των στενών δεσμών που αναπτύσσονται ανάμεσα στους οπαδούς, διαφαίνονται ομοερωτικά στοιχεία.

Ένα από τα κεντρικά ζητήματα με τα οποία ασχολείται η παρούσα έρευνα, είναι η έννοια της εξουσίας. Κρίνεται λοιπόν σκόπιμο να αναφερθούν οι θεωρητικές προσεγγίσεις της εξουσίας, από τις οποίες αφορμάται. Η αντίληψη περί εξουσίας σε αυτήν την έρευνα, ακουμπά στην Φουκωική θεωρία σχετικά με την σχέση του υποκειμένου και της εξουσίας. Η εξουσία υπό αυτό το πρίσμα, δεν είναι εξωτερική προς το υποκείμενο και δεν προκύπτει ως μία ανώτερη δύναμη. Αντιθέτως «το άτομο που έχει συγκροτηθεί από την εξουσία είναι συγχρόνως και φορέας της» (Foucault, 1991, σ. 107). Οι σχέσεις που τίθενται προς μελέτη (σχέσεις των οπαδών, σχέσεις των ίδιων των υποκειμένων με τον εαυτό τους και την κοινωνική πραγματικότητα, σχέσεις συνεντευξιαζόμενου – ερευνήτριας, σχέση ερευνήτριας με το προς μελέτη αντικείμενο) τοποθετούνται υπό το πρίσμα μίας εξουσίας «που πρέπει να αναλυθεί ως κάτι που κυκλοφορεί ... δεν εντοπίζεται ποτέ στο ένα ή στο άλλο μέρος, ποτέ στα χέρια κάποιου/ας, κανέναν/καμία δεν την ιδιοποιείται ποτέ ως εμπόρευμα ή ως κομμάτι πλούτου».(Foucault, 1991, σ. 107). Η εξουσία, στα ερευνητικά πεδία που θα μας ανοιχτούν, ξεκινάει όχι από το υπέρτατο αλλά από το μικρο-επίπεδο και πιο συγκεκριμένα «στα ακραία σημεία άσκησής της, όπου είναι πάντοτε λιγότερο νόμιμη όσον αφορά τον χαρακτήρα της». (Foucault, 1991, σ. 105).

Η έρευνα επικεντρώνεται σε νέους (28 με 35 χρονών) cis άντρες οπαδούς του ΠΑΟΚ, που έχουν μεγαλώσει στην πόλη της Θεσσαλονίκης και συμμετείχαν ενεργά σε συνδέσμους του ΠΑΟΚ και σε ενδεχόμενες συμπλοκές με άλλους οπαδούς. Διενεργήθηκαν ημι-δομημένες συνεντεύξεις με τρεις οπαδούς, ενώ στο παρελθόν είχαν υπάρξει δικές μου προσωπικές συνομιλίες με όλους σχεδόν τους συνεντευξιαζόμενους, γεγονός που μου έδωσε και την αφορμή για την παρούσα εργασία. Οι οπαδοί που

συμμετείχαν στην έρευνα είναι γνωστοί – φίλοι τους οποίους γνώρισα σε πλαίσια επαγγελματικά (με τον έναν οπαδό δουλεύαμε μαζί σε café – bar στην πόλη της Θεσσαλονίκης) ή σε πολιτικούς χώρους (συνελεύσεις, καταλήψεις, στέκια).

Εστιασμένα ερευνητικά ερωτήματα

Τα εστιασμένα ερωτήματα που ερευνά η παρούσα εργασία είναι τα ακόλουθα:

1. Πώς διαπλάθονται οι αρρενωπότητες στα πλαίσια της οπαδικής εμπειρίας;
2. Σε ποια σημεία οι εν λόγω αρρενωπότητες συναντιούνται με το έθνος και πώς αναδιατυπώνονται;
3. Μπορούμε να εντοπίσουμε ομοερωτικά στοιχεία εντός των στενών δεσμών που δημιουργούνται ανάμεσα στους οπαδούς; Αν ναι, οι ομοερωτικές εκφράσεις πώς συνδέονται με την αναπαραγωγή ενός κλειστού πλαισίου άγριων αρρενωποτήτων;

Μέθοδος

Η μέθοδος έρευνας που επιλέχθηκε είναι η ποιοτική, καθώς το φαινόμενο του οπαδισμού εντός του ποδοσφαιρικού γίνεσθαι, αντιμετωπίζεται ολιστικά εντός ενός συγκεκριμένου κοινωνικού, ιστορικού και τοπικού πλαισίου. Δίνεται βάση στο νόημα και στην ερμηνεία της οπαδικής εμπειρίας, μέσω της παρατήρησης και της κατανόησης των δρώντων υποκειμένων, αλλά και μέσω της αλληλεπίδρασής τους με άλλες ομάδες εντός της κοινωνικής πραγματικότητας που δρουν. (Λυδάκη, 2002) Παρόλα αυτά, η μεθοδολογία που θα ακολουθηθεί δεν είναι μία. Η εμπειρία συγκεκριμένων υποκειμένων γύρω από ένα ιστορικά και τοπικά επικεντρωμένο πλαίσιο, απαιτεί έναν συνδυασμό μεθόδων για την όσο δυνατόν πιο ολοκληρωμένη προσέγγιση.

Ο μεθοδολογικός πλουραλισμός σημαίνει άρνηση του μεθοδολογικού αποκλεισμού και ελευθερία της σκέψης για την απόκτηση της γνώσης. Δεν μπορεί κανείς να ισχυριστεί πως μία συγκεκριμένη μέθοδος είναι συνετή και άλλη όχι για την μελέτη των τοπικών κοινωνιών. Καμία δεν έχει το μονοπώλιο της επιστημονικότητας, και στο πεδίο ο ερευνητής θα διαπιστώσει ότι όλες οι θεωρητικές παραδοχές για την έρευνα μπορούν να συνυπάρχουν και ότι ο μεθοδολογικός πλουραλισμός επιβάλλεται τελικά εκ των πραγμάτων (Λυδάκη, 2016, σ. 79)

Η έρευνα προχωρά σε μία σειρά ημι-δομημένων συνεντεύξεων, όπου ο/η συνεντευξιαζόμενος/η μοιράζεται την εμπειρία του επί του θέματος, τα βιώματά του/της και τον τρόπο που τα ερμηνεύει, υπό την διακριτική καθοδήγηση της/του ερευνητή/τριας. (Maynard, 1994). Η συζήτηση – συνέντευξη ξεκινάει με κάποιους άξονες και κάποιες προτεινόμενες θεματικές, εντούτοις ο/η ερευνητής ερευνήτρια έχει την ελευθερία να ακολουθήσει την ροή της αφήγησης της/του συνεντευξιαζόμενης/ου, συνθήκη η οποία προσφέρει συνήθως πλούσιο υλικό για την εκάστοτε έρευνα (Ιωσηφίδης, 2003). Ακολουθώντας, η ερευνήτρια καθίσταται ευέλικτη, αναλόγως με την ροή της συζήτησης, με τον πλούτο της πληροφορίας που αντλεί εκείνη την στιγμή και με την αλληλεπίδραση που έχει με τον/την συνεντευξιαζόμενο/η, στέκεται ανοιχτή σε νέα μονοπάτια έρευνας που μπορεί να ανοίξουν αναπάντεχα μπροστά της. Δίνοντας χώρο στο υποκείμενο και παρατηρώντας την κοινωνική πραγματικότητα που το περιβάλλει, δίνεται η δυνατότητα στους/ις ερευνητές/τριες να ακούσουν προσεκτικά τα λεγόμενά του και να θέσουν/ προτείνουν νέα πεδία συζήτησης.

Η ανάλυση των συνεντεύξεων αναπτύχθηκε υπό το θεωρητικό πλαίσιο της κριτικής ανάλυσης λόγου. Σύμφωνα με την εν λόγω θεωρία, ο λόγος διαπερνά και κατασκευάζει τα υποκείμενα και συμβάλει στην διαμόρφωση του κοινωνικού κόσμου. Σύμφωνα με την Αλεξάνδρα Χαλκιά (2011, σ. 87):

Για μια μεταδομιστική οπτική το ζητούμενο είναι να αναλύσει κριτικά, ή να “αναγνωρίσει”, πώς παράγονται σε επίπεδο λόγων (αφηγήσεων αλλά και γενικότερα πρακτικών νοσηματοδότησης) οι πτυχές της κοινωνικής πραγματικότητας που θεωρούνται αυτονόητες, αυτά τα ίδια τα “δεδομένα” δηλαδή, που αφορούν και την οικονομία και τη συμβατική πολιτική, και που ως υλικές αποκρυσταλλώσεις συνδέονται με όλες τις ορατές κοινωνικές ανισότητες.

Η μέθοδος της κριτικής ανάλυσης λόγου μελετά μέσα από τον λόγο τους τρόπους με τους οποίους οι κοινωνικά «παγιωμένες αλήθειες» αρθρώνονται και εγκαθιδρύονται, μέσα από ένα πλέγμα έμφυλων, ταξικών και φυλετικών ανισοτήτων. Πέρα από τις έννοιες του αντικειμενικού και του καθολικού, η ανάλυση λόγου εμβαθύνει μέσω των ρηματικών πρακτικών στους μηχανισμούς των κοινωνικών κατασκευών, επικεντρώνοντας σε συγκεκριμένες πολιτισμικές, κοινωνικές, χρονικές στιγμές.

Επιπλέον, προτείνεται ο αναστοχασμός και η σκέψη πάνω στην θεσιακότητα των υποκειμένων που λαμβάνουν μέρος στην έρευνα και στα πεδία εξουσίας που εμφανίζονται. (Maynard, 1994). Θέτοντας υπό διερεύνηση, τόσο την προσωπική μου εμπλοκή με τους οπαδούς της πόλης όπως και την γυναικεία μου ταυτότητα, θα

προσπαθήσω να εκθέσω τα ερωτήματα ή τυχόν δυσκολίες που μπορεί να προκύψουν. Επιπλέον, στο κομμάτι της μεθοδολογίας, θα εντάξω την εμπειρία της γυναίκας ερευνήτριας, η οποία επιλέγει να συνομιλήσει με άντρες οπαδούς που κινούνται σε πεδία άγριων αρρενωποτήτων. Η εντοπισμένη εμπειρία μου ως cis γυναίκας ερευνήτριας που εξετάζει το βίωμα cis ανδρών στον οπαδικό χώρο, κατασκευάζει κάποια όρια, αλλά και κάποια ενδεχόμενα στο πλέγμα της γνώσης. Σκοπός μου είναι να συμπεριλάβω τα ευρήματα που μπορεί να προκύψουν από αυτήν την συνθήκη, μελετώντας το ανάλογο θεωρητικό πλαίσιο και ακούγοντας προσεκτικά τα υποκείμενα με τα οποία θα αλληλεπιδράσω.

Η παρούσα έρευνα αποτελεί ένα κομμάτι συμμετοχικής παρατήρησης, η οποία άρχισε το 2017, όταν ξεκίνησα να εργάζομαι στον ίδιο εργασιακό χώρο με τον Α. και να παρατηρώ την εμπειρία του ως οπαδού στην πόλη της Θεσσαλονίκης. Έχω παραστεί στην θύρα 4 εν ώρα ποδοσφαιρικού αγώνα, ενεπλάκην ως κοινή γνωστή σε «ξεκαθάρισμα λογαριασμών» μεταξύ οπαδών και υπήρξα αρκετές φορές μάρτυρας οπαδικών διαπληκτισμών.

Αρρενωπότητες και ανδρισμοί

Ο τίτλος της παρούσας διπλωματικής χρησιμοποιεί τον όρο «ανδρισμοί». Ο εν λόγω όρος, εμπεριέχεται στην έννοια των «αρρενωποτήτων» η οποία διατρέχει όλο το κείμενο της διπλωματικής. Οι αρρενωπότητες μπορεί να συμπυκνώνουν τις διαφορετικές μορφές της ανδρικής ταυτότητας και δεν παραπέμπουν στον ριζικότερο όρο «ανδρική ταυτότητα» αλλά σε ένα φάσμα επιτελέσεων που μπορεί να υπάρξει πέραν του βιολογικού φύλου. (Kimmel, 2001). Κατά την διάρκεια της έρευνας διαπιστώθηκε πως η έννοια της αρρενωπότητας αναδύεται πιο «εύστοχα» εντός του εμπειρικού υλικού και των ερευνητικών ερωτημάτων, για αυτό και επιλέχθηκε στο σώμα του κειμένου.

Το γεγονός πως η έννοια της αρρενωπότητας εμπεριέχει αρκετές σημασιοδοτήσεις και δεν συνδέεται απαραίτητα με ανδρικά στοιχεία, διευκολύνει την/τον ερευνήτρια/τη να εξετάσει τις έμφυλες σχέσεις και τις ενσώματες πρακτικές υπό ένα διαφορετικό και λιγότερο δεσμευτικό πρίσμα. Όπως αναφέρει η Χαλκιά «Πιστεύω πως η πολλαπλότητα που συνοδεύει την έννοια της αρρενωπότητας, δηλαδή οι αρρενωπότητες εννοημένες ως διαφορετικές και ιεραρχημένες αρθρώσεις ρηματικών πρακτικών, έχει βαρύνουσα σημασία για την μελέτη του φύλου και της σεξουαλικότητας, αλλά και ιδιαίτερα

σημαντικές πολιτικές επιπτώσεις». (Χαλκιά, 2012 σ.χψ). Αυτή η πολλαπλότητα των όψεων στην έννοια της αρρενωπότητας, δίνει την ευκαιρία στην διάνοιξη ερευνητικών δρόμων πέραν του δίπολου της ετερο-ομοφυλλοφιλίας. Χαρακτηριστικά, η Χαλκιά (σ.χψ) αντλεί από τη Sedgwick και αναφέρει ότι «Όπως υποστηρίζει η Sedgwick, αυτός ο διπολισμός δεν είναι μόνο ο νόμος που καταπιέζει, αλλά και ο νόμος που περιορίζει την φαντασία μας». Έτσι η κατανόηση του ίδιου του φύλου αλλά και των σχέσεων που αρθρώνονται δεν παραμένει «εγκλωβισμένη» σε μονοσήμαντες οπτικές αλλά αναδύεται περισσότερο εστιασμένη και εντοπισμένη, μέσα από την πολλαπλότητα των εργαλείων που ξεδιπλώνονται στην έννοια της αρρενωπότητας.

Στην περίπτωση της εξέτασης της κατασκευής των οπαδών αλλά και των σχέσεων που αναπτύσσονται μεταξύ τους, η έννοια του «ανδρισμού» εν τέλει περιορίζει το φάσμα της ερευνητικής πορείας. Αντιθέτως, ερευνώντας τις οπαδικές «αρρενωπότητες» δίνεται η ευκαιρία μελετηθούν πιο εστιασμένα τα πολλαπλά δίκτυα των σχέσεων και των έμφυλων δυναμικών που ξεδιπλώνονται.

Ενότητες συνεντεύξεων

Οι ενότητες των συνεντεύξεων είναι τρεις. Στην πρώτη ενότητα διερευνήθηκε ο τρόπος με τον οποίο οι οπαδοί άρχισαν να έρχονται σε επαφή με την ομάδα και τους συνοπαδούς τους στην εφηβική συνήθως ηλικία. Ερευνήθηκαν οι τρόποι σύνδεσης και δικτύωσης, η επιλογή του συνδέσμου, οι πρακτικές μύησης στους οπαδικούς συλλόγους και η ανάδυση της εφηβικής αρρενωπότητας μέσα από το «οπαδικό πολεμικό καλούπι». Στην δεύτερη ενότητα ερευνήθηκε η σύνδεση του οπαδού με τον τόπο και κατ' επέκταση με το έθνος και η πολιτική ύπαρξη της ομάδας του ΠΑΟΚ στην Θεσσαλονίκη. Ακόμη, εξετάστηκαν οι διαφορετικές πολιτικές ταυτότητες των οπαδών και οι σχέσεις που αναπτύσσονται εντός αυτής της διαφοράς. Τέλος, έγινε μία αναφορά στα γεγονότα που συνέβησαν στην πόλη της Θεσσαλονίκης, τη χρονική περίοδο πριν την ψήφιση της Συνθήκης των Πρεσπών και του Μακεδονικού συλλαλητηρίου. Στην τρίτη ενότητα ερευνήθηκε η εμπειρία της «θύρας», οι δεσμοί φιλίας και οι κώδικες μεταξύ των οπαδών. Δόθηκε βάση στα συναισθήματα που δημιουργούν ασφάλεια και εμπιστοσύνη ανάμεσα στους οπαδούς, πριν από μία ενδεχόμενη συμπλοκή και κατά την διάρκεια ενός ποδοσφαιρικού αγώνα. Επιπλέον, ερευνήθηκαν τυχόν περιστατικά όπου κάποιος οπαδός έθεσε την σωματική του ακεραιότητα σε κίνδυνο, προκειμένου να «σώσει» τον φίλο – συνοπαδό του.

Οι συνομιλητές οπαδοί

Το υλικό της παρούσας έρευνας αποτελείται από συνεντεύξεις με τρεις άνδρες οπαδούς του ΠΑΟΚ (30 με 35 χρονών) οι οποίοι ήταν ενταγμένοι σε τοπικούς συνδέσμους. Και οι τρεις άνδρες μεγάλωσαν στην Θεσσαλονίκη, εντάχθηκαν στην ομάδα σε εφηβική ηλικία, εμπλέκονταν σε συγκρούσεις με αντίπαλες ομάδες, μετέβαιναν οργανωμένα σε εκτός έδρας παιχνίδια, παρακολουθούσαν τα εντός έδρας παιχνίδια στην θύρα τέσσερα και πλέον δεν συμμετέχουν τόσο ενεργά στην υποστήριξη της ομάδας. Τα επίπεδα εκπαίδευσης και οι πολιτικές τοποθετήσεις των τριών οπαδών διαφέρουν μεταξύ τους. Ο ένας είναι κάτοχος μεταπτυχιακού, ο δεύτερος κάτοχος πτυχίου ΑΕΙ και ο τρίτος κάτοχος απολυτηρίου γενικού λυκείου. Σχετικά με την πολιτική τους ταυτότητα, ο πρώτος αυτοπροσδιορίζεται ως αριστερός, ο δεύτερος δεν χρωματίζεται πολιτικά αλλά οι ιδέες του δεν κινούνται στον χώρο της δεξιάς και ο τρίτος ανήκει στον χώρο της ευρύτερης αριστεράς. Επιπλέον, έχουν διαφορετικό ταξικό υπόβαθρο, καθώς ο πρώτος μεγάλωσε σε μία αρκετά ευκατάστατη οικογένεια, ο δεύτερος σε μία οικογένεια χαμηλόμισθων και ο τρίτος σε μία οικογένεια εργατών, οπότε και ο ίδιος αναγκάστηκε να δουλέψει από πολύ μικρός. Η διαφορά στο ταξικό, πολιτικό και εκπαιδευτικό ιστορικό των οπαδών επιλέχθηκε επί τούτου, καθώς είναι κρίσιμο να μελετηθεί το συνεκτικό στοιχείο που οδηγεί τόσο διαφορετικά και αντικρουόμενα κοινωνικά υποκείμενα να συσπειρώνονται και να δημιουργούν στενούς δεσμούς.

Η εύρεση των οπαδών έγινε μέσω της προσωπικής μου γνωριμίας μαζί τους. Οι συνεντεύξεις διήρκεσαν γύρω στην μία ώρα και διενεργήθηκαν οι δύο στην Αθήνα διαζώσης και η μία μέσω βιντεοκλήσης από την Θεσσαλονίκη. Συμφωνήθηκε η χρήση ψευδώνυμου για κάθε οπαδό, καθώς μοιράστηκαν πληροφορίες που συνήθως μένουν στα κλειστά πλαίσια των οπαδικών συζητήσεων και οι συμμετέχοντες υπέγραψαν ένα έντυπο συναίνεσης στη διενέργεια και μαγνητοφώνηση της συνέντευξης. (Βλ Παράρτημα 1).

Γιατί ο ΠΑΟΚ;

Ο Πανθεσσαλονίκειος Αθλητικός Όμιλος Κωνσταντινουπολιτών ιδρύθηκε στην Θεσσαλονίκη το 1926 από Κωνσταντινουπολίτες πρόσφυγες μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών. Οι οπαδοί του ΠΑΟΚ, λόγω της προσφυγικής καταγωγής τους, αντιμετώπιζονταν ως μη αυθεντικοί Έλληνες, εξ'ού και οι «υβριστικές» προσφωνήσεις, όπως Τούρκος, Γύφτος και Βούλγαρος. Από τα λεγόμενα και τις

αφηγήσεις των οπαδών, αναδύεται η εντύπωση πως ο «λαός» του ΠΑΟΚ αισθάνεται ανεπιθύμητος στην πόλη. Στην πράξη, την ημέρα των αγώνων εντός έδρας, στην περιοχή της Τούμπας αλλά και στο κέντρο της πόλης, δημιουργείται ένα πεδίο όπου οι οπαδοί του ΠΑΟΚ δίνουν ένα είδος παράστασης.

Επηρεασμένοι από την προσέγγιση του Mikhail Bakhtin (1984) σχετικά με τις αρχές της καρναβαλικότητας (carnavalesque), ο Richard Giulianotti (1995) δίνοντας βάση κυρίως στο τραγούδι των συνθημάτων, εξετάζει την οπαδική εμπειρία στην περίπτωση Σκοτζέζων οπαδών που κατοικούν στην Σουηδία κατά το έτος 1993-1995 και αξιοποιεί την μεταφορά του καρναβαλιού. Οι οπαδοί λίγο πριν το ματς ή κατά την διάρκεια, δημιουργούν τόπους όπου η υπερβολή είναι οριοθετημένη και επιτρεπτή. Μπορούν να καταναλώσουν αλκοόλ, να φωνάξουν συνθήματα γυμνοί στον δρόμο, να κάνουν αστεία, να διακωμωδούν ό,τι επιθυμούν και να ντύνονται με τα χρώματα της ομάδας τους. Πιο συγκεκριμένα, όπως εξηγεί ο Νταφλός (2016, σ. 168), «Ο Mikhail Bakhtin εντόπισε στην έννοια του καρναβαλιού στοιχεία ανατροπής (ο κόσμος άνω κάτω).. Το καρναβαλικό περιβάλλον είναι οριακό, διαπερνά περιοχές οικειότητας, μεταβλητότητας, ενδεχομενικότητας, δυνητικότητας, εκκρεμότητας και νομαδικότητας, προκαλώντας ακολουθίες συμβάντων, τα οποία παρεμβαίνουν στην κυριολεκτική ζωή αποσταθεροποιώντας τις υπάρχουσες κοινωνικές δομές ή την κοινωνική θέσπιση.»

Εντούτοις, οι Free και Hughson (2003) παίρνοντας το παράδειγμα μιας ανάλυσης μέσω της καρναβαλικότητας, υποστηρίζουν πως αν προσπαθήσουμε να εξετάσουμε τις οπαδικές επιτελέσεις με τα εργαλεία της εν λόγω θεωρίας, αποτυγχάνουμε να αναδείξουμε τις έμφυλες υφές. «Τι είναι λοιπόν το καρναβάλι, αν όχι μία επιτέλεση; (performance)» (2003, σ.143). Υπό το πρίσμα του καρναβαλιού, θολώνεται ένα αρκετά κομβικό σημείο που αναπαριστά την μάχη για επιβολή ανάμεσα σε ηγεμονικές αρρενωπότητες. Επιπλέον, όπως σημειώνουν οι ίδιοι, οι Armstrong και Giullianoti αντιλαμβάνονται την καρναβαλική διάσταση των οπαδικών πρακτικών ως μία κίνηση αντίστασης, όπου τα σεξουαλικά – σεξιστικά συνθήματα, οι καβγάδες, οι υπερβολές διενεργούνται στα πλαίσια ενός σκωπτικού καρναβαλικού κλίματος. Αντίθετα οι Free και Hughson επηρεασμένοι από το έργο της Connell καταλήγουν πως «διαβάζοντας τις παραπάνω έρευνες, κόντρα στο ρεύμα, υποστηρίζουμε πως οι συμπεριφορές των οπαδών είναι δομικά επιτελεστικές, παράγουν και αναπαράγουν ηγεμονικές

αρρενωπότητες, μέσω οντολογικά συγκρουσιακών (onto-formative) σωματικών και λεκτικών παιχνιδιών.» (Free, Hughson, 2003, σ. 152).

Επιπλέον, οι οπαδοί του ΠΑΟΚ προέρχονται στην πλειονότητά τους από λαϊκά εργατικά στρώματα, σε αντιδιαστολή με αυτούς του ΑΡΗ, οι οποίοι προέρχονται κυρίως από αστικά στρώματα. Αν και οι δύο ομάδες γεωγραφικά είναι πιο κοντά, ο Ολυμπιακός ως μία ομάδα που προέρχεται από υποβαθμισμένες συνοικίες γύρω από το λιμάνι του Πειραιά, φαίνεται να αποτελεί κόκκινο πανί για τους οπαδούς του ΠΑΟΚ. «Στην προσπάθεια ετεροπροσδιορισμού μιας συλλογικότητας, οι διαφορές αναζητούνται σ αυτό που είναι πιο κοντά, επειδή αυτό αποτελεί την κυρίαρχη απειλή» (Δρένος, 2007, σ. 295). Συχνά οι συμπλοκές των οπαδών σε παιχνίδια ΠΑΟΚ – Ολυμπιακός, πριν και μετά το ματς είναι αρκετά σκληρές, καθώς αυτός ο διαχωρισμός αντικατοπτρίζει και έναν αντίστοιχο του Βορρά με τον Νότο, της αληθινής Ελλάδας από την «Βουλγαρία». ⁵ Επιπλέον, οι οπαδοί του ΠΑΟΚ «διεκδικούν την γοητευτική θέση του αδικημένου πολλαπλώς στον ρου της ιστορίας» λόγω του προσφυγικού και εργατικού ιστορικού τους και η ομάδα παρουσιάζεται ως «φτωχή πλην τίμια που αντιμάχεται το κατεστημένο και ενσαρκώνει τον αντίλογο των κατοίκων του αδικημένου τμήματος της χώρας». (Δρένος, 2007, σ. 300).

Η κατασκευή της ταυτότητας του ΠΑΟΚ φαίνεται να συμπίπτει σε κάποια σημεία με την κατασκευή της ταυτότητας του Έλληνα. Ενός υποκειμένου που αδικήθηκε από την εξέλιξη της ιστορίας, ανεπιθύμητου από τους ευρωπαϊκούς εταίρους, τίμιου και εργατικού, που μάχεται για την διατήρηση της αυθεντικότητας του ελληνισμού υπό αντίξοες συνθήκες. Όπως αναφέρει ο Δρένος «μπορεί το κατεστημένο να αντιστρατεύεται τον ΠΑΟΚ με τους κατεστημένους τρόπους του... όμως οι οπαδοί του, διαθέτουν μια ιδιαίτερη ουσιοκρατική ποιότητα, η οποία διασφαλίζει την ιδιαιτερότητα και το ανεξίτηλο της συγκεκριμένης ταυτότητας». (Δρένος, 2007, σ. 300).

Σύμφωνα με τον Tim Crabbe (2006) ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά κατασκευής της οπαδικής ταυτότητας είναι η πίστη στην συλλογικότητα. Επιστρέφοντας στον Anderson «το έθνος νοείται πάντα ως μία βαθιά οριζόντια συντροφική σχέση. Σε τελευταία ανάλυση, είναι αυτό το αίσθημα της αδελφότητας που δίνει την δυνατότητα σε τόσα εκατομμύρια ανθρώπους να είναι πρόθυμοι να δίνουν την ζωή τους για τόσο

⁵ «Πάνω από τα Τέμπη, χρειάζεσαι διαβατήριο». Εμπαικτική φράση των ομάδων της Αθήνας.

περιορισμένες φαντασιώσεις». (1997, σ. 28). Οι σχέσεις εμπιστοσύνης που χτίζονται στους οπαδικούς συνδέσμους, λειτουργούν ως κίνητρο για επιπλέον συμπλοκές ενώ συγχρόνως δημιουργείται ένας «ασφαλής» τόπος όπου οι οπαδοί σίγουρα δεν θα μείνουν αβοήθητοι.

Το 2019 λίγο πριν την ψήφιση της συμφωνίας των Πρεσπών, αρκετοί σύνδεσμοι του ΠΑΟΚ καλούσαν σε συλλαλητήρια στον Λευκό Πύργο κατά της ψήφισης «του ξεπουλήματος της Μακεδονίας». Αρκετοί οπαδοί του ΠΑΟΚ κατέβαιναν στους δρόμους με σημαίες ελληνικές, αλλά και της ομάδας τους, με σκοπό να δηλώσουν την κάθετη αντίθεσή τους στην επικείμενη συμφωνία. Ταυτοχρόνως, την περίοδο εκείνη συχνά ξεσπούσαν συμπλοκές στους δρόμους της πόλης ανάμεσα σε αναρχικούς και οπαδούς του ΠΑΟΚ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

Στο πρώτο μέρος με τίτλο «Εργοστάσιο γηπεδικών αρρενωποτήτων» θα αναλύεται το υλικό από τις συνεντεύξεις των τριών οπαδών. Αρχικά, στην πρώτη υποενότητα με τίτλο «Η πρώτη ματιά στο γήπεδο» θα εξετάσουμε τις συνθήκες και τα ερεθίσματα που προέτρεψαν τους νεαρούς οπαδούς να ενταχθούν ενεργά σε συνδέσμους. Έπειτα στην υποενότητα «Ο πατέρας» θα μιλήσουμε για τις «θρυλικές», σύμφωνα με τους οπαδούς, φιγούρες του ΠΑΟΚ, οι οποίες ήταν υπεύθυνες για την γαλούχηση των νέων οπαδών και την γνωστοποίηση των κανονισμών. Στην υποενότητα «Το πούλμαν, το τρένο και η μετάβαση» θα αναφερθούμε στην πρώτη εκδρομή σε εκτός έδρας παιχνίδι και στην διαδικασία κατασκευής της οπαδικής ταυτότητας μέσα από το πρώτο ταξίδι. Τέλος στο υποκεφάλαιο «Ο πόλεμος» θα προχωρήσουμε σε μία ανάλυση των γηπεδικών τακτικών υπό το πρίσμα ενός πολεμικού κλίματος – πολεμικής εκστρατείας.

Στο δεύτερο μέρος της ανάλυσης «ΠΑΟΚ και έθνος» αναλύεται το σημείο όπου η οπαδική ταυτότητα συναντιέται με το έθνος. Στο υποκεφάλαιο «Λίγο πριν την συμφωνία των Πρεσπών» θα αναφερθούμε στην πολιτική τοποθέτηση κάποιων συνδέσμων του ΠΑΟΚ και στην δράση τους σχετικά με το Μακεδονικό ζήτημα που προέκυψε ενόψει της ψήφισης της Συμφωνίας των Πρεσπών. Στο υποκεφάλαιο «Πάνω από τα Τέμπη πληρώνετε με λέβια» εξετάζεται η σχέση των οπαδών του ΠΑΟΚ με την ταυτότητα του Βούλγαρου. Τέλος στο υποκεφάλαιο «Εδώ μόνο ΠΑΟΚ» θα μελετήσουμε την ανάδυση της «μοναδικής» οπαδικής ταυτότητας του ΠΑΟΚ και την σύνδεσή του με το εθνικό φαντασιακό.

Στο τρίτο μέρος της ανάλυσης με τίτλο «Ομοερωτισμός: Παιχνίδια κλεισμένων των θυρών» θα αναφερθούμε στα ομοερωτικά στοιχεία που αναδύονται στην οπαδική εμπειρία. Στο τελευταίο τέταρτο μέρος της ανάλυσης με τίτλο «Συν-αισθημα: Stand by me» θα διερευνήσουμε το διάχυτο συναίσθημα των οπαδών στον χώρο της θύρας τέσσερα καθώς και τον τρόπο που εκφράζεται ανάμεσα στους οπαδούς υπό το πρίσμα του συναισθηματικού *habitus*.

Εργοστάσιο γηπεδικών αρρενωποτήτων

Η πρώτη ματιά στο γήπεδο

Στην παρούσα υποενότητα, θα εξετάσουμε πώς οι οπαδοί ξεκίνησαν να ασχολούνται από τα εφηβικά τους χρόνια με τον ΠΑΟΚ και ποια ήταν τα πρώτα τους ερεθίσματα. Αρχικά, ένα κοινό σημείο αφετηρίας που εντοπίστηκε σε όλους τους οπαδούς είναι η ένταξή τους στο γήπεδο μέσω συγγενικών προσώπων. Πιο συγκεκριμένα, ο Α. και ο Γ. ξεκίνησαν να ασχολούνται λόγω κάποιου μεγαλύτερου άντρα συγγενή, ο οποίος φαίνεται να αποτελούσε ένα είδος προτύπου στα μάτια τους. Σε αντίθεση με τους άλλους δύο, ο Β. ξεκίνησε να ασχολείται με τον ΠΑΟΚ λόγω της μεγάλης του αδερφής.

Στα πρώτα λεπτά των συνεντεύξεων οι οπαδοί ερωτήθηκαν σχετικά με την πρώτη εμπειρία τους στο γήπεδο. Και οι τρεις οπαδοί, συνέδεσαν την πρώτη τους εμπειρία με ένα περιστατικό ακραίας βίας (αδικία, βία, γειτονιά). Πιο συγκεκριμένα ο Β. αναφέρει:

Ήθελα εγώ να πάω στο ΠΑΟΚ - Ολυμπιακός, η μητέρα των δύο μαχών, σύγκρουση δύο κόσμων. Με πηγαίνει η ο μπαμπάς μου στους επίσημους και αυτό το ματς θα είχε μετά από πάρα πολλά χρόνια φιλοξενούμενους γαύρους στο γήπεδο [...] Εγώ είμαι δέκα στα έντεκα [...] Και ήρθαν οι Ολυμπιακοί και είχαν μαζί τους φωτοβολίδες, στυλό ευθείας βολής, αλεξίπτωτα που λέμε εμείς και τέτοια, προφανώς δεν τους έψαξαν πουθενά στην διαδρομή, αστυνομία και τα λοιπά... Πετούσαν μαλακίες όλη την ώρα του αγώνα [...] Ο διαιτητής έληξε τον αγώνα λίγα λεπτά πιο νωρίς και μπούκαρε μέσα στο γήπεδο όλη η Τούμπα να τον λιντσάρει... Κανονικός πόλεμος. (11:39)

Αντίστοιχα οι άλλοι δύο οπαδοί όταν ερωτήθηκαν σχετικά με την πρώτη τους γηπεδική εμπειρία, δεν ανέφεραν κάποια νικηφόρα αναμέτρηση ή κάποια στιγμή ενός μεγάλου αγώνα, αντιθέτως συσχέτισαν αυτομάτως την πρώτη τους επαφή με ένα περιστατικό οπαδικής σύγκρουσης. Όπως αναφέρει ο Γκολφινόπουλος, «ο αθλητισμός αποτελεί μίας εξ' ορισμού ανταγωνιστική υπόθεση, ένα σύνολο πρακτικών εντός των οποίων η βία, στο μέτρο που είναι κοινωνικά αποδεκτή, ασκείται χωρίς προβλήματα, χωρίς να αναγνωρίζεται ως βία» (Γκολφινόπουλος, 2007, σ. 24), ενώ στην συνέχεια σημειώνει πως «ο ποδοσφαιρικός αγώνας δεν συνιστά μία διαδικασία που ως βαλβίδα ασφαλείας, εκτονώνει την ένταση των αντιπάλων μεταγράφοντάς την σε κοινωνικά αποδεκτούς κώδικες, αλλά έναν κόμβο στο οποίο συμπυκνώνονται εντάσεις που δεν μπορούν πια να διαμεσολαβηθούν «αθλητικά». (σ. 29).

Στην συνέχεια, όταν τους ζητήθηκε να περιγράψουν το συναίσθημά τους, ο Α. αναφέρει πως όντας κάτοικος της Τούμπας, τα επεισόδια είναι «σφηνωμένα» στο

μυαλό του και: «...άλλους τους γοητεύουν και άλλους τους αποτρέπουν...», όμως εκείνον σίγουρα τον γοήτευαν καθώς αναφέρει ότι «εμένα με ενθουσίαζαν». Ο Γ. στον πρώτο του αγώνα Ηρακλής - Ολυμπιακός, όταν οπαδοί του ΠΑΟΚ μπήκαν στο γήπεδο για να επιτεθούν στους οπαδούς του Ολυμπιακού, αισθάνθηκε αρχικά φόβο, αλλά έμεινε εντυπωσιασμένος. Στην συνέχεια όταν άρχισε να παρατηρεί τα περιστατικά εξηγεί πως αισθανόταν υπερηφάνεια. Αντίστοιχα ο Β. αναφέρει: «Ήταν εντυπωσιακό να το βλέπεις αυτό, όλο το πολεμικό κλίμα, οι φωνές, οι ιαχές. Ήταν κάτι ταυτόχρονα τρομακτικό αλλά και εντυπωσιακό, σε ιντριγκάρει και σε εντυπωσιάζει σαν εικόνα»

Ταυτοχρόνως, αυτή η εκτεταμένη βία, στα μάτια των οπαδών δεν φαίνεται να προέκυπτε αλόγιστα η αναίτια. Αντιθέτως, η βία ερχόταν ως απάντηση σε κάποια αδικία, ή σε κάποια καταπάτηση που προερχόταν από τους αντίπαλους. Στην εμπειρία του Β., το γεγονός πως ο διαιτητής έληξε τον αγώνα δέκα λεπτά πριν την προβλεπόμενη λήξη και η είσοδος των οπαδών του Ολυμπιακού εντός του γηπέδου με όπλα (γεγονός προέκυπτε από τον ελλιπή αστυνομικό έλεγχο) του προκαλούσε θυμό και αγανάκτηση και όλο αυτό «δικαιολογούσε τα λιντσαρίσματα». Ένα ακόμα στοιχείο που αναδύεται κυρίως στις εντυπώσεις του Α. και του Γ. είναι αυτό της καταπάτησης της ποδοσφαιρικής επικράτειας. Πρόκειται για την γειτονιά που εδράζει η κάθε ομάδα και την συναισθηματική επένδυση που αναδύεται γύρω από αυτήν. Οι οπαδοί οφείλουν να προστατέψουν την γειτονιά τους από την εισβολή ενός ενδεχόμενου εισβολέα, ο οποίος μόνο και μόνο με την παρουσία του θα αμαυρώσει τα εδάφη, στα οποία συγκεκριμένες αρρενωπότητες επιτρέπεται να δρουν. Ο Α. αναφέρει: «Έχει να κάνει και με την έννοια της γειτονιάς, ότι έρχεται ο Αρειανός στην γειτονιά σου, ότι έρχεται ο Ολυμπιακός στην γειτονιά σου, παίζει πολύ σπουδαίο ρόλο.»

Η πρώτη βίαιη συμπλοκή του Γ. ήταν λόγω της άφιξης κάποιων οπαδών της ομάδας του Άρη στην πόλη της Κοζάνης, γεγονός που θεωρήθηκε προκλητικό από τους οπαδούς του ΠΑΟΚ, οι οποίοι υπερίσχυαν πληθυσμιακά στην πόλη. Όπως βρίσκουν οι Armstrong και Giulianoti, (2013) οι ενδοαστικές αντιπαλότητες μεταξύ των ομάδων συνδέονται άμεσα με τα χωροταξικά όρια της γειτονιάς, τα οποία έχουν καταλάβει οι οπαδοί. Αυτές οι γειτονιές καταλαμβάνονται αναλόγως με το που εδράζει η ομάδα, τα γραφεία – σύνδεσμοί της και τα στέκια των οπαδών. «Η είσοδος αντίπαλων ομάδων στους χώρους αυτούς θεωρείται σκόπιμη παραβίαση και εκλαμβάνεται ως προσπάθεια εκφοβισμού» (2013, σ. 184). Ενώ «οι ενδοαστικές αντιπαλότητες περιπλέκονται

περισσότερο με την άφιξη κάποιου μορφώματος χούλιγκαν από άλλη πόλη, το οποίο ακολουθεί την ομάδα του την ημέρα του αγώνα». (2013, σ. 184).

Η οριοθέτηση της γειτονιάς και η δημιουργία ενός χώρου όπου «κάνει κουμάντο» και επιτρέπεται να δρα μία συγκεκριμένη ομάδα ανδρών, δημιουργεί ένα πεδίο για την κατασκευή μιας αρρενωπότητας. Αυτή η ομάδα, αστυνομεύει την περιοχή και είναι υπεύθυνη για την «προστασία» της από ενδεχόμενους εισβολείς. Παρατηρείται πως η άρθρωση και η κατασκευή των νεαρών αρρενωποτήτων μέσα από το φάσμα του οπαδισμού, σε ένα πρώτο επίπεδο συνδέεται με την οριοθέτηση μιας οπαδικής επικράτειας. Όταν οι οπαδοί ερωτήθηκαν εάν ο ΠΑΟΚ κάνει κουμάντο στην πόλη η απάντηση ήταν θετική. Πιο συγκεκριμένα από τον Α. και τον Β. αναφέρθηκε πως πολύ συχνά ο ΠΑΟΚ έχει κληθεί να επιλύσει ενδοαστικές διαφωνίες ανάμεσα σε ομάδες ανδρών, οι οποίες ξέφευγαν από τα οπαδικά ζητήματα.

Ένα ακόμα στοιχείο που εμφανίζεται και στους τρεις οπαδούς είναι το στοιχείο της «εκτός των κανόνων» δράσης. Οι νεαροί οπαδοί κατά τις πρώτες οπαδικές τους απόπειρες εξέφρασαν την ανησυχία από την πλευρά της μητέρας τους και την εν συνεχεία απαγόρευσή της, όσον αφορά την εμπλοκή τους με τον χουλιγκανισμό. Ο Α. ανέφερε πως η μητέρα του του είχε αφαιρέσει την κάρτα μέλους του συνδέσμου του και ότι ενώ δεν παραδέχονταν ότι πήγαινε στο γήπεδο, κάποια στιγμή η μητέρα του τον εντόπισε καθώς έβγαινε από έναν αγώνα. Ο Γ. αναφέρει πως θυμάται πως έκανε «κοπάνες» από το σχολείο και ταξίδευε από την Κοζάνη στην Θεσσαλονίκη για να παρακολουθήσει την ομάδα του, ενώ ο Β. και ο Γ. ανέφεραν συχνούς καβγάδες στην οικογένεια λόγω της εμπλοκής τους με τον ΠΑΟΚ.

Η διαδικασία μετάβασης ενός νεαρού αγοριού σε ομάδες ανδρών που έχουν στοιχεία υποκουλτούρας, φαίνεται να γίνεται σε ένα πλαίσιο καταπίεσης και αντίστασης. Αυτό το δίπολο συχνά εκφράζεται μέσα από πράξεις βίας και παρανομίας, γεγονός που μοιάζει αρκετά δελεαστικό για τα νεαρά αγόρια. (Haenfler, 2015). Ο Β. εξηγεί πως όντας μαθητής ιδιωτικού σχολείου, δεν είχε σχέση με τον κόσμο του δρόμου και αυτό ανατράπηκε λόγω της εμπλοκής του με τον ΠΑΟΚ.

Συνοπτικά, βλέπουμε πως στις πρώτες στιγμές κατασκευής της οπαδικής ταυτότητας, τα σημεία που αναδύονται ως δομικά είναι η έντονη και δικαιολογημένη βία, η προστασία και οριοθέτηση του πεδίου, όπου επιβάλλεται να αρθρώνονται οι

αρρενωπότητες και η δράση εκτός κανόνων, μέσα σε ένα πλαίσιο μιας αναδυόμενης παραβατικότητας.

Ο πατέρας

Μία φιγούρα που αναδύθηκε μέσα από τις αφηγήσεις των οπαδών ήταν αυτή του καθοδηγητή – πατέρα. Πρόκειται συνήθως για κάποια ηγετική υποκειμενικότητα στον χώρο κάθε ομάδας, η οποία είναι υπεύθυνη για την μετάδοση της οπαδικής γνώσης στους νεαρότερους οπαδούς. Ο πατέρας, έχοντας διδαχθεί τους κανόνες από τους παλιότερους και έχοντας επανεγγράψει τους κώδικες βάσει των δικών του εμπειριών, εισάγει τα υπό κατασκευή οπαδικά υποκείμενα στον κόσμο του ΠΑΟΚ.

Οι πρώτες επαφές των οπαδών με τους πατέρες των συνδέσμων αρχίζουν από την στιγμή της ένταξης στον γειτονικό σύνδεσμο ή από τον πρώτο ταξίδι για ένα εκτός έδρας παιχνίδι. Ο Β. αναφέρει πως στην πρώτη του εκδρομή, λίγο πριν ξεκινήσει το πούλμαν, κάποιος άρπαξε το μικρόφωνο και είπε:

«Λοιπόν μαλάκες, ένα, δύο, πέντε πράγματα, όποιος δεν ... θα τον γαμήσω εγώ προσωπικά ξέρω 'γω. Π.χ. αν μας την πέσουνε και δεν κατεβεί κάποιος, τον έχω γαμήσει. Αν είμαστε στο δρόμο για το γήπεδο και μας την πέσουν μπάτσοι, μας την πέσουνε βάζελοι, χάνουμοι [...] και κάποιος τρέξει θα τον γαμήσω εγώ μετά αυτόν που έτρεξε». Και στην πορεία μάθαινες ποιος είναι αυτός που σου μιλούσε, μάθαινες ότι αυτός έχει πολλή ιστορία από πίσω του και ότι ήταν κάπως ένας από τους αρχηγούς της φάσης. (19:48)

Η φήμη των «πατέρων» συναρθρώνεται και αναπαράγεται μέσα από τις αφηγήσεις των οπαδών, χτίζοντας έτσι το προφίλ μίας ηγεμονικής φιγούρας εντός των οπαδικών συνδέσμων. Ο πατέρας δημιουργεί την οπαδική γλώσσα, τους κανόνες μύησης, τους κώδικες, τις επικείμενες δράσεις και χαίρει σεβασμού από την πλειονότητα των οπαδών. Ο Α. αναφέρει: «[...] Ο πατέρας ήταν από τα πιο αναγνωρίσιμα άτομα στον λαό του ΠΑΟΚ [...] αυτό έχει να κάνει με τους ανθρώπους που μεταδίδουν την γνώση [...]»

Γίνεται αντιληπτός ο τρόπος με τον οποίο τα συστήματα γνώσης λειτουργούν και κυκλοφορούν εντός του οπαδικού πεδίου. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε πως πρόκειται για μία ακόμα «τοπική εστία» εξουσίας – γνώσης όπου διάφοροι κανόνες, κώδικες, απαγορεύσεις και φυσικοποιήσεις μεταδίδονται από τον πατέρα στον νέο οπαδό, ο οποίος στην συνέχεια και με την απόκτηση της ανάλογης

εμπειρίας θα την μεταδώσει στον νεότερο οπαδό. Ως προς την προέλευση των κανόνων, φαίνεται πως κανένας από τους οπαδούς δεν γνωρίζει από που προέρχονται. Αντιθέτως δηλώνουν πως έτσι τα βρήκαν, έτσι τα ακολούθησαν. Εντούτοις, η γνώση από υποκείμενο σε υποκείμενο δεν μεταφέρεται αυτούσια αλλά επενδύεται με νέα στοιχεία. (Foucault, 2011, σ. 116).

Η εμπειρία του πατέρα κερδίζεται μέσα από περιστατικά επίδειξης ανδρισμού και βιαιότητας, τα οποία συχνά μεταφέρονται ως περιστατικά που ξεφεύγουν από τις καθημερινές ανθρώπινες δυνατότητες και μεταφέρονται σε ένα μυθολογικό σύμπαν. Ο πατέρας είναι αυστηρός, βίαιος, βάζει τους κανόνες και περιμένει το ίδιο από τα παιδιά του. Την ίδια στιγμή τους προσφέρει ασφάλεια, γεγονός που προκύπτει από την μεγάλη εμπειρία του. Ο Β αναφέρει:

Και κάπως έτσι ενωνόταν ένα παζλ και έβγαζες νόημα. Έλεγες α ρε μαλάκα, αυτός ήταν που ξέραμε για εκείνη την ιστορία που ξέραμε για τότε [...] εκείνοι ήταν κάπως ζωντανόι θρύλοι [...] αυτός ήταν που είχε μπουκάρει μες το Χαριλάου και είχε κάνει εκείνο; Αυτός ήταν που είχε μπουκάρει μες το λεωφορείο των χάνουμων και άρχισε να τους φαπώνει; Αυτός που έκλεψε το πανί των τάδε από εκείνο τον τελικό; [...] λες και είχες μπροστά σου κάποιον ήρωα, κάποιον θεό, κάποιον θρύλο. [...] έτσι έμαθα εγώ τα γράμματα οπαδικά από τους πιο μεγάλους που ασχοληθήκανε και μας φροντίζανε.(20:46)

Ο Γ. εξηγεί πώς αυτοί οι άνθρωποι, λόγω της εμπειρίας, ενέπνεαν σεβασμό και ασφάλεια. Λειτουργούσαν επίσης σαν ένας μηχανισμός που πιστοποιούσε τον πιο ικανό οπαδό και κατ' επέκταση τον πιο ικανό άντρα. «Νιώθαμε πολύ καλά να μας χαιρετήσει κάποιος από αυτούς, σε ένα ματς μας είδε ένας και είπε “βρε καλώς την Κοζάνη”, δηλαδή μας αναγνώρισε».

«Στο εσωτερικό κάθε ομάδας χούλιγκαν δεν υπάρχουν Ηγέτες/Στρατηγοί με απόλυτη εξουσία. Ωστόσο, τα «πρωτοπαλικάρα» διαθέτουν κύρος, χάρη στην εκτεταμένη ενασχόλησή τους με τον χουλιγκανισμό και το θάρρος τους στις συγκρούσεις με τους αντιπάλους.» (Armstrong, Giulianoti, 2013, σ. 167). Συνυπογράφοντας την παραπάνω σκέψη ο Γ. αναφέρει πως αυτοί οι άνθρωποι ήταν υπεύθυνοι για την μετάδοση της γνώσης. Συγκεκριμένα αναφέρει,

«...οργάνωναν την κερκίδα, στήνουν την πορεία, δεν λένε τώρα επιτεθείτε ή τώρα θα γίνει πέσιμο, υπάρχει μια ιεραρχία, όχι ακριβώς με την έννοια της ιεραρχίας, αλλά υπάρχει μια ιεραρχία και ένας σεβασμός [...] σου έβγαζαν την εμπειρία και σου έβγαζαν την ασφάλεια.»

Στην προσπάθειά του να εξηγήσει αυτή την αίσθηση της ιεραρχίας, η οποία όμως δεν είναι και ακριβώς ιεραρχία, ή δεν την αισθάνονταν ως τέτοια, κόμπιασε αρκετές φορές.

Κανένας από τους τρεις οπαδούς δεν έδειξε να αισθάνεται κάποια δυσaréσκεια ή καταπίεση σχετικά με την παρουσία αυτής της ηγεμονικής φιγούρας στους κύκλους του ΠΑΟΚ. Αντιθέτως, τα συναισθήματα που αναδύονταν και περιέβαλαν τον πατέρα, ήταν συναισθήματα σεβασμού, εμπιστοσύνης και φροντίδας. «Οι διαφορετικές αρρενωπότητες αντιπαρατίθενται εντός των σχέσεων εξουσίας και υπ' αυτή την έννοια είναι ιεραρχημένες καθώς διαπερνώνται από έναν κάθε φορά συγκεκριμένο, που σημαίνει ιστορικά προσδιορισμένο, συσχετισμό δύναμης. Αυτή η τοποθέτηση επιτρέπει και την διάκριση μεταξύ ηγεμονικών και υποτελών αρρενωποτήτων.» (Γκολφινόπουλος, 2007, σ. 41). Η ηγεμονική αρρενωπότητα κερδίζει αποδοχή και επικυρώνεται ξανά και ξανά. «Η επίτευξη της ηγεμονίας δεν ταυτίζεται με την ωμή βίαιη επιβολή, χωρίς όμως να την αποκλείει. Η Connell υποστηρίζει πως συνήθως πηγαίνουν μαζί και πως ο δεσμός μεταξύ τους είναι στενός, αν και όχι απλός». (2007, σ. 41).

Η Connell εντοπίζει χαρακτηριστικά υποταγής και κυριαρχίας στις ομάδες ανδρών. Αυτές οι δυναμικές ενσαρκώνονται συχνά γύρω από την διαφοροποίηση ετεροφυλόφιλου – ομοφυλόφιλου άνδρα, παθητικού – ενεργητικού (Connell, 2005, σ. 78). Αντίστοιχα, ο πατέρας ως ηγεμονική αρρενωπότητα αυτολεξεί δηλώνει πως όποιος δεν ακολουθήσει τους κανόνες του, «θα τον γαμήσει». Οι νεαροί οπαδοί υπακούουν και πιστοποιούν την ηγεμονία του πατέρα, χωρίς να εκφράζουν κάποια ιδιαίτερη δυσφορία. Αντιθέτως φαίνεται πως αυτή η διαδικασία γνώσης των νέων κανόνων με τρόπους που οριοθετούν, εξουσιάζουν και κατασκευάζουν την νέα τους ταυτότητα, αποτελεί προϋπόθεση για την ανάδυση μίας πολυπόθητης, σκληρής, εκ νέου ηγεμονικής αρρενωπότητας.

Το πούλμαν, το τρένο και η μετάβαση

Έρχεται η στιγμή που οι νεαροί οπαδοί, θα επιχειρήσουν την πρώτη τους μετάβαση από μία πόλη σε μία άλλη, ή αλλιώς από τον έναν σταθμό της οπαδικής τους ταυτότητας στο επόμενο. Η εμπειρία του εκτός έδρας ταξιδιού, κατασκευάζει την κορύφωση του οπαδικού φαντασιακού και εντάσσει τα νέα μέλη σε έναν καινούργιο κόσμο.

Α: Ένα πράγμα το οποίο μέσα μου εμένα, μου πείραζε τις χορδές μου και αυτό γινόταν όλο και πιο έντονο ήταν το εκτός όχι το εντός (έδρας παιχνίδι). [...] σε σχέση με το ταξίδι, σε σχέση με την αδρεναλίνη, σε σχέση με την επικινδυνότητα, σε σχέση με όλα.

Όπως αναφέρθηκε στην υποεπαιότητα «Ο πατέρας», οι εκδρομές ξεκινούσαν με την γνωστοποίηση κάποιων βασικών κανονισμών. Οι οπαδοί επιβιβάζονταν είτε στο πούλμαν είτε στο τρένο και ταξίδευαν για την έδρα της αντίπαλης ομάδας. Το ταξίδι εκτός έδρας, όπως αναφέρει ο Γ., είναι προϋπόθεση για την κατασκευή ενός πιστού οπαδού. Όποιος συμμετείχε σε κάποιον σύνδεσμο και δεν ταξίδευε για την ομάδα, θεωρούνταν κατά μία έννοια ύποπτος. Οι επιλογές μετάβασης στην «αντίπαλη» πόλη ήταν δύο, το πούλμαν και το τρένο. Το πούλμαν αποτελούσε μία επιλογή πιο οργανωμένη και πιο οριοθετημένη. Όλα τα πούλμαν του ΠΑΟΚ ξεκινούσαν από κοινή αφετηρία και κατά την διάρκεια του ταξιδιού συνήθως ελέγχονταν από την αστυνομία για τυχόν αιχμηρά αντικείμενα ή ναρκωτικά. Αντιθέτως το τρένο παρουσιάζεται ως μία πιο «αυθεντική» και επικίνδυνη επιλογή, καθώς οι οπαδοί συσπειρώνονταν σε ένα βαγόνι και ήταν εκτεθειμένοι κατά την μετάβασή τους στον σταθμό της άλλης πόλης. Ο Β. αναφέρει: «Το τρένο είναι μια αυθεντική χουλιγκανίστικη εμπειρία».

Η ατμόσφαιρα εντός του πούλμαν περιγράφεται από τους οπαδούς σαν μία εκστατική συνθήκη. Ο Γ. εξηγεί πως «μες το πούλμαν γινόταν ό,τι θες. Άλλοι πίνουν ξύδια, άλλοι πίνουν χόρτα, άλλοι πίνουν σκόνες». Ο Α. χιουμοριστικά παρομοιάζει την κατάσταση με μία «εστία ανομίας, δυνατή μουσική, ο άλλος παραδίπλα βαρούσε πρέζα, χάπια, μουσικές, φωνές». Ενώ ο Β. αναφέρει πως «το πούλμαν είναι κάτι εντελώς ξεχωριστό. Μπορεί να είναι όλοι σουρωμένοι, φτιαγμένοι και να είναι λες και είσαι στα μπουζούκια ή στο κλαμπ [...] καρναβάλι, πανηγύρι ας πούμε». Και οι τρεις οπαδοί παραδέχτηκαν πως αν και είχαν ακούσει σχετικά με τις συνήθειες των οπαδών κατά την διάρκεια του ταξιδιού, κατά την πρώτη τους εμπειρία αισθάνονταν σαν «πρωτάρηδες». Παρ' όλα αυτά, αυτή η διαδικασία λειτούργησε ενθαρρυντικά σαν μία τελετή βαπτίσματος ή μύησης στην οπαδική κουλτούρα.

Το τρένο για τον Α. και τον Β. αποτελεί το αγαπημένο τους μέσο για την μετάβαση στον αγώνα εκτός έδρας. Σύμφωνα με τον Β. η μετάβαση στην Αθήνα με το τρένο «είναι αυθεντική χουλιγκανίστικη αλητεία. Παίρνω το τρένο μου, κάνω τους τσαμπουκάδες μου, κάνω τις βόλτες μου, κι αν πει κανένας κάτι την γάμηση» ενώ για τον Α. η εμπειρία με το τρένο είναι μοναδική, καθώς δεν υπάρχει ο εκτενής έλεγχος από την αστυνομία και οι οπαδοί μπορούν να περιφέρονται στα βαγόνια. Υπάρχει δε,

ένα στοιχείο του απροσδόκητου καθώς συνήθως οι επιθέσεις από αντίπαλους οπαδούς γίνονται στους σταθμούς των τρένων.

Από τις περιγραφές του Α. φαίνεται πως οι οπαδοί μέσα στο τρένο περιφέρονται με έναν τρόπο που προκαλεί φόβο στους υπόλοιπους επιβάτες. Αυτή η συνήθεια των οπαδών, θυμίζει την παρουσία του ΠΑΟΚ εντός των αστικών λεωφορείων στην πόλη της Θεσσαλονίκης. Οι οπαδοί πανηγυρίζουν έντονα, φωνάζουν, πίνουν και εγκαθιδρύουν την ύπαρξή τους με ένα αρκετά επιβλητικό τρόπο. Καταλαμβάνουν τον χώρο με τα σώματα και τις φωνές τους, αναπαριστώντας μία σειρά ολοένα και πιο αρρενωπών επιτελέσεων. Αν κάποιο άτομα διαμαρτυρηθεί για την φασαρία, σίγουρα θα υποστεί τις συνέπειες. Ο Α. αναφέρει:

Μπορεί βέβαια να δεις άλλες ακρότητες εκεί (στο τρένο), κόσμο έντρομο να σε κοιτάει τριγύρω σου επειδή υπάρχουν εκεί, χωρίς να 'χεις κάνει κάτι. Εγώ δεν έχω κάνει καμιά μεγάλη καφρίλα αλλά έχουν κάνει οι γύρω μου και αυτό δεν με απέτρεψε απ' το να ξαναπάω την επόμενη φορά.

Στην συνέχεια της συνέντευξης ο Α. μου αναφέρει πως κάποιες φορές έχει τύχει να «ναυλωθεί» ξεχωριστό τρένο για την ομάδα του ΠΑΟΚ, με σκοπό την ομαλή μετάβαση των οπαδών στην Αθήνα. Σε μία άλλη περίπτωση αγώνα εκτός έδρας όταν οι αστυνομικοί σταμάτησαν τους οπαδούς στην Λάρισα και τους ζήτησαν να αποβιβαστούν για να αποφευχθούν ενδεχόμενες συγκρούσεις. Όπως μας είπε μία από τις ηγετικές φιγούρες της ομάδας, απευθύνθηκε στον αστυνομικό και του είπε «Ρε φίλε, θέλεις να κατέβουμε καμιά βόλτα στο κέντρο της Λάρισας;». Καθώς ο Α. μου αφηγείται τα εν λόγω περιστατικά, ανά διαστήματα γελάει. Δείχνει υπερήφανος που οι αρρενωπότητες του ΠΑΟΚ καταφέρνουν να επιβάλλονται σε ένα πρώτο επίπεδο στους υπόλοιπους επιβάτες και έπειτα στις αστυνομικές αρχές. Το πρώτο μάθημα στο οποίο εξετάζονται οι νέοι οπαδοί στην μετάβασή τους προς την αντίπαλη έδρα, είναι το «ποιος κάνει κουμάντο εδώ».

Η αγάπη των οπαδών για το τρένο προκύπτει από μία τάση να αναζητήσουν την πιο επικίνδυνη, αυθεντική και συνεπώς βίαιη επιλογή. Η έκφραση βίας αποτελεί ένα στοιχείο κατασκευής ηγεμονικών αρρενωποτήτων. Ανάμεσα στις αρρενωπότητες υπάρχει μία ανταλλαγή βίαιων επιτελέσεων, με σκοπό την ανάδειξη του πιο αυθεντικού αρσενικού. Από την πλευρά των αρρενωποτήτων, αυτό μπορεί να περιλαμβάνει και

την δημιουργία ενός κλίματος τρόμου σε άλλες ομάδες, όπως οι gay άντρες ή οι γυναίκες. (Connell, 2005, σ. 83).

Για έναν νέο οπαδό, αυτή η μετάβαση από την μία πόλη στην άλλη δεν είναι μόνο χιλιομετρική. Το ταξίδι του μεταδίδει τη γνώση, του μαθαίνει να επιβάλλεται και να αρθρώνει έναν τύπο σκληρής αρρενωπότητας και του διδάσκει πως το αντρικό σώμα πρέπει να είναι ανθεκτικό στις καταχρήσεις και στον φόβο. Το πούλμαν – τρένο, ως «αναγομωτήριο» σκληρών αρρενωποτήτων, κατασκευάζει τους οπαδούς με τα κατάλληλα εκρηκτικά συστατικά, βοηθώντας τους έτσι να μεταβούν σε έναν νέο κόσμο επιτελέσεων. Δανειζόμενες την έννοια της διαβατήριας τελετής από τον ανθρωπολόγο Arnold Van Gennep, (2016), θα μπορούσαμε να υποθέσουμε πως ο νεαρός οπαδός, βγαίνοντας από την συνθήκη του πούλμαν, έχει μεταβεί σε ένα άλλο εαυτό, σε μία νέα ταυτότητα. Το εκστατικό κλίμα της μέθης, των ναρκωτικών, της μουσικής, των τραγουδιών, οι κανόνες του πατέρα, οι επιτελέσεις των παλιότερων οπαδών, κάνουν τον νέο οπαδό να περάσει από ένα φάσμα, όπου η υπό κατασκευή ταυτότητά του βρίσκεται σε μία εκκρεμότητα. Αυτό το συμβολικό ταξίδι στον χρόνο κατασκευάζει μία νέα ταυτότητα, η οποία, όπως θα δούμε στην συνέχεια από τις αφηγήσεις των οπαδών, είναι έτοιμη να προβεί σε ενέργειες που δεν θα φανταζόταν ποτέ. Ο Γ. αναφέρει: «Μετά το πρώτο ταξίδι είχα να το λέω παντού, άλλαξα. Είναι μια διαδικασία που πρέπει κάποιος να την περάσει για να πετσωθεί, για να είναι ψημένος».

Ο Γ., κατά την διάρκεια της συνέντευξης, ανέφερε συχνά ότι για τον ΠΑΟΚ έχει κάνει πάρα πολλά χιλιόμετρα κι αυτό είναι μεγάλη του τιμή. «Όσο με κρατάνε τα πόδια μου θα ταξιδεύω για τον ΠΑΟΚ». Αυτή η ένταση με την οποία περιέγραφε τις εκδρομές και τα χιλιόμετρα, ανέδνε μία αγάπη για τις εμπειρίες των εκδρομών, αλλά και μία τιμή που το σώμα του έχει διανύσει τόσα χιλιόμετρα για την ομάδα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα το σύνθημα του ΠΑΟΚ «χιλιόμετρα κάναμε πάλι, για την μαστούρα μας την πιο μεγάλη, ΠΑΟΚ εκδρομές ναρκωτικά, έτσι μάθαμε από παιδιά».

Οι Armstrong και Giullianoti (2013) υποστηρίζουν πως η επιλογή του πούλμαν, σε αντίθεση με του τρένου, προσφέρει στους οπαδούς περισσότερη αυτονομία και λιγότερους αστυνομικούς ελέγχους. Έτσι μπορούν να κινούνται ελεύθεροι χωροταξικά στην πόλη ή ακόμη και να συγκεντρώνονται σε συγκεκριμένο σημείο, όπου μπορεί να έχει κανονιστεί μία ενδεχόμενη συμπλοκή με τους αντιπάλους. (2013, σ. 179) Στο παράδειγμα του ΠΑΟΚ βλέπουμε ακριβώς το αντίθετο, καθώς οι οπαδοί αναφέρουν

πως τα πούλμαν τυχαίνει να τους αφήνουν έξω ακριβώς από το γήπεδο και πάντα με συνοδεία αστυνομίας.

Συνοπτικά, οι εκδρομές εκτός έδρας αποτελούν «παράσημα» στην μορφοποίηση της οπαδικής αρρενωπότητας. Ο οπαδός, όπως συχνά ανέφεραν οι συνεντευξιαζόμενοι στις συζητήσεις μας, είναι έτοιμος για πόλεμο. Σύμφωνα με τον Β. την ημέρα διεξαγωγής κάποιου αγώνα οι οπαδοί ήταν έτοιμοι για μάχη. Αναφέρει: «Εμείς πηγαίνουμε στον σύνδεσμο γνωρίζοντας ότι θα γίνει μακελειό. Προετοιμαζόμαστε για μάχη πρέπει και να φυλάζουμε τον σύνδεσμο»

Ο πόλεμος

Παρατηρώντας την συνολική οικονομία του ποδοσφαίρου, μέσα από τις εμπειρίες και τις αφηγήσεις των οπαδών, θα μπορούσαμε να την προσομοιάσουμε με μία εμπόλεμη συνθήκη, η οποία άλλοτε διεξάγεται ανάμεσα σε πόλεις, άλλοτε ανάμεσα σε έθνη, πάντα όμως εκφράζεται ως μία μάχη αρρενωποτήτων. Τα λάφυρα, οι ιαχές, τα τύμπανα, οι εκτός έδρας «εκστρατείες», η κάθοδος των Θεσσαλονικέων στην Αθήνα, συνθέτουν μία πολεμική ατμόσφαιρα, όπου οι οπαδοί είναι έτοιμοι να ξεχθούν.

Αναπτύσσοντας την σημασία αυτής της διάστασης στο ποδόσφαιρο, ο Γκολφινόπουλος (2007, σ.101) υποστηρίζει ότι,

«Ο πόλεμος διασχίζει διαφορετικούς λόγους για το ποδόσφαιρο ως ένα σημείο έντασης, κάτι που πρέπει διαρκώς να απομακρύνεται αλλά που διαρκώς επιστρέφει. Συνιστώντας έναν πανίσχυρο συμβολισμό αγριότητας, εγγράφεται ως ο απαραίτητος αντίποδας του ποδοσφαίρου και του αθλητισμού εν γένει. Η αντιφατικότητα ωστόσο της παρουσίας του, αντιστοιχεί στη ρευστότητα του νοήματός του, αφού μπορεί, ως μεταφορά, να αναπαραστήσει μια οποιαδήποτε ποδοσφαιρική αναμέτρηση, ενώ υπογραμμίζει ταυτόχρονα και την δυνατότητα εκτροπής από την συμβολική στην ανοιχτή βία, από την μεταφορά στην κυριολεξία»

Σε αυτό το υποκεφάλαιο εξετάζονται όψεις αυτής της δυναμικής στο υλικό της παρούσας έρευνας.

Ξεκινώντας από τις αφηγήσεις του Β. σχετικά με τις διαδικασίες μύησης σε έναν οπαδικό σύνδεσμο, βλέπουμε πως οι νεαροί οπαδοί καλούνται να περάσουν κάποιες δοκιμασίες ένταξης. Ο Α. και ο Γ. αναφέρουν πως αυτές τις διαδικασίες τις έχουν ακουστά αλλά δεν έχουν κληθεί ποτέ να τις εφαρμόσουν. Ο Β. περιγράφει:

Η μύηση γινόταν αλλού με πιο αυστηρό και συγκεκριμένο τρόπο. Π.χ. εσύ πισιρικά είσαι ΠΑΟΚ; Απόδειξέ το μου ότι είσαι ΠΑΟΚ. Πώς να το αποδείξω; Να, βλέπεις εκείνον με την μπλούζα του Άρη; Παρ' την και φερ' την μου. Ο άλλος παίζει να ήταν τριανταπεντάρης και ο πισιρικός δεκαπέντε. [...] είτε με ξύλο είτε με τραμπουκισμό να πάρει την μπλούζα του Αριανού για να μπει είτε στον σύνδεσμο, είτε στην παρέα.

Οι ενδοαστικές μάχες για την κατάκτηση – κλοπή του κασκόλ ή της μπλούζας ήταν μία διαδικασία που ακολουθούσε την ζωή των οπαδών στην πόλη. Οι περισσότεροι καβγάδες ξεκινούσαν, είτε γιατί πήγαιναν να επιτεθούν σε κάποιον με διακριτικά της αντίπαλης ομάδας, είτε γιατί ήθελαν να αμυνθούν από μία ενδεχόμενη κλοπή των δικών τους κασκόλ. Ο Γ. αναφέρει πως ο πρώτος του καβγάς, γύρω στα δεκατέσσερά του χρόνια, συνέβη σε ένα μαγαζί με ηλεκτρονικά παιχνίδια. Ο Γ. εντόπισε έναν πολύ μεγαλύτερο άντρα με κασκόλ του Παναθηναϊκού και του επιτέθηκε με σκοπό να του το πάρει, λέγοντάς του «Εδώ μόνο ΠΑΟΚ».

Η με άσκηση βίας κλοπή αντικειμένων που φέρουν τα διακριτικά της αντίπαλης ομάδας θεωρείται ένδειξη ανδρείας και θάρρους. Τα κασκόλ, οι σημαίες, οι φανέλες, τα πανό, είναι τα «λάφυρα» ενός ενδοαστικού πολέμου, τα οποία φυλάσσονται στους συλλόγους των ομάδων. Τα «λάφυρα» της μάχης, την ημέρα του αγώνα με την αντίστοιχη αντίπαλη ομάδα, κρεμιούνται στα κάγκελα της θύρας τέσσερα και καίγονται εις ένδειξη ρωμαλεότητας και ανδρισμού.⁶

Η διαδικασία κατάκτησης των λαφύρων είναι πολύ συγκεκριμένη. Το κασκόλ της αντίπαλης ομάδας κερδίζεται μόνο με ξύλο και βία. Ο Α. εξηγεί:

Παλιά που είχες και τον αντίπαλο απέναντι, είναι πιρουνιασμα (σου καίνε τις φανέλες) που σου 'χουνε πάρει και με φάπες. Εγώ έχει τύχει να γελάσω με τέτοιο σκηνικό. Όταν έχουν μπει και έχουν κάνει διάρρηξη σε σύνδεσμο, ας πούμε, και έχουν πάρει όλες τις μπλούζες του συνδέσμου με διάρρηξη, όντας κλειστός ο σύνδεσμος, το οποίο είναι φλωριά αυτό το πράγμα. [...] και βλέπεις εκατόν πενήντα ολοκαίνουργιες μπλούζες ίδιες. Δηλαδή τι, βρήκατε εκατον πενήντα άτομα με την ίδια μπλούζα και τους χτυπήσατε;

Βλέπουμε από την παραπάνω αφήγηση πως η απλή κλοπή ενός αντικειμένου δεν συνιστά επιτυχία ή επίδειξη σκληρής αρρενωπότητας. Το λάφυρο πρέπει να κατακτηθεί με μάχη σώμα με σώμα και να φέρει, κατά μία έννοια, τα σημάδια της

⁶ Η σύνδεση της ρωμαλεότητας και του ανδρισμού με την ταυτότητα του ΠΑΟΚ αναλύεται εκτενέστερα παρακάτω. Ο Α. αναφέρει ένα περιστατικό το οποίο αποδεικνύει πως αν η κλοπή της μπλούζας δεν είναι αποτέλεσμα μάχης σώμα με σώμα, αλλά προϊόν κλοπής, δεν έχει την ίδια αξία.

συμπλοκής. Η κατάκτηση της μπλούζας που κρεμιέται καθαρή, χωρίς να έχει κλαπεί μέσω σωματικής συμπλοκής, μετατρέπει αυτόματα τον αντίπαλο σε «φλώρο» ή «κότα». Σύμφωνα με τον Herzfeld (2012) ο οποίος ερεύνησε την κατασκευή του ανδρισμού μέσα από την παράδοση των ζωοκλοπών στην Κρήτη, αναλύει πως η κλοπή αναδύεται ως διαδικασία μύησης στην ανδρική κατάσταση και ως μία μάχη για την κατάκτηση φήμης και ανωτερότητας.⁷ Η κλοπή γίνεται μέσα από συγκεκριμένους άτυπους κανόνες που κρίνουν το ποιος είναι αληθινός άντρας και ποιος όχι. Ο νεαρός κλέφτης προσπαθεί να συσσωρεύσει πολλά κατορθώματα έτσι ώστε να θεωρείται ένας επιτυχημένος βοσκός.

«Η πρώτη κλοπή φαίνεται πως είναι γεγονός αξιομνημόνευτο για πολλούς βοσκούς. Πρόκειται για μύηση, όσο άτυπη κι αν είναι αυτή, στην ανδρική κατάσταση και τα αφηγήματα επισημοποιούν συστηματικά την εμπειρία αυτή, ώστε να ταιριάζει στην ρητορική της ανδρικής ταυτότητας». (Herzfeld, 2012, σ. 213)

Σε μία παρόμοια συνθήκη ο νεαρός οπαδός προσπαθεί να αποδείξει τον ανδρισμό του και την αξία του, μέσω της κλοπής μίας αντίπαλης οπαδικής φανέλας. Ο Γ. αναφέρει πως όταν ήταν πιο μικρός και τύχαινε να κλέψει κάποιο κασκόλ, το έκαναν κομμάτια με την παρέα του και το καίγανε. Κάποιοι συνοπαδοί του μπορεί να έραβαν ένα κομμάτι του αντίπαλου κασκόλ στο δικό τους. Έτσι ράβοντας τα δικά τους παράσημα – γαλόνια, θα μπορούσαν να «φέρουν» πάνω τους όλες τις μάχες στις οποίες έχουν εμπλακεί.

Η οπαδική εμπειρία φαίνεται να συναρθρώνεται και να βρίσκει νόημα γύρω από την γλώσσα του πολέμου. Πρόκειται για έναν ενδοαστικό πόλεμο, ο οποίος ξεδιπλώνεται καθημερινά και επιτρέπει στις αρρενωπότητες να ξεχύνονται σε μάχες σώμα με σώμα, με σκοπό που φαίνεται να αφορά και την περιχαράκωση της κυρίαρχης αρρενωπότητας. Ο Γ. χρησιμοποιώντας ρητορική πολεμικής εκστρατείας, μιλάει για τον αγώνα όπου ο ΠΑΟΚ νίκησε την Φενέρ Μπαχτσέ στην Κωνσταντινούπολη. Στον λόγο του αναδύεται μία αίσθηση πως σε εκείνη την εκδρομή δεν νίκησε απλώς ο ΠΑΟΚ, αλλά οι οπαδοί κατέκτησαν την πόλη. Αναφέρει:

«Έχω πάει μες' την Τουρκία με την Φενέρ Μπαχτσέ, [...] πήγαμε στην πόλη από όπου προερχόμαστε [...] και το χω παράσημο. Πήγα Τουρκία, [...] αποκλείσαμε την Φενέρ

⁷ Η κλοπή ενός ζώου γίνεται με σκοπό την κατανάλωσή του. Εάν κάποιος κλέφτης πετάξει τα κλεμμένα ζώα στον γκρεμό, ή εάν του αφαιρέσει τις κουδούνες δεν θεωρείται πως επιτέλεσε μία αντρίκια πράξη, αλλά αντιθέτως ατίμωσε τον άλλο βοσκό. (Herzfeld, 2012).

Μπαχτσε και φωνάζαμε συμπολίτη συμπολίτη σου γαμάμε την μαμά σου και το σπίτι και ΠΑΟΚ ζούμε στην πόλη να σε δούμε και το κάναμε.»

Ο Β. αναφέρει με καμάρι, πως έχει τύχει να εμπλακεί σε καβγά, κατά τον οποίο έχει καταλήξει τραυματισμένος στον δρόμο, αλλά το κασκόλ δεν κατάφεραν να του το πάρουν. «Ζωντανό δεν θα μου το έπαιρναν το κασκόλ». Κι έπειτα εξηγεί πως το κασκόλ για εκείνον σημαίνει πολλά, είναι σαν να του αφαιρούν ένα στοιχείο της ταυτότητάς του. Η αυτοθυσία, ο θάνατος και η μάχη για τα σύμβολα δημιουργούν έναν κόμβο, τόσο με την έννοια του πολέμου, όσο και με την έννοια του έθνους. Η συναισθηματική επένδυση των συμβόλων και η προσκόλληση των αρρενωποτήτων σε αυτά, δημιουργεί μία ευθεία σύνδεση με την αντίστοιχη ταύτιση με τα εθνικά σύμβολα.

Όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, μία από τις πιο σημαντικές στιγμές στην οπαδική εμπειρία είναι τα εκτός έδρας παιχνίδια. Το παράδειγμα που αναφέρουν και οι τρεις οπαδοί, είναι η στιγμή που οι οπαδοί του ΠΑΟΚ κατέβηκαν στην Αθήνα και περπάτησαν μαζικά στο κέντρο της πόλης, χωρίς αστυνομική συνοδεία. Β: «Ποιος θα μας έλεγε τι; Ποιος θα μας πείραζε; Στην Αθήνα με τα πόδια». Η κάθοδος του ΠΑΟΚ στην Αθήνα, το κομβίο των πούλμαν, η «παρέλαση» στο κέντρο της πόλης, τα κανονισμένα ραντεβού με τους αντιπάλους για συμπλοκή, τα όπλα, θυμίζουν μία πολεμική «εκστρατεία». Κάπου εκεί, αν εστιάσουμε λίγο καλύτερα στα στοιχεία που εμπερικλείουν τον πόλεμο των κυρίαρχων αρρενωποτήτων, θα αντιληφθούμε πως αναδύεται η έννοια του έθνους.

ΠΑΟΚ και εθνική ταυτότητα

Λίγο πριν την Συμφωνία των Πρεσπών

Η συμφωνία των Πρεσπών είναι μία διακρατική συμφωνία ανάμεσα στην Ελληνική Δημοκρατία και την Δημοκρατία της Βόρειας Μακεδονίας, η οποία τέθηκε σε ισχύ τον Φεβρουάριο του 2019. Η συμφωνία προέβλεπε την επίλυση του ζητήματος σχετικά με το όνομα της Βόρειας Μακεδονίας, γεγονός που προκάλεσε μεγάλη δυσαρέσκεια και αντιδράσεις στον πληθυσμό και των δύο χωρών. Η συμφωνία συνομολογήθηκε το καλοκαίρι του 2018, επί κυβέρνησης ΣΥΡΙΖΑ και προκάλεσε πολλές διαμαρτυρίες και αναταραχές. Μεγάλη μερίδα των Ελλήνων πολιτών προχώρησαν σε μία σειρά συλλαλητηρίων, από το καλοκαίρι του 2018 έως και την άνοιξη του 2019. Η ατμόσφαιρα στην πόλη της Θεσσαλονίκης, η οποία θεωρείται η «μητρόπολη του Βορρά» αλλά και το «επίκεντρο του Μακεδονικού αγώνα», ήταν αρκετά τεταμένη. Πολύ συχνά στο κέντρο της πόλης διενεργούνταν στάσεις, πορείες και συλλαλητήρια, από διάφορες πολιτικές και μη ομάδες, με σκοπό την αντίσταση στην επικείμενη συμφωνία. Το μεγαλύτερο συλλαλητήριο στην πόλη πραγματοποιήθηκε στις 21/1/2018. Την ίδια χρονική περίοδο αρκετοί σύνδεσμοι του ΠΑΟΚ καλούσαν σε μαζικές πορείες κατά της ψήφισης της συμφωνίας.

Με αφορμή την συμμετοχή συνδέσμων του ΠΑΟΚ σε κινητοποιήσεις για την Μακεδονία, οι τρεις οπαδοί ερωτήθηκαν σχετικά με τις πολιτικές ταυτότητες που συνυπήρχαν στην ομάδα του ΠΑΟΚ. Και οι τρεις οπαδοί τόνισαν πως η ομάδα εμπεριέχει πολλές συγκρουόμενες πολιτικές ταυτότητες κι ότι εκείνη την περίοδο είχε πρωτοστατήσει η πατριωτική – εθνικιστική πλευρά του ΠΑΟΚ. Οι πορείες διαμαρτυρίας για το Μακεδονικό ζήτημα δεν προέρχονταν από όλο τον «λαό» του ΠΑΟΚ, αλλά κυρίως από πρωτοβουλίες τοπικών συνδέσμων, όπως ήταν ο σύνδεσμος των «Μακεδόνων», της Πολίχνης και της Νεάπολης. Η μοναδική φορά που η ΠΑΕ ΠΑΟΚ εξέδωσε επίσημο κείμενο στήριξης του μεγάλου συλλαλητηρίου, ήταν τον Ιανουάριο του 2018. Το κείμενο έχει ως εξής:

Η Μακεδονία είναι ο τόπος μας, το σπίτι μας, η ιστορία μας. Είναι ιστορικά μια και Ελληνική. Δεν είναι δική μας δουλειά να παράγουμε πολιτική, ωστόσο απαιτούμε η αλήθεια και η ιστορία να διαφυλαχθούν με κάθε κόστος. Αντιλαμβανόμαστε την κρισιμότητα για την επίλυση ενός εθνικού θέματος, όχι όμως εις βάρος της εθνικής συνείδησης των πολιτών της Μακεδονίας. Οποιαδήποτε λύση που δεν θα προκαλεί την κοινωνία και που θα συντελεί στην ισχυροποίηση τόσο της Βόρειας Ελλάδας, όσο και ολόκληρης της χώρας, είναι ευπρόσδεκτη, χωρίς παραχάραξη της πραγματικότητας

και της ιστορίας. Ενόψει του συλλαλητηρίου της Κυριακής (21.01), σύσσωμη η οικογένεια του ΠΑΟΚ ενώνει τη φωνή της με τους εκατομμύρια που έχουν την ίδια άποψη.⁸

Ενόψει των κινητοποιήσεων στις οποίες καλούσαν διάφοροι σύνδεσμοι του ΠΑΟΚ, ένα κομμάτι του ευρύτερου αναρχικού χώρου της πόλης προέβαινε σε αντισυγκεντρώσεις. Πολλές φορές οι δύο πλευρές κατέληγαν σε έντονες οδομαχίες. Τη περίοδο εκείνη, μια μερίδα των διαδηλωτών του συλλαλητηρίου, αποκόπηκαν από την κύρια πορεία και πυρπόλησαν μία κατάληψη της πόλης.

Από την οπτική της παρούσας μελέτης, πρόκειται για μία μάχη ηγεμονικών αρρενωποτήτων που βρίσκονται σε κρίση. Η ταυτότητα του ΠΑΟΚ είναι τόσο συνδεδεμένη με τον τόπο και την περιχαρακωμένη ανδρική επικράτεια, που όταν το έθνος βρίσκεται σε κρίση, αυτομάτως διασαλεύεται και η αυθεντικότητα της οπαδικής ταυτότητας. Χαρακτηριστική είναι μία ανακοίνωση κάποιων συνδέσμων του ΠΑΟΚ η οποία αναφέρει:

«Στις 7/4 ΚΥΡΙΑΚΗ ΩΡΑ 13:00 θα πραγματοποιηθεί η συγκέντρωση για την Μακεδονία μπροστά στο άγαλμα του Μεγαλύτερου Έλληνα Στρατηλάτη. Ο σκοπός της συγκέντρωσης είναι συμβολικός. Η ταυτότητα τόσο του ΠΑΟΚ όσο και της Μακεδονίας είναι άμεσα συνδεδεμένες. Όλος ο κόσμος του ΠΑΟΚ είναι ευπρόσδεκτος. Με την λήξη της συγκέντρωσης όλοι δρόμοι οδηγούν στην Τούμπα για να στηρίξουμε τον πρωταθλητή ΠΑΟΚ» (Φακάλης, 2019)

Οι οπαδικές ηγεμονικές αρρενωπότητες βρίσκονται σε ένα είδος κρίσης, καθώς υπονομεύεται η επικράτεια τους, (ξεπουλιέται η Μακεδονία) και η κυριαρχία τους στην πόλη, (οι αναρχικοί αρθρώνουν αντίθετο λόγο και διεξάγουν αντισυγκεντρώσεις), γεγονότα που τους οδηγούν σε μία μάχη για το «ποιοι, ποια σώματα και ποιες υποκειμενικότητες είναι πράγματι «άνδρες». (Χαλκιά, 2012, σ. 245).

Στην περίπτωση αυτή, η κατασκευή των ηγεμονικών αρρενωποτήτων αρθρώνεται σε συνάφεια με την έννοια του έθνους, καθώς οι οπαδοί μάχονται για μία ιδέα που πρακτικά δεν έχει καμία σύνδεση με τον ΠΑΟΚ. Το πεδίο δεν είναι πια γηπεδικό και

⁸ Το κείμενο υπάρχει αναρτημένο στην επίσημη ιστοσελίδα του ΠΑΟΚ. (<https://www.paokfc.gr/nea/20180118-o-paok-gia-ti-makedonia/> τελευταία πρόσβαση 20/05/2022).

οι αντίπαλοι δεν είναι οπαδοί. Όμως, η φανταστική κατασκευή που οι ίδιοι έχουν επινοήσει, έχει άμεση σύνδεση με την Μακεδονία, για αυτό και οτιδήποτε υπονομεύει την επικράτειά της, σηματοδοτεί κίνδυνο για τους ίδιους.⁹

Ο Β. αναφέρει πως για εκείνον το ζήτημα της Μακεδονίας δεν έχει καμία σημασία. Εντούτοις, δηλώνει ενοχλημένος που στην Αθήνα μαζεύτηκε τόσος κόσμος για να δηλώσει την εναντίωσή του στην συνθήκη των Πρεσπών. «Με είχε ενοχλήσει [...] από μία οπτική εθνικοπατριωτική την οποία δεν την ενστερνίζομαι [...] του στυλ «ρε μαλάκες εσείς σε όλη μας την ζωή μας λέτε Βούλγαρους, Σκοπιανούς, ξαφνικά κόπτεστε για την Μακεδονία μας, από πότε; [...] με είχε εξοργίσει αυτό». Ο Β., αν και δηλώνει πως τα εθνικά προτάγματα δεν τον αφορούν, το εν λόγω περιστατικό φαίνεται πως προσβάλει μία πιο πυρηνική πτυχή της ταυτότητας του, η οποία συνδέεται με το έθνος και τον «εχθρό» του Νότου. Ενδεχομένως σε αυτό το σημείο, εκφράζεται μία πτυχή της ταύτισης του εθνικού ιδεώδους με την διασάλευση της ηγεμονικής αρρενωπότητας. Ο Β. αναφέρει πως δεν έχει κάποια ιδιαίτερη προσκόλληση σε εθνικά ζητήματα αλλά φαίνεται να ταυτίζει την οπαδική με την εθνική επικράτεια.

Όταν οι οπαδοί ερωτήθηκαν για το αν ο ΠΑΟΚ κάνει «κουμάντο» στην πόλη η απάντηση του Β. ήταν η ακόλουθη:

Δεν απέχει πολύ από την αλήθεια [...] Έχω ακούσει για ξύλα και καβγάδες και χοντράδες που δεν είχαν να κάνουν με τα γηπεδικά [...] μεσολαβούσαν άτομα του ΠΑΟΚ για να λήξουνε, αναίμακτα. Είτε δια της απειλής, του τύπου «ξεκολλάτε μαλάκες, θα μπλέξετε χοντρά, θα 'ρθούμε εμείς και θα σας ρημάξουμε» ή σε φάση σαν εγγυήτρια δύναμη [...] πώς είναι οι μεγάλες δυνάμεις σε μία περιφερειακή σύρραξη [...] σαν εγγυήτρια δύναμη κάπως. [...] αλλά το ότι ο ΠΑΟΚ κάνει κουμάντο στην πόλη εγώ προσωπικά δεν το 'χω βιώσει.

Ακολουθώντας ο Α. αναφέρει πως «ο ΠΑΟΚ στην πόλη είναι άτρωτος [...] εγώ δεν έχω φοβηθεί ποτέ». Ομάδα, έθνος και ηγεμονικές αρρενωπότητες συνθέτουν ένα πλέγμα

⁹ Ο Γ. μας αναφέρει πως οι αντίπαλες ομάδες κατηγορούν το ΠΑΟΚ λέγοντας πως το 2019 πήρε το «πρωτάθλημα των Πρεσπών». Οι σύνδεσμοι του ΠΑΟΚ προετοίμαζαν ένα μεγάλο συλλαλητήριο στην Θεσσαλονίκη το οποίο εν τέλει ακυρώθηκε εν όψει του επικείμενου πρωταθλήματος. Παρασκευιακά λέγεται από αντίπαλες ομάδες, πως ο ΠΑΟΚ πήρε το πρωτάθλημα εκείνη την χρονιά, γιατί ο πρόεδρος της ομάδας, μεσολάβησε έτσι ώστε να μην δημιουργηθούν ιδιαίτερες εντάσεις στην περιοχή της Μακεδονίας και να προχωρήσει η υπογραφή της σύμβασης αναίμακτα. Οι σύνδεσμοι του ΠΑΟΚ έβγαλαν ανακοίνωση διαψεύδοντας την εν λόγω φήμη και δηλώνοντας την αντίθεση τους στην ψήφιση της συμφωνίας.

εξουσίας, όπου τα υποκείμενα που διαπλάθονται εντός αυτού του πεδίου, μάχονται για την διατήρηση της κυριαρχίας τους.

Εντούτοις, είναι σημαντικό να αναφερθεί πως και οι τρεις οπαδοί ανέφεραν πως η σύσταση του ΠΑΟΚ είναι αρκετά διαφορετική και υπάρχουν πολλές πολιτικές τοποθετήσεις, οι οποίες όμως συσπειρώνονται κάτω από την «αγκαλιά» της ομάδας.

Πάνω από τα Τέμπη πληρώνετε με λέβα

Όταν ο Β εξέφρασε την δυσαρέσκειά του σχετικά με την μαζικότητα του αθηναϊκού συλλαλητηρίου, έκλεισε με την φράση «Πάνω από τα Τέμπη λέγατε πως πληρώνουμε με λέβα». Η ομάδα του ΠΑΟΚ, έχοντας την έδρα της στην Θεσσαλονίκη και τις «ρίζες» της στην Κωνσταντινούπολη, έχει να αντιμετωπίσει δύο πολύ διαδεδομένα προσωνύμια, αυτά του Τούρκου και του Βούλγαρου. Επιπλέον, ένα ακόμα «παρατσούκλι» που την ακολουθεί, όχι πλέον τόσο συχνά, είναι αυτό του Γύφτου.

Όταν οι οπαδοί των αθηναϊκών ομάδων αντιμετωπίσουν τους οπαδούς του ΠΑΟΚ με συνθήματα που αμφισβητούν την ενσωμάτωση των κατοίκων της βόρειας Ελλάδας στον εθνικό κορμό, αποκαλώντας του Βούλγαρους ή Τούρκους, οι οπαδοί δεν διστάζουν να ειρωνευτούν την έννοια της εθνικής ταυτότητας και των κυρίαρχων ιστορικών αφηγημάτων. (Δρένος, 2013, σ. 301).

Σχετικά με το προσωνύμιο του Βούλγαρου, ο Γ. αναφέρει πως όταν είχε μετακομίσει σε μικρή ηλικία στην Αθήνα, πολύ συχνά οι συνοπαδοί του τον αποκαλούσαν Βούλγαρο. «Όταν μετακομίσαμε εδώ στην Αθήνα, υπήρχε ψωμοτύρι και πείραγμα: «που είναι ο Βούλγαρος κλπ». Σε ένα πρώτο επίπεδο δηλώνει ότι δεν τον ενοχλεί, καθώς ποτέ δεν ήταν οξυμένο το εθνικό του συναίσθημα, αλλά από την άλλη νιώθει λίγο ενοχλημένος όταν κατεβαίνει με τον ΠΑΟΚ στην Αθήνα και εκεί τους αποκαλούν Βούλγαρους. Όπως επίσης όταν νικάει ο ΠΑΟΚ και φωνάζει «Έτσι γαμάει η Βουλγαρία». Ο Β. αναφέρει πως το προσωνύμιο του Βούλγαρου «από προσβολή το κάναμε καμάρι. Το αγκαλιάσαμε». Αντίστοιχα όμως, όπως προαναφέρθηκε, τον εξοργίζει το γεγονός πως οι Αθηναίοι συσπειρώνονται για να υποστηρίξουν το όνομα και την αυθεντικότητα της Μακεδονίας. Αν και οι τρεις οπαδοί δηλώνουν πως η «προσβολή» του Βούλγαρου δεν τους αφορά, στην συνέχεια της κουβέντας αναδύθηκαν στοιχεία μίας εθνικής αυθεντικότητας που βρίσκεται σε κρίση. Αυτά τα στοιχεία, εκφράζονται σε έναν μεγάλο βαθμό μέσα από τις οπαδικές αντιπαλότητες.

Παρ' όλα αυτά, η διαδικασία οικειοποίησης της εν λόγω ταυτότητας ερμηνεύεται ως μία πράξη που δηλώνει ευφυΐα και ευρηματικότητα, από πλευράς των οπαδών. Ο Β. όταν περιέγραφε τους τρόπους με τους οποίους η ομάδα του «αγκάλιασε» μία άλλη εθνική ταυτότητα και στην περίπτωση της βόρειας Ελλάδας, άκρως απειλητική, έδειχνε υπερήφανος. Οι πρακτικές οικειοποίησης εκφράζονται συνήθως με συνθήματα όπως «Έτσι γαμάει η Βουλγαρία» ή κρεμώντας μία Βουλγαρική σημαία κατά την διάρκεια ενός αγώνα.

Η εικόνα του Βούλγαρου, σε σχέση με αυτή του «πολιτισμένου» Έλληνα, στα μάτια των βορειοελλαδιτών φαντάζει πολύ σκληρή, πολύ αρρενωπή και αρκετά βίαιη¹⁰. Επιπλέον, ο Βούλγαρος, στο φαντασιακό των κατοίκων της Θεσσαλονίκης, είναι ο επικίνδυνος εχθρός που καιροφυλακτεί και εποφθαλμιά της επικράτεια της Μακεδονίας. Φαίνεται πως οι οπαδοί του ΠΑΟΚ με χαρά ενστερνίζονται μία ταυτότητα ενός ακόμα πιο βίαιου και αρρενωπού άντρα, ο οποίος «γαμάει» πιο σκληρά και πιο άγρια σε σχέση με τον «φλώρο» νότιο. Αυτή η συνθήκη ακουμπάει σε μία έμφυλη συνθήκη αντιπαλότητας ανάμεσα στον αρσενικό ενεργητικό Βούλγαρο και στον θηλυκό παθητικό Αθηναίο. Η απόδειξη της αρρενωπότητας δείχνει να διαπερνά και να υπερβαίνει την εθνική ταυτότητα, συνεχίζει όμως να κινείται σε έναν γλωσσικό κόσμο γύρω από το έθνος.

Αντίστοιχα, η ταυτότητα του Τούρκου γίνεται καμάρι: «Τετρακόσια χρόνια περνάγαμε καλά, γαμούσαμε τους Έλληνες γυναίκες και παιδιά, Ομέρ Βρυώνη, Ομέρ Βρυώνη, γάμα τον πούστη τον Κολοκοτρώνη».¹¹ Από την άλλη πλευρά, ο Γ. περιγράφει ως το πιο συγκινητικό ταξίδι που έχει κάνει ποτέ με τον ΠΑΟΚ, αυτό στην Κωνσταντινούπολη, όταν ο ΠΑΟΚ αναμετρήθηκε με την Φενέρ Μπαχτσέ. Μας λέει: «Σε αυτό το ματς φωνάζαμε συμπολίτη, συμπολίτη σου γαμάμε την μάνα και το σπίτι». Εκεί η ταυτότητα του Τούρκου περνάει στην απέναντι πλευρά. Η ρευστότητα της ταυτότητας ανάλογα με τον αντίπαλο, αναδεικνύει ακόμα μία φορά την προσπάθεια για την ανάδειξη του πιο ικανού και κυρίαρχου αρσενικού. Γεγονός, που όπως

¹⁰ Η απεικόνιση του Βούλγαρου άντρα στην βόρεια Ελλάδα είναι αρκετά σκληρή. Υπάρχει μία κοινή αφήγηση σχετικά με τους σκληρούς βιασμούς των Βουλγαρων στην βόρεια Ελλάδα επι Βουγαρικής κατοχής. Ο Βουλγαρος συχνά σκιαγραφείται ως απόλιτιστος, πρωτόγονος και πολύ σκληρός άντρας. Τα παραπάνω στοιχεία αντλούνται από αφηγήσεις συγγενών και κυκλορούν στην πόλη της Θεσσαλονίκης ως εξιστορήσεις των παλαιότερων.

¹¹ Το σύνθημα το τραγουδούσαν συχνά οι οπαδοί του ΠΑΟΚ αυστηρά και μόνο όταν έπαιζαν με μία Αθηναϊκή ομάδα. Το 2017 σε μία γιορτή ενός φίλου οπαδού, το άκουσα να αναφέρεται από έναν άλλο οπαδό. Στην συνέχεια το αναζήτησα στο ίντερνετ και δεν το βρήκα καταγεγραμμένο πουθενά. Το αναφέρει ο Δρένος (2013, σ. 301).

επισημαίνουν μερικοί θεωρητικοί του ποδοσφαίρου, δεν αποτελεί στοιχείο ενός ρητορικού εμπαιγμού, αλλά πρακτικές κυριαρχίας απέναντι στον αντίπαλο που υπονομεύει την εξουσία των ηγεμονικών αρρενωποτήτων. Όπως αναφέρει η Αλεξάνδρα Χαλκιά:

Έννοιες της κουίρ θεωρίας, όπως η επιτελεστικότητα του φύλου, η ταυτοποίηση και η αποταυτοποίηση, καθώς και το περαιτέρω άνοιγμα του πολιτισμικού και πολιτικού εδάφους των αρρενωποτήτων, αλλά και η διερεύνηση των ετεροκανονιστικών σχημάτων φυσικοποίησης πολιτικών προταγμάτων, αποτελούν κρίσιμα εργαλεία για τη διαμόρφωση κριτικών αναλύσεων. (2012, σ. 20).

Στην περίπτωση της πρόσφατης αναμέτρησης του ΠΑΟΚ με την τοπική ομάδα της Μασσαλίας, ο Γ. ανέφερε πως εκτός από τους οπαδούς της Μασσαλίας χρειάστηκε να αντιμετωπίσουν και κάποιους οπαδούς της ΑΕΚ. Η ΑΕΚ είναι αδελφοποιημένη ομάδα με την Marseille, κατά συνέπεια «επιστράτευσε» οπαδούς για να υποστηρίξουν την «ξένη» ομάδα, σε περίπτωση συμπλοκής με τον ΠΑΟΚ. Στο πλαίσιο αυτό, οι οπαδοί της ΑΕΚ, όταν εντόπιζαν οπαδούς που μιλούσαν ελληνικά, προέβαιναν σε επιθέσεις εναντίον τους, συσπειρωμένοι με τους οπαδούς της Μασσαλίας. Οι συμπλοκές των οπαδών στην πόλη της Μασσαλίας ήταν αρκετά άγριες και σύμφωνα με τα λεγόμενα του Α. αρκετοί κινδύνεψαν σοβαρά. Εκ πρώτης όψεως, στο παραπάνω παράδειγμα, παρατηρείται ένα εθνικό βραχυκύκλωμα. Η οπαδική ταυτότητα σε κάποιες στιγμές μέσα στο πλέγμα των επιτελέσεων δείχνει να υπερβαίνει τις εθνικές ταυτίσεις. Ο οπαδός, λίγο πριν την επίθεση, φαίνεται να απογυμνώνεται εθνικά. Ο ΠΑΟΚτής μπορεί να είναι Βούλγαρος, Τούρκος, Μακεδόνας. Από την άλλη πλευρά θα μπορούσε αυτή η τακτική να αποτελεί στοιχείο ρητορικού εμπαιγμού κι όχι μία πιο βαθιά ταυτοτική ρωγμή. Ο Δρένος αναφέρει:

Όσον αφορά την ανάγκη εύρεσης ή δημιουργίας εστιών διαφοράς [...] τα συνθήματα ακολουθούν κατεξοχήν την τεχνική του Bricolage, δηλαδή οικειοποίηση και μεταφορά στοιχείων από άλλα πολιτισμικά πλαίσια και συμφραζόμενα σε ένα νέο πλαίσιο, όπου τα στοιχεία αυτά αποκτούν μια νέα νοηματοδότηση. Στην διαδικασία αυτή μπορεί να χρησιμοποιηθεί στα συνθήματα κάθε πολιτισμική παρατήρηση εφόσον επιτρέπει τη διαφοροποίηση σε σχέση με τους «άλλους». (Δρένος, 2013, σ. 304)

Σύμφωνα με τους Armstrong και Young, το κλίμα της καρναβαλικότητας εντός του γηπέδου, εξηγεί αυτή την μεταπήδηση από την μία ταυτότητα στην άλλη, με σκοπό την περιχαράκωση της διαφοράς απέναντι στον αντίπαλο. «Στο πνεύμα του καρναβαλιού, όλα αποδομούνται και αναδιατάσσονται [...] ο καθένας μπορεί να δομήσει την

ταυτότητά του με τον πιο βλάσφημο τρόπο και από τα πιο ετερόκλητα υλικά». (Δρένος, 2013, 308). Αν όμως τοποθετήσουμε στην ανάλυσή μας έναν έμφυλο φακό, θα συνειδητοποιήσουμε πως πρόκειται για ηγεμονικές αρρενωπότητες σε κρίση. Αναλόγως με το ποιο κομμάτι της ηγεμονίας τους διασαλεύεται, επιστρατεύουν την ανάλογη επιτέλεση με σκοπό την διατήρηση της ηγεμονίας. Στην περίπτωση της αναμέτρησης με την Αθήνα, οι οπαδοί γίνονται περήφανοι Βούλγαροι ή Τούρκοι, επιστρατεύοντας τα χαρακτηριστικά που συνδέουν τις εν λόγω εθνικότητες με ένα είδος πιο σκληρών αρρενωποτήτων. Αντίστοιχα, όταν η εθνική επικράτεια κινδυνεύει ή όταν διενεργείται κάποιος αγώνας με «ξένη» ομάδα, οι οπαδοί γίνονται Έλληνες και Μακεδόνες. Έτσι λοιπόν, αυτή η συνθήκη ταύτισης – αποταύτισης, κάνει τους οπαδούς ευέλικτους σε οποιαδήποτε προσβολή και χρησιμοποιείται ως εργαλείο επίθεσης και επαν-εγκαθίδρυσης της κυριαρχίας τους. Όπως υποστηρίζει η Χαλκιά, οι αντιπαράθεσεις που εκ πρώτης όψεως τοποθετούνται σε ένα πεδίο εκτός των έμφυλων συγκρούσεων, εκφράζουν «μια βαθιά αντιπαράθεση και ανασφάλεια, που αφορά την αρρενωπότητα της ύστερης νεωτερικότητας» (2012, σ. 245).

Επιπλέον, τα σεξιστικά συνθήματα και η επένδυση των οπαδικών επιτελέσεων με σεξιστικούς όρους, σύμφωνα με τους Armstrong και Young, εκφράζονται στα πλαίσια της καρναβαλικότητας και δεν είναι απαραίτητα κυριολεκτικά. Εντούτοις, φαίνεται πως τα γηπεδικά σημαινόμενα δεν μπορούν να υπάρξουν, εάν δεν ενταχθούν μέσα σε ένα πλαίσιο εθνικο-σεξιστικό, το οποίο περιλαμβάνει μία ισχυρή αρρενωπότητα, που εγκαθιδρύεται στην επικράτειά της και «γαμάει» όποιον τολμήσει να της επιτεθεί.

Εδώ μόνο ΠΑΟΚ

Μία έννοια που αναδύθηκε από τις συζητήσεις με τους οπαδούς, ήταν η έννοια μίας εκδοχής του «αυθεντικού». Το στοιχείο της μοναδικότητας διέπει τις αφηγήσεις των οπαδών σχετικά με τις διακρίσεις και τις επιτυχίες της ομάδας του ΠΑΟΚ. Η ομάδα του Βορρά και οι οπαδοί της, αναπαρίστανται ως πολύ ευρηματικοί και ξεχωριστοί, γεγονός που τους κάνει μοναδικούς στο είδος τους. Ο Α. αναφέρει:

Σαν λαός του ΠΑΟΚ [...] επειδή είμαστε οπαδοί όλοι, δεν μας βάζω στο ίδιο τσουβάλι ούτε με τους γαύρους, ούτε με τους βάζελους, θεωρώ ότι ο λαός του ΠΑΟΚ έχει το δικό του στίγμα [...] εγώ δεν θεωρώ τον εαυτό μου ούτε οπαδό, ούτε χούλιγκαν, εγώ

τον θεωρώ ΠΑΟΚ. Ο ΠΑΟΚτστής είναι από μόνος του μια διαφορετική κατηγορία κι αυτό μπορώ να στο αποδείξω με πολλά γεγονότα. [...] Ο ΠΑΟΚτστής ήταν το κάτι άλλο. Κι όλοι το λέγανε αυτό. [...] Ήταν αυτός που θα ξετρύπωνε από παντού και ξαφνικά θα πεταγόντουσαν πενήντα άτομα, ήταν ευρηματικός και στα συνθήματα [...] έκανε πράγματα που δεν έκανε κανένας άλλος. [...] Εγώ όταν συνειδητοποίησα ότι όντας πιτσιρικάς, πήρα το τρένο, χωρίς αστυνομικές συνοδείες, περπάτησα στο κέντρο της Αθήνας, έφτασα στον σύνδεσμο του ΠΑΟΚ, πήγα στο γήπεδο, γύρισα και συνειδητοποίησα ότι αυτό δεν έχει γίνει ποτέ από καμία άλλη ομάδα.

Αντίστοιχα ο Β. και ο Γ. περιγράφοντας το ίδιο περιστατικό, αναφέρουν πως καμία άλλη ομάδα δεν το έχει κάνει αυτό. Ο Β. αναφέρει γηπεδικές πρακτικές, όπως το the Greek style ¹² που το πρωτοξεκίνησαν οι οπαδοί του ΠΑΟΚ και το υιοθέτησαν ευρωπαϊκές ομάδες. Επιπλέον, ο Γ. αναφέρει πως ο ΠΑΟΚ έχει μία πολύ σημαντική ιστορία. Είναι μία ξεριζωμένη ομάδα και τα χρώματά της συμβολίζουν τον θάνατο και το μίσος (μαύρο), την ειρήνη και την γαλήνη (λευκό). Τα φτερά του δικέφαλου αετού είναι κλειστά γιατί θα ξανανοίξουν όταν πάρουμε την Πόλη. Τέλος, τονίζει πως «ο λαός του ΠΑΟΚ είναι ξεχωριστός». Στο φαντασιακό των οπαδών, ο ΠΑΟΚ έχει την δική του μοναδική ιστορία και τα δικά του σύμβολα, που συνδέονται με στιγμές ιστορικής απώλειας ή επιτυχίας. Οι οπαδοί της ομάδας, έχουν αναπτύξει μεταξύ τους την αίσθηση ότι ανήκουν στην ίδια «αγκαλιά» και ότι μοιράζονται κοινές αξίες και βιώματα. Η ομάδα έχει την δική της επικράτεια και διάφορους εξωτερικούς εχθρούς που απειλούν την υπόστασή της.

Οι ομοιότητες που αναδύονται, μας παραπέμπουν στα φαντασιακά στοιχεία συγκρότησης του έθνους κατά τον Benedict Anderson (1997) . Πρόκειται για μία πολύ κοινή αφήγηση, την οποία αναπαράγουν και ανασυγκροτούν οι οπαδοί της συγκεκριμένης ομάδας. Κανένας από τους τρεις οπαδούς δεν δηλώνει προσκολλημένος στην έννοια του έθνους και των ελληνικών αξιών. Εντούτοις, μέσα από τις αφηγήσεις τους, ανασύρονται ψήγματα εθνικής ευθυξίας και υπερηφάνειας (εισβολή στην Πόλη, στον αγώνα με την Φενέρ Μπαχτσέ, θυμός για το ζήτημα της Μακεδονίας) τα οποία μπορούν να εκφράζονται εμμέσως εντός του οπαδικού λόγου και να εκτονώνονται στα πλαίσια ενός φαινομενικά «μη πολιτικού» κόσμου. Στα πλαίσια του αυθεντικού ΠΑΟΚ και του αυθεντικού έθνους, αρθρώνεται παράλληλα και συνδυαστικά η έννοια της αυθεντικής αρρενωπότητας. Σύμφωνα με την Connell, συχνά αναπαράγεται το

¹² Η πρακτική του Greek Style είναι μία τακτική που ακολουθούν οι παίκτες του ΠΑΟΚ όταν η κερκίδα δίνει το σύνθημα «ΠΑΟΚ σ αγαπώ κι όταν θα πεθάνω θέλω τον δικέφαλο στον τάφο μου απάνω». Οι οπαδοί αγκαλιασμένοι, γυράνε τις πλάτες τους στο γήπεδο (εν ώρα αγώνα) και τραγουδάνε το σύνθημα φωνάζοντας και χοροπηδώντας.

στερεότυπο της πραγματικής αρρενωπότητας, που αναδύεται από μία φυσική εξήγηση. «Ακούμε για αυθεντικούς άνδρες, βιολογικούς άντρες, την βαθιά αρρενωπότητα». (Connell, 1995, σ. 45). Για τον Α. οι μπλούζες που δεν κερδήθηκαν από την αληθινή μάχη ανάμεσα σε αυθεντικά αρσενικά, δεν θεωρούνται λάφυρα. Για τον Γ. οι οπαδοί που φαίνονται λίγο πιο μάχιμοι και σκληροί, εντάσσονται πιο εύκολα στους συνδέσμους. Για τον Β. το ταξίδι με το τρένο είναι μία «αυθεντική χουλιγκανίστικη εμπειρία».

Οι οπαδοί του ΠΑΟΚ μοιάζει να νοηματοδοτούν τον δικό τους οπαδισμό ως τον μοναδικά αυθεντικό και, ως εκ τούτου, ανώτερο. Με την επιστροφή στο αυθεντικό, στο αμόλυντο, στο ουσιοκρατικό, σχηματίζεται ένα μονοπάτι όπου η εθνική αφήγηση και η «αληθινή» αρρενωπότητα διασταυρώνονται και συμπίπτουν «κατακτώντας» μια θεσιακότητα ανωτερότητας έναντι των οπαδών άλλων ομάδων αλλά και ελλήνων ανδρών ευρύτερα. Τα ψήγματα αυτών των διασταυρώσεων, κατασκευάζουν το οπαδικό ιδεώδες και εκφέρονται μέσω των γηπεδικών σωμάτων και του γηπεδικού λόγου, μέσα σε μία ατέρμονη μάχη ηγεμονίας.

Ομοερωτισμός

«Παιχνίδια» κλεισμένων των θυρών

Στην τελευταία ενότητα ερευνώνται τυχόν ψήγματα ομοερωτικής επιθυμίας ανάμεσα στους οπαδούς. Η διαδικασία αυτή υπήρξε δύσκολη, καθώς μετά από μελέτη και σκέψη πάνω στις συζητήσεις με τους οπαδούς, καθώς και με την επιβλέπουσα, έγινε αντιληπτό πως η ρητή αναφορά σε τέτοιες εμπειρίες, στο πλαίσιο μιας συνέντευξης, έστω και ημι-δομημένης, ενδεχομένως ξεπερνούσε τα όρια του εφικτού. Η τυχόν εξαγωγή τέτοιων συμπερασμάτων απαιτεί μεθοδική και μακροχρόνια συμμετοχική παρατήρηση, σειρές συζητήσεων με τα ίδια πρόσωπα, έτσι ώστε να δημιουργηθεί ένα κατάλληλο πλαίσιο και μία επαναδιαπραγμάτευση της θεσιακότητας όλων των υποκειμένων που συμμετέχουν στην έρευνα.

Εντούτοις, όταν οι συζητήσεις διείσδυναν σε συναισθηματικά φορτισμένες στιγμές ανάμεσα στους συνοπαδούς, συχνά αναδύονταν στοιχεία αμηχανίας, απόκρυψης και παύσεων. Έμοιαζε η γλώσσα να μην μπορεί πια να εκφέρει κάτι το οποίο αναδυόταν διάχυτο και πυκνό στις συζητήσεις μας. Αυτά τα στοιχεία δεν έχουν σκοπό να εξάγουν

κάποιο συγκεκριμένο - μονοσήμαντο συμπέρασμα, καθώς αυτό θα οδηγούσε σε ένα βεβιασμένο επιχείρημα χωρίς σκοπό. Η έρευνα θα ακουμπήσει πάνω σε κάποιες ομοερωτικές υφές που μπορεί να ανιχνεύτηκαν, με σκοπό την εμβάθυνση στις σχέσεις των οπαδών. Η ομοερωτική ατμόσφαιρα που ενδεχομένως αναδύεται ανάμεσα στους οπαδούς, δεν αποτελεί κεντρικό σημείο του ερωτήματος πια, αλλά διερευνάται ως επιπλέον όψη των σχέσεων που δημιουργούνται.

Ένας ορισμός με τον οποίο μπορούμε να προσεγγίσουμε την παρούσα συνθήκη είναι αυτός της Sedgwick, που περιγράφει την ομοκοινωνική επιθυμία (homosocial desire) ως εξής:

Θα χρησιμοποιώ την «επιθυμία/πόθο» με ένα τρόπο ανάλογο με την ψυχαναλυτική χρήση της «libido», δηλαδή όχι για μια συγκεκριμένη συναισθηματική κατάσταση, αλλά για μια συναισθηματική ή κοινωνική δύναμη, ακόμη και όταν η εκδήλωσή της είναι η εχθρότητα, ή το μίσος, ή και κάτι λιγότερο συναισθηματικά φορτισμένο, τα οποία διαμορφώνουν μια σημαντική σχέση. Το κατά πόσο αυτή η δύναμη είναι όντως σεξουαλική (τι ιστορικά θεωρείται σεξουαλικό) θα παραμείνει ένα ανοιχτό – ενεργό ερώτημα (active question). (1985, σ. 2).

Στην συνέχεια, θα παρατηρήσουμε σε ποιες περιπτώσεις αναδύονται στοιχεία επιθυμίας ανάμεσα σε οπαδούς και πότε αυτά εκφράζονται ή αποκρύπτονται. Ο Δημήτρης Δρένος σχολιάζοντας τις ερμηνείες των Armstrong και Young αναφέρει:

Ακόμα περισσότερο μπορούμε να κατανοήσουμε την παρατήρησή τους (των αναφερόμενων θεωρητικών) ότι το ποδόσφαιρο αποτελεί μία από τις χαρακτηριστικές εκείνες δραστηριότητες όπου οι άντρες επιδεικνύουν συναισθήματα και συμπεριφορές -κλαίνε, αγκαλιάζονται, χορεύουν- όπου οπουδήποτε άλλου θα ήταν διστακτικοί να το πράξουν. (Δρένος, 2013, σ. 309).

Εξηγεί παρακάτω πως ο σεξισμός που αναπαράγεται εντός των συνθημάτων δεν είναι κυριολεκτικός, καθώς τέτοιες εκφράσεις «θηλυκού χαρακτήρα» θα στηλιτεύονταν εντός του γηπέδου.

Θα προσπαθήσουμε να ανακατασκευάσουμε το παραπάνω επιχείρημα, εστιάζοντας με μία έμφυλη ματιά πάνω στην «κλειστή» εμπειρία της θύρας. Ο Γιαννακόπουλος αναφέρει:

Από την άλλη μεριά, οι άνδρες αποκλείουν τις γυναίκες από τις κοινωνικότητές τους, είτε επισείοντας την απειλή βίας ή και θανάτου στις «εξωτικές» κοινωνίες, σε όσες γυναίκες δουν ή ακούσουν τα όσα συμβαίνουν στις ανδρικές τελετές μύησης, είτε λογοκρίνοντας την «ανδρική» σεξουαλική έκφρασή τους στο γήπεδο, προκειμένου να μην τους ακούσουν οι γυναίκες που τυχαίνει να είναι παρούσες. (2005, σ. 60).

Από τις συζητήσεις με τους οπαδούς προκύπτει πως η παρουσία γυναικών μέσα στην θύρα είναι κάτι ανεπιθύμητο. Συγκεκριμένα οι αντιδράσεις του Α. και του Γ. όταν ερωτήθηκαν εάν θα έφερναν την σύντροφό τους στην θύρα, ήταν αρκετά αμήχανες και συγκρατημένες.

Α: Τα κορίτσια των οπαδών δεν πολυεμφανίζονται συχνά, έρχονται σε κάποια γεννέθλια [...] ή στην γωνία κάτω στο πάρκο, όχι μπροστά στον σύνδεσμο απαραίτητα [...] δεν ξέρω άμα θέλουν και τα ίδια να είναι εκεί, για να λέω και την αλήθεια. [...] Στη θύρα δεν ξέρω αν θα θέλει και η ίδια, έχει τύχει (κοπέλες) από τον περίγυρο να πάνε σε άλλη θύρα ή κάπου στην τέσσερα πιο απόμερα, [...] χωροταξικά εκεί που κάθονται (οι φανατικοί της θύρας)... δεν είναι συχνό φαινόμενο η παρουσία ζευγαριών. Λόγω ασφάλειας ... βασικά δεν ξέρω αν το θέλει ούτε ο ένας, ούτε ο άλλος. Όταν δεν το θέλουν κι οι δύο, γιατί να πάνε με το ζόρι;

Όταν πλησιάσαμε στις ερωτήσεις σχετικά με τις κοπέλες των οπαδών, ο Α. φάνηκε ότι διακατέχονταν από μία αμηχανία μόνο και μόνο στην σκέψη ότι κάποια σύντροφός του θα μπορούσε να τον δει εντός της θύρας. Η αμηχανία του εκφράζονταν με συχνά γέλια και παύσεις και συχνά κατέληγε σε ρητές δηλώσεις, πως σίγουρα μια κοπέλα δεν θα ήθελε να είναι παρούσα στην θύρα τέσσερα. Στο τέλος καταλήγει, ενδεχομένως επιχειρώντας και μία μετρίαση της «απόρριψης» των γυναικών που αντιλαμβάνεται ότι συνεπάγεται στα προαναφερόμενά του, πως μάλλον κανένας/ καμία από τους/τις δύο δεν θα ήθελε να συνυπάρχει με τον/την άλλον/άλλη στην θύρα. Ο Γ. όταν ερωτήθηκε σχετικά με την θηλυκή παρουσία στην θύρα ανέφερε:

Ήξερα πάρα πολλές «τελειωμένες» που ασχολούνται με τον ΠΑΟΚ. Από θέμα ζωής, ναρκωτικά. Ήξερα πάρα πολλές κοπέλες από άτομα που μετράν στον ΠΑΟΚ. Ντάξει εγώ δεν έχω πάει ποτέ (με κοπέλα) ... όχι από θέμα πατριαρχίας, αλλά δεν έχω πάει ποτέ με κοπέλα μου στο γήπεδο. Γιατί (μεγάλη παύση) ήταν εντελώς δικό μου πράγμα αυτό. Δεν έτυχε να γνωρίσω ποτέ κάποια κοπέλα που να είναι τόσο ΠΑΟΚ [...] ναι μου 'χει ζητήσει κοπέλα να έρθει και της είπα όχι. (γέλια) Δεν χρειάζεται να βγάλεις κι άλλος άγχος παραπάνω.

Το πέταλο κατασκευάζεται ως ένα «σκληρό» όριο εδάφους αποκλειστικά αρρενωποτήτων. Φαίνεται πως ένας οπαδός ο οποίος καταναλώνει ναρκωτικά δικαιολογείται καθώς είναι σκληρός και αρρενωπός. Αντίστοιχα μία γυναίκα χαρακτηρίζεται ως «τελειωμένη». Ο Β. συμπληρώνει: «Γενικώς το πέταλο, σαν εμπειρία, είναι κάτι πέραν και έξω του ποδοσφαίρου, είναι κάτι δικό του μοναδικό, κάτι πολύ αναζωογονητικό, ντοπαμίνες και ενδορφίνες στο εγκέφαλο». Από τις συζητήσεις με τους οπαδούς αναδύθηκαν κάποια στοιχεία σχετικά με την εμπειρία της θύρας: Αρχικά η δημιουργία ενός οριοθετημένου ανδρικού χώρου, όπου ο οπαδός τον

έχει δημιουργήσει μέσα από τις εμπειρίες με τους συνοπαδούς του και τον περιφρουρεί από μία ενδεχόμενη θηλυκή εισβολή - ματιά. Γίνεται επίσης, άρρητα αντιληπτό ότι η εντός γηπέδου ομοκοινωνικότητα θα αποτελούσε απειλή στις εξωτερικές σχέσεις της ετεροκανονικότητας. Κατόπιν η μη έκφραση παρόμοιων συμπεριφορών, εκτός αυτού του κλειστού ασφαλούς πλαισίου. Στη συνέχεια ο εξοβελισμός του θηλυκού στοιχείου από αυτές τις κλειστές ομοκοινωνικές επιτελέσεις. Και τέλος η δημιουργία μιας αδιαμφισβήτητα φυσικής αρρενωπότητας, η οποία έχει το δικαίωμα να εκφραστεί με «θηλυκοποιημένες» επιτελέσεις, αφού έχει οχυρώσει πολύ καλά τον ανδρισμό της. Κατά τον Γιαννακόπουλο,

Αρκετές φορές οι ποδοσφαιριστές επιδίδονται σε μια παρωδική απομίμηση της θηλυκότητας, προσφωνώντας σε «αστείο» τόνο ο ένα τον άλλον, είτε με γυναικεία ονόματα, είτε γενικότερα ως «κορίτσια». Στις περιπτώσεις αυτές, οι σωματικές και λεκτικές ανταλλαγές μεταξύ ποδοσφαιριστών ή οπαδών που ανήκουν στην ίδια ομάδα, δεν είναι προσβλητικές, δεν αποσκοπούν σε μια υποβαθμιστική εκθήλυνση του άλλου, αλλά εκφράζουν μια αρρενωπή (ομο)ερωτικότητα ή, για να δανειστώ τον όρο της Luce Irigaray, μια «ho(m)mo-sexualité» η οποία μπορεί να εμπεριέχει και μια θηλυκότητα. (2005, σ. 61)

Συνεπώς, οι εν λόγω «θηλυκές» συμπεριφορές μοιάζουν να ενισχύουν την ήδη υπάρχουσα θωρακισμένη αρρενωπότητα και επιτελούνται μέσα σε μία ατμόσφαιρα ερωτικού παιχνιδίσματος, χωρίς αυτό να εκλαμβάνεται από τους οπαδούς ως ξεκάθαρη θηλυκή συμπεριφορά. Εντούτοις, μπορεί να διαπνέεται από ένα ομοερωτικό ενδιαφέρον.

Επιπλέον, αναδύεται μία διπλή εντύπωση απόκρυψης, καθώς οι οπαδοί δεν φαίνονται ιδιαίτερα πρόθυμοι να περιγράψουν την συνθήκη της θύρας και δεν θα επιτελούσαν τις ίδιες πρακτικές ποτέ εκτός την ομοκοινωνικότητας που έχουν δημιουργήσει. Όλες οι περιγραφές συνοδεύονται από παύσεις και πνιχτά γέλια. Ο Γ. αναφέρει σχετικά με την εμπειρία της θύρας: «Είναι άλλο, παρεϊστικό πράγμα τώρα αυτό, άστο!». Όταν ο Α. ερωτήθηκε ευθέως εάν έχει αντιληφθεί ποτέ κάποια ερωτική ατμόσφαιρα ανάμεσα στους οπαδούς απάντησε κοφτά και κατηγορηματικά: «Όχι μπέσα, για κανένα λόγο, μπορεί να είναι με την τρανς σε ένα μπαράκι, αλλά όχι μεταξύ οπαδών».¹³ Έπειτα συμπλήρωσε πως είχε ακουστεί ένα παρόμοιο περιστατικό από οπαδούς αντίπαλης ομάδας, οι οποίοι επιδίδονταν σε σεξουαλικές πράξεις εντός ενός πούλμαν, αλλά αυτό

¹³ Οι αναφορά στις τρανς γυναίκες έγινε καθώς ο Γ. λίγο νωρίτερα μου είχε αναφέρει το ακόλουθο περιστατικό: «Λέει ένας που θα πάμε που θα πάμε και λέει αυτός (ένας φίλος του που ανέφερε παραπάνω) θα πάμε σε κανένα πουσντράνικο; Κοιτάω λίγο περίεργα με πιάνει από το σβέρκο και μου λέει 'να ξες όλοι οι καλοί οι παοκτσίδες έχουν πάει με τραβέλια'».

φημολογούνταν χλευαστικά. Επίσης ανέφερε πως τότε οι συνθήκες με τα ναρκωτικά ήταν διαφορετικές, καθώς κυκλοφορούσαν κάποιες νοθευμένες ουσίες «πρεζόχαπα», τα οποία αλλοίωναν την συνειδητότητα των οπαδών. Αυτή η δυναμική ισχυρής άρνησης, αφήνει ανοιχτά ερωτήματα. Πέραν του ζητήματος της ερευνητικής μεθοδολογίας που θα ήταν πιο κατάλληλη για την περαιτέρω διερεύνηση αυτής της όψης, τίθενται και ερωτήματα στην έρευνα ως προς τις συνθήκες υπό τις οποίες οι οπαδοί θα μπορούσαν να προβούν σε τέτοιες πράξεις (ναρκωτικά, μέθη). Δεν εκφράζεται όμως ρητά κάποιο συμβάν σεξουαλικής συνεύρεσης από κανέναν από τους συνομιλητές μας.

Όπως ο Β. έτσι και ο Α. όταν επρόκειτο να περιγράψουν το συναίσθημά τους εντός της θύρας, καταφεύγουν σε μία χημική – βιολογική αναφορά -αδρεναλίνη, ντοπαμίνη, ενδορφίνη – γεγονός που παραπέμπει στην βιολογικοποιημένη ερωτική διέγερση. Σχετικά με αυτήν, ο Γιαννακόπουλος επίσης διαπιστώνει ότι

Στην αντίληψη των ανδρών της ομάδας του Πειραιά, η ποδοσφαιρική δεξιότητα ισοδυναμούσε με τη σωματική δύναμη, η οποία επιβεβαιωνόταν, όπως θα δούμε και παρακάτω, τη στιγμή της σωματικής σύγκρουσης με τον αντίπαλο. Με τη σειρά της, η σωματική δύναμη δεν ταυτιζόταν με τους μυς, αλλά με τη σεξουαλική ρώμη και ειδικότερα το μέγεθος του ανδρικού σεξουαλικού οργάνου. (2005, σ. 62).

Η ένταση των συναισθημάτων των οπαδών, όταν περιέγραφαν τον θυμό, την αγάπη και την διέγερση τους, εντός της θύρας ή λίγο πριν την συμπλοκή, ήταν χαρακτηριστική.

Μία ακόμα γηπεδική πρακτική που αναφέρθηκε από τον Β. ήταν το λεγόμενο the Greek style. Όταν στην θύρα ακούγεται το σύνθημα «ΠΑΟΚ σ αγαπώ κι όταν θα πεθάνω, θέλω τον δικέφαλο στον τάφο μου απάνω» οι οπαδοί αγκαλιάζονται και γυρνάνε την πλάτη τους στο γήπεδο χοροπηδώντας. Ρώτησα τον Α. πώς εξηγεί αυτήν την πρακτική κι εκείνος γελώντας απάντησε:

Ναι... Το πας λίγο... ενώ ξέρεις τώρα ρωτάς [...] Με έχει εντυπωσιάσει η εικόνα με το χοροπηδηχτό και τις πλάτες. Έχει τύχει να γυρνάμε ανάποδα και να μας φωνάζουνε «έτσι γυρνάνε όταν τους γαμάμε». Η εικόνα όμως, αν βάλεις κι εσύ να δεις ένα βίντεο με το συγκεκριμένο σύνθημα σε μια κατάμεστη Τούμπα να σείεται, με το χοροπηδηχτό και τις πλάτες όλες ανάποδα, η εικόνα είναι τουλάχιστον εντυπωσιακή.

Σύμφωνα με τον Β. «Αυτό σημαίνει: στα αρχίδια μας τι γίνεται στο χορτάρι κερδίζουμε χάνουμε, σημασία έχει αυτό που γίνεται εδώ.» Το παράδειγμα του Greek style μας μεταφέρει μία συμπτυκωμένη εικόνα σχετικά με τις συν-αισθηματικές σχέσεις που

δένουν τους οπαδούς. Δημιουργούν ένα χώρο όπου επιτελούν μία μοναδική και συγκεκριμένη ταυτότητα, αγκαλιάζονται ημίγυμνοι, τραγουδούν και φωνάζουν υπό την επήρεια ουσιών, χωρίς να τους ενδιαφέρει τι γίνεται στον αγώνα, σαν να μεταφέρονται σε έναν άλλο κόσμο ο οποίος διακατέχεται από έντονες συναισθηματικές εκφορές. Κατά την διάρκεια αυτής της πρακτικής, οι οπαδοί αγκαλιασμένοι οριοθετούν με τα σώματά τους το δικό τους πεδίο και γυρίζοντας την πλάτη στο γήπεδο, προτάσσουν την σημασία της δικιάς τους συσχέτισης στο εδώ και το τώρα, ακόμα και σαν ένα είδος επιτέλεσης ανωτερότητας ακόμα και από το ίδιο το γήπεδο.

Συν-αισθηματικό habitus

Stand by me

Κατά την διάρκεια της έρευνας προέκυψε ένα εύρημα που αναδυόταν αρκετά συχνά στο λόγο των οπαδών. Όταν η κουβέντα φορτιζόταν γύρω από το ενδεχόμενο ομοερωτικών πράξεων, οι οπαδοί φαινόταν αρκετά αμήχανοι. Αντίθετα όταν καλούνταν να εκφράσουν τα συναισθήματά τους για τους συνοπαδούς τους και την ομάδα, έμοιαζαν αρκετά φορτισμένοι. Ο Γ. περιγράφει τα συναισθήματά του για τους συνοπαδούς του με τις λέξεις ««ανιοδιοτελής αγάπη, ρομαντισμός και συμπόνια».

Όταν η συζήτηση γύρω από το οπαδικό συναίσθημα εντεινόταν και εμβάθυνε, οι οπαδοί προσέφευγαν στην ουσία των σχέσεων που έχουν χτιστεί ανάμεσά τους. Η έννοια της παρέας, του φίλου, του αδερφού, εκφραζόταν ως η κινητήριος δύναμη για κάθε μορφή βίαιου σκηνικού, πανηγυρισμού, χαράς, ξεφαντώματος, λύπης, συμπαράστασης, συναισθήματος. Αναφέρει ο Β.: «Σφυρηλατούνται κάποιες σχέσεις, πιο παιδικά θα το έλεγες *stand by me*». Ο Α. εξηγεί:

Την ιστορία δεν την γράφουν οι σύνδεσμοι, την γράφουν οι παρέες. Ακόμα και αυτό το κλειστό κλαμπ με τον πρόεδρο δεν τους ένοιαζε τι γινόταν με τον ΠΑΟΚ, τους ένοιαζε το μεταξύ τους. Τα μεγαλύτερα σκηνικά δεν έχουν γίνει σε οργανωμένες φάσεις, την ιστορία την γράφουν οι παρέες.

Τέλος περιεκτικά τα σχετικά λεγόμενα του Γ.: «Για τον ΠΑΟΚ βγάζω πολύ συναίσθημα [...] Εγώ έγινα ΠΑΟΚ για τον κόσμο του ΠΑΟΚ, όχι για τα πρωταθλήματα.»

Όταν η κουβέντα κατευθύνονταν στα αισθήματα των οπαδών για τους «αδερφούς» συνοπαδούς τους, ο λόγος τους πλημμύριζε με συναίσθημα. Πολλές φορές οι οπαδοί μου εξηγούσαν πως δεν μπορεί να περιγραφεί με λόγια το συναίσθημά τους για την ομάδα και τους συνοπαδούς τους. Ο Α., καθώς περιέγραφε τα συναισθήματά του για τις παρέες και τους συνοπαδούς του, διέκοψε την κουβέντα για να μου δείξει πως αυτή η περιγραφή τον ανατριχιάζει. Αναφέρει: «Δες εδώ, ανατρίχιασα αμέσως». Σηκώνοντας το μανίκι του μου έδειξε το μπράτσο του που όντως είχε ανατριχιάσει.

Για να ερευνήσουμε την ροή του συναισθήματος ανάμεσα στους οπαδούς, είναι χρήσιμη η εννοιολόγηση του affect από την Deborah Gould (2009).

Για να έχουμε μία καλύτερη εικόνα σχετικά με την έννοια του συν-αισθήματος, θα το φανταστούμε ως κάτι που συμβαίνει και δεν μπορούμε να το εκφράσουμε λεκτικά, κάτι που δεν μπορούμε να πιάσουμε (grasp) εντελώς, κάτι που μας διαφεύγει αλλά παραμένει πάντα εντός παιχνιδιού, που έχει δημιουργηθεί μέσα από την διάδραση με τον κόσμο και επηρεάζει τις ενσώματες υπάρξεις μας και τις επακόλουθες ενέργειές μας. Ονομάζω αυτή τη σωματική, αισθητηριακή, άναρθρη, μη συνειδητή εμπειρία συν-αίσθημα (affect).»

Στην συνέχεια επεξηγεί πιο συγκεκριμένα ότι, «χρησιμοποιώ την ιδέα του συναισθήματος (emotion) για να περιγράψω τι από τα συν-αισθήματα (affect) -τι από την δυναμική των σωματικών εντάσεων- πραγματώνεται ή συγκεκριμενοποιείται στη ροή της ζωής» (σ. 20).

Όλο το οπαδικό φαντασιακό κατακλύζεται από ένα συναισθηματικό habitus, το οποίο περιλαμβάνει ενσώματους αυτοματισμούς, δημιουργία στενών δεσμών ανάμεσα σε υποκείμενα και αντικείμενα, συναισθηματικές μη συνειδητές προσκρούσεις, αισθητηριακές εκφράσεις και εκφάνσεις πέραν των γλωσσικών αναπαραστάσεων, συναισθηματικά «αρχεία» που προκαλούν τα υποκείμενα σε κάποιες συγκεκριμένες εξάρσεις και εκρήξεις θυμού, χαράς, αδρεναλίνης, διέγερσης. Διαπιστώνεται κι εδώ πράγματι η ανάγκη που περιγράφει η Gould,

Χρειαζόμαστε έναν γενικότερο όρο που να περικλείει ολόκληρο το φαινόμενο του συν-αισθήματος (affect) και των συναισθημάτων (emotions), συμπεριλαμβανομένων των περιπτώσεων όπου η διάκριση δεν έχει άμεση σημασία. [...] Επιπλέον χρησιμοποιώ τον όρο του συναισθηματικού (emotional) με την ευρεία έννοια: Ένα emotional habitus, για παράδειγμα περιλαμβάνει και την έννοια του συν-αισθήματος και την έννοια του emotion.» (σ. 22)

Τι δημιουργείται όμως μέσα από αυτές τις έντονα συγκινησιακά φορτισμένες σχέσεις που έχουν αναδυθεί ανάμεσα στους οπαδούς; Οι δεσμοί που αναπτύσσονται ανάμεσα

στις γηπεδικές αρρενωπότητες φαίνεται να τις θωρακίζουν με μία αύρα ασφάλειας και ρωμαλεότητας. Λέει ο Α,

Έχω στο μυαλό μου ότι για να μας κάνουν ζημιά, πρέπει να έρθουν οι υπερδιπλάσιοι [...] όχι ατρόμητος, νιώθω άτρωτος. [...] Είναι θέμα ψυχολογίας, όταν νιώθουν εκατό (αυτό το συναίσθημα) θα βγει παρά έξω, το ένα συν ένα δεν κάνει δύο, το ένα συν ένα μπορεί να κάνει δυόμιση ή τέσσερα. [...] έχω δει οι άλλοι να είναι υπερδιπλάσιοι να μας βαράνε και να μην... να τους παίρνουμε τα γκλοπ απ' τα χέρια και να τους κυνηγάμε και να λένε δεν πέφτουν αυτοί; Και να είναι ο άλλος ματωμένος και να του παίρνει το γκλοπ και να τον κυνηγάει ματωμένος.

Σε παρόμοια κατεύθυνση, δηλώνοντας συγχρόνως και το «παιγνιώδες» στοιχείο που διακρίναμε νωρίτερα όσον αφορά τις εθνικές ταυτοποιήσεις, ο Β. συμπληρώνει: «ας πούμε αν ήμουν με κάποιους ανθρώπους που τους ξέρω και θα μου λέγαν: πάμε τώρα εθελοντές στην Ουκρανία να γαμήσουμε και Ρώσους και Ουκρανούς, εγώ θα το έκανα». Μέσα από αυτούς τους δεσμούς δημιουργούνται δίκτυα επικοινωνίας και συμπαράστασης, όπου η προστασία του συνοπαδού θεωρείται αδιαπραγμάτευτη υπόθεση. Όπως αναφέρουν οι οπαδοί, πολλές φορές έχει τύχει να κινδυνέψουν για κάποιον συνοπαδό τους που το έχει ανάγκη και θα το ξαναέκαναν σίγουρα. Ο Β. περιγράφει ένα είδος 'έλλειψης ορίων' σε αυτήν την διάσταση παραθέτοντας ένα παράδειγμα,

Για παράδειγμα, φίλος μου χρυσανγίτης, που θεωρητικά αυτός ο άνθρωπος αντιπροσωπεύει όλα τα λάθη που βλέπω σ αυτή την κοινωνία, αν πειράζει κανείς τον Γιώργο, έχει πολύ χοντρό πρόβλημα μαζί μου. Και ξέρω και αυτός ότι αν είναι μία σφαίρα στην μέση κι εγώ, θα μπει μπροστά για να μην την φάω. Τέτοιες σχέσεις. Γιατί δοκιμάζεις σε πράγματα που είναι εκτός της κανονικότητας της ανθρώπινης (ύπαρξης).

Αντίστοιχα ο Α. αναφέρει πως όταν κάποια στιγμή έτυχε να έχει μία προσωπική κόντρα με οπαδούς άλλη ομάδας αλλά παρόμοιας πολιτικής τοποθέτησης, οι συνοπαδοί του αν και ακροδεξιοί του δήλωσαν πως θα ήταν εκεί για αυτόν. Αναφέρει:

Είμαι αντιεθνικιστής και το ήξεραν οι άνθρωποι που υπήρχαν στον σύνδεσμο. Και πως συνυπήρχαμε; Στρεβλά! Αν θέλεις να το πάρεις με το political correct στρεβλά! Είναι και σαθρό. Αλλά αυτοί οι άνθρωποι σεβάστηκαν ότι εγώ έχω τις απόψεις μου, όταν κάηκε μία κατάληψη στην Θεσσαλονίκη, κι εγώ δεν πήγαινα στον σύνδεσμο, όταν ξαναπήγα δεν μου είπε κανείς γιατί δεν ερχόσουν. Υπήρχε σεβασμός. Ο ΠΑΟΚ έχει να κάνει με διαπροσωπικές σχέσεις, με την γειτονιά, με τα βιώματα άλλους δεν ξέρω αν θα τους σεβόντουσαν, το σεβάστηκαν στον Α. αυτό. Όταν είχα πρόβλημα με αντίπαλους οπαδούς που τύχαινε να ήταν αναρχικοί ο άλλος (ακροδεξιός) μου είπε:

‘θα τους ξεβρακώνω θα τους βαράω και θα λέω μπροστά σου πάρτα μωρή ανάρχα πάρτα μωρή άπλυτη για να στην σπάσω. Εγώ παρακαλάω να φας καμιά φάπα για να πάμε να τους ξεσκίσουμε να μην μείνει κοκαλάκι’

Όταν ο Α. και ο Β. προσπάθησαν να μου περιγράψουν αυτή την σχέση -την οποία ο Α. περιγράφει ως σχέση «ανιοδιοτελούς αγάπης, ρομαντισμού και συμπόνιας»- που έχει δημιουργηθεί ανάμεσα σε εκ διαμέτρου διαφορετικές αρρενωπότητες, έδειξαν να δυσκολεύονται. Ο Α. έμοιαζε να κομπιάζει και να προσπαθεί να βρει τις λέξεις που θα δικαιολογούσαν την στενή του σχέση με έναν συνοπαδό ακροδεξιό. Επίσης ο Β. χρησιμοποιώντας έναν φορτισμένο συναισθηματικά λόγο, μου περιέγραψε πως αυτού του τύπου οι σχέσεις είναι «εκτός της κανονικότητας της ανθρωπίνης», υποθέτω ύπαρξης – συνθήκης. Η εν λόγω έκφραση, παραπέμπει σε ένα συναισθηματικά πλαισιωμένο κόσμο, ο οποίος μοιάζει να μην μπορεί να σημασιοδοτηθεί αλλά ούτε και να μεταφερθεί μέσω της γλώσσας. Επιπλέον, διαφράφεται ένα στοιχείο απόκρυψης ενός συναισθήματος το οποίο τοποθετείται στην σφαίρα του μη ανθρώπινου, του εξειδανικευμένου ή και του απωθημένου. Σαν να αναδύεται ένας κρυφός κώδικας συντροφικότητας, τον οποίο τον αφήνει ανεπηρέαστο κάθε μορφή προσωπικής διαφοροποίησης.

Στην εμπειρία του Α. αναδύεται ένα είδος αυστηρής και σκληρής «φροντίδας» από τον «μεγαλύτερο αδερφό» στον «μικρότερο». Ο ακροδεξιός συνοπαδός του Α. αν και διαφωνεί πλήρως με τις πολιτικές τοποθετήσεις του, θα τον προστάτευε χωρίς δεύτερη σκέψη, τιμωρώντας τον όμως την ίδια στιγμή «και θα λέω μπροστά σου πάρτα μωρή ανάρχα, πάρτα μωρή άπλυτη για να στην σπάσω». Επιπλέον, στην συνέχεια της κουβέντας μας ο Α. αναφέρει πως όταν γνώρισε για πρώτη φορά την σύντροφό του στους συνοπαδούς του, ένας από αυτούς απευθύνθηκε στην κοπέλα και της είπε: «Προσοχή με τον φίλο μου γιατί σπάω κεφάλια». Ίσως πρόκειται για μία άμεση δήλωση που περιχαρακώνει και προστατεύει το πεδίο της αρρενωπότητας, ενόψει μίας επικίνδυνης(;) θηλυκής παρέμβασης. Ο οπαδός προειδοποιώντας την κοπέλα πως «εδώ» παίζεται ένας παιχνίδι ανάμεσα σε άντρες, της κοινοποίησε τους κανόνες. Ταυτοχρόνως εκθέτοντας το συναίσθημα «φροντίδας» που τον διακατέχει για τον Α. επανατοπεθετήθηκε ως «μεγάλος αδερφός», δηλώνοντας μέσα από ένα φάσμα βίας την αγάπη του. Ενδεχομένως διαφαίνεται, μία ροή συναισθήματος ανάμεσα στις εν λόγω αρρενωπότητες η οποία στα πλαίσια της απόκρυψης, επενδύεται με εκφράσεις βίας και εξουσίας.

Σε αυτό το σημείο δημιουργείται ένα πολυεπίπεδο πεδίο μάχης ανάμεσα σε διαφορετικές –ταξικά πολιτικά, φυλετικά- αρρενωπότητες μέσω της συσπείρωση γύρω από ένα κοινό «φαντασιακό εμείς» -θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ένα συν-αισθηματικό *habitus*- το οποίο εκφράζεται εντός της ομάδας και κατ'επέκταση του έθνους. Αποτυπώνεται ανάγλυφα και η δυναμική στην οποία αναφέρεται η Χαλκιά (2021)

Ξεδιπλώνεται σε διαφορετικές σφαίρες της κοινωνικής ζωής εντός των οποίων διαφορετικές αρρενωπότητες «συναντιούνται» με ποικίλους τρόπους, κάποτε αρκετά βίαιους. Οι συγκρούσεις που αποτυπώνονται στο ήδη ιεραρχημένο πεδίο της αρρενωπότητας συνδέονται με την διεκδίκηση αρρενωπότητας εκ μέρους κάποιων εκδοχών ανδρικής ταυτότητας που είναι, ή θεωρούν πως είναι, υποβαθμισμένες. (2021, σ. 13)

Οι λέξεις που χρησιμοποίησε ο Α. για να περιγράψει αυτή τη σχέση είναι οι λέξεις «στρεβλό» και «σαθρό». Η χρήση αυτών των λέξεων, ίσως αναδεικνύει την ένταση που συμπυκνώνεται γύρω από τις σχέσεις των οπαδών. Μπορεί οι οπαδοί να αναγνωρίζουν ότι οι ταυτότητές τους είναι αντίθετες και συγκρουόμενες, αλλά αυτό δεν υπερκαλύπτει το συν-αίσθημα που έχουν αναπτύξει ο ένας για τον άλλον και όλοι μαζί για την ομάδα.

Εμβαθύνοντας στην ροή του συν-αισθήματος εντός του οπαδικού κόσμου, παρατηρείται πως αναδύονται κοινές συν-αισθηματικές πρακτικές, οι οποίες σωματικοποιούνται και δημιουργούν ένα αρχείο κοινών συν-αισθηματικών επιτελέσεων και ταυτίσεων. Αυτό το συν-αισθηματικό αρχείο φαίνεται να διαπερνά και να διαπλάθει τους οπαδούς σαν να είναι μία «δεύτερη φύση» τους.

Ένα συναισθηματικό *Habitus* δεν υιοθετείται συνειδητά και δεν χρησιμοποιείται συνειδητά, αλλά μάλλον είναι κάτι που λειτουργεί μέσα από εμάς. Με αυτό εννοώ ότι παράγεται και αναπαράγεται μέσω των συναισθηματικών πρακτικών μιας κοινωνικής ομάδας, και ως μέλος αυτής της κοινωνικής ομάδας που συμμετέχει και υπόκειται σε τέτοιες πρακτικές, εισχωρεί μέσα μας, σας διαποτίζει, γίνεται η "φύση" μας. (Gould, 2019, σ.100)

Αυτό το στοιχείο παρατηρείται σε διάφορες στιγμές μέσα στο λόγο των οπαδών. Κατά την διάρκεια της μετάβασης του Γ. στην Μασσαλία, κάποιο οπαδοί της ΑΕΚ τον προσέγγισαν και του είπαν «Παοκάρα φίλε»; Ο ίδιος, όντας μόνος του, αντιλήφθηκε ότι κινδύνευε, καθώς οι αντίπαλοι οπαδοί προσπάθησαν να τον ταυτοποιήσουν και δεν απάντησε τίποτα. Αρνήθηκε συνεπώς άρρητα την οπαδική του ταυτότητα. Όταν στο τέλος τον ρώτησα αν έχει κάτι να προσθέσει, ο ίδιος απάντησε: «Απλώς αυτό που σου

είπα πριν για την Μασσαλία, που με ρώτησε ο άλλος παοκάρα και εγώ δεν απάντησα και το άφησα έτσι, με έτρωγε, μέχρι να λήξει όλο το σκηνικό». Καθώς ο Γ. μου εξέφρασε πως αυτό το συναίσθημα τον έτρωγε, έπιασε το στήθος δείχνοντας την καρδιά του, ίσως στην προσπάθειά του να μου εκφράσει πως αυτή η «προδοσία» απέναντι στην ομάδα τον είχε επηρεάσει σωματικά, τον είχε κάνει να ντραπεί για τον εαυτό του.

Στην συνέχεια μου ανέφερε πως το ταξίδι στην Μασσαλία ήταν ένα συναισθηματικά φορτισμένο ταξίδι καθώς από μικρός έλεγε με έναν φίλο του πως θα ήθελαν πολύ να ταξιδέψουν μαζί στην πόλη της Γαλλίας για να δουν τον ΠΑΟΚ. Ο Γ. αναφέρει:

Στη Μασσαλία, θα σου πω για την Μασσαλία, πρόσφατα έχασα έναν αδερφικό μου φίλο πέθανε από ναρκωτικά και πάντα αυτός είχε ... θα στο πω περίμενε (κλαίει) το σκεφτόμουν σήμερα κι όλες, και μου λεγε θα πάμε Μασσαλία, από μικρά παιδιά το λέγαμε, θα παίξει ο ΠΑΟΚ στην Μασσαλία και θα πάμε με καράβι να σκάσουμε στη Μασσαλία και να παίζουμε πέντε μέρες ξύλο, το λέγαμε από μικρά παιδιά.

Ο Γ. δυσκολεύτηκε να αφηγηθεί την ιστορία καθώς από τις πρώτες λέξεις άρχισε να κλαίει. Προσπάθησε να κρύψει την φόρτισή του και φάνηκε να αισθάνεται άσχημα που ξέσπασε σε κλάματα μπροστά μου. Για τον Γ. το ταξίδι του στην Μασσαλία ήταν διαποτισμένο με ένα συν-αισθηματικό αρχείο, το οποίο μοιράζονταν με τον συνοπαδό του. Όπως αναφέρει: «Αυτή την εκδρομή την είχα συνδεδεμένη μαζί του [...] και πήγαμε και παίξαμε πολύ ξύλο». Φαίνεται σαν να υπήρχε ένας σκοπός τον οποίο έπρεπε να εκπληρώσει για χάρη του φίλου του.

Ταυτοχρόνως, αυτή η κοινή συναισθηματική πύκνωση εμφανίζεται και στην σύνδεση των οπαδών με τα σύμβολα – αντικείμενα. Ο Β. ανέφερε πως «μου την έπεφταν για να μου πάρουν το κασκόλ, με κλωτσούσαν με βαρούσαν αλλά εγώ το κασκόλ δεν το άφηνα πως να στο πω... Ζωντανό δεν θα μου το παίρναν το κασκόλ» Ενώ στην συνέχεια εξηγεί: «θίγει την ταυτότητά σου, αυτό το κασκόλ [...] δεν είναι απλό κασκόλ, σημαίνει κάτι για σένα [...] παίρνοντας το κασκόλ σου αφαιρεί ένα κομμάτι της ταυτότητάς σου, σε μειώνει σε έναν βαθμό υπαρξιακό αν θες». Ο Β. φαίνεται πως ήταν διατεθειμένος να ρισκάρει την σωματική του ακεραιότητα, καθώς αυτό το κασκόλ για τον ίδιο φέρει κάποια συναισθήματα, κάποια ιστορία και ένα σύνολο αξιών. Ο ΠΑΟΚ του έχει διδάξει πως η κλοπή του κασκόλ ίσως σημαίνει ατίμωση, ντροπή, αδυναμία.

Αυτό ο κόσμος θεσμοθετημένων συν-αισθημάτων, ο οποίος καθοδηγεί ένα υποκείμενο και ρυθμίζει τις εκφράσεις, τις σωματικοποιήσεις και τις προδιαθέσεις ονομάζεται συν-αισθηματικό habitus. Με τα λόγια της Gould (2009),

Να πώς βλέπω να λειτουργεί ένα συναισθηματικό Habitus. Λειτουργώντας κάτω ή στο πλάι της συνειδητής επίγνωσης, ενσαρκώνεται μέσω πρακτικών όπως οι θεσμοθετήσεις (enactments) ή μέσω συναισθηματικών υπαινιγμών, και μέσω δηλώσεων σχετικά με το τι είναι (μη) κανονιστικό όσον αφορά τα συναισθήματα και τις εκφράσεις του. Ένα συναισθηματικό habitus παρέχει στα μέλη μιας κοινωνικής ομάδας μία συναισθηματική προδιάθεση, με μια αίσθηση του τι πρέπει να αισθάνονται, με τρόπους κατανόησης, κατανόησης και ονομασίας [...] των συν-αισθημάτων. Πρόκειται για μία συναισθηματική παιδαγωγική με την έννοια ότι προσφέρει ένα είδος προτύπου για το τι και πώς πρέπει να αισθάνεται κανείς κάτω από συγκεκριμένες περιστάσεις. Καθοδηγεί το συναίσθημα [...] αναθέτοντας σε κάποια συναισθήματα [...] μία φυσική ποιότητα και καθιστά άλλες συναισθηματικές καταστάσεις ακατανόητες. (σ. 10)

Συνοψίζοντας, αναδύεται η εντύπωση πως ο ΠΑΟΚ ως μία ομάδα που φέρει ένα κοινό φαντασιακό, κατασκευάζει μία συν-αισθηματική παιδαγωγική κανονικοποιήσεων, βάσει της οποίας οι οπαδοί επανεγγράφουν τις συν-αισθηματικές τους προδιαθέσεις. Η αίσθηση της ντροπής λόγω της «προδοσίας της ομάδας», το ανατρίχιασμα κατά την διάρκεια της περιγραφής της μεγάλης νίκης του ΠΑΟΚ, η μάχη σώμα με σώμα για το κασκόλ, συμπυκνώνουν ένα συν-αίσθημα που μόνο εντός αυτής της συγκεκριμένης ομάδας φυσικοποιείται και δημιουργεί νόημα. Αυτό το αρχείο συν-αισθημάτων φαίνεται να διαπερνά τους δεσμούς «αδερφικής φιλίας» ανάμεσα στους οπαδούς και να δημιουργεί μία αίσθηση ασφάλειας και προστασίας, καθώς οι οπαδοί όπως εξέφρασαν, έχουν κάποιον που στέκεται δίπλα τους.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στο παρόν κεφάλαιο συνοψίζονται ευρήματα που προέκυψαν από την έρευνα, βάσει του θεωρητικού πλαισίου και του εμπειρικού υλικού. Η παρούσα εργασία αποτέλεσε μία προσπάθεια διερεύνησης της σχέσης του οπαδισμού με το έθνος και τον ομοερωτισμό. Εντούτοις, τα ευρήματα που προέκυψαν είναι ανοιχτά προς μία μελλοντική επεξεργασία, καθώς μέσω αυτών, αναδύθηκαν νέοι προβληματισμοί.

Οι τρεις ημι-δομημένες συνεντεύξεις που διενεργήθηκαν, προσέφεραν μία πρώτη επαφή σχετικά με τα ερευνητικά ερωτήματα. Ενδεχομένως η συμμετοχή περισσότερων οπαδών, με ποικίλο πολιτικό, ταξικό, έμφυλο υπόβαθρο να διεύρυνε τις δυνατότητες της παρούσας έρευνας. Επιπλέον, η διενέργεια μιας σειράς επαναληπτικών συζητήσεων με σκοπό την εμβάθυνση σε θέματα που αναδύθηκαν κατά την διάρκεια της συνέντευξης, ίσως διευκόλυνε την εξαγωγή πιο «αιχμηρών» ευρημάτων. Παρόλα αυτά, οι συζητήσεις με τους τρεις οπαδούς οδήγησαν την έρευνα στην εξαγωγή κάποιων συμπερασμάτων αλλά και στην δημιουργία νέων πιο επικεντρωμένων ερωτημάτων.

Τα ερωτήματα της έρευνας κινήθηκαν γύρω από την κατασκευή των αρρενωποτήτων εντός του γηπεδικού γίγνεσθαι, την συσχέτισή τους με το έθνος και τις ομοερωτικές όψεις που μπορεί να υφαίνονται εντός των οπαδικών σχέσεων. Τα αθλητικά γεγονότα και συγκεκριμένα ο κόσμος του ποδοσφαίρου φαίνεται πως δημιουργούν ένα οριοθετημένο πεδίο, εντός του οποίου το μετανεωτερικό, «εκδημοκρατισμένο» υποκείμενο, επιτρέπεται να εκφράζει μία μορφή «ρυθμισμένης βίας». Πρόκειται όμως για βία η οποία καταλήγει να εκτείνεται πέρα από αυτή καθεαυτή την ποδοσφαιρική αναμέτρηση.

Το ποδόσφαιρο, ως ένα άθλημα «λαϊκό», το οποίο στο παρελθόν συνδέθηκε σε μεγάλο βαθμό με τα εργατικά στρώματα, συσπειρώνει και πλάθει από μικρή ηλικία μία μεγάλη μερίδα υποκειμένων. Οι νεαροί οπαδοί πριν ανεξαρτητοποιηθούν από την οικογένειά τους, εισχωρούν σε μία νέα οικογένεια, η οποία παίρνει την σκυτάλη και αναλαμβάνει την μετέπειτα ζωή τους. Συχνά όπως είδαμε από τις αναφορές των οπαδών, πρόκειται για μία ομάδα – οικογένεια, η οποία δεν χαίρει της συγκατάθεσης της παλιάς οικογένειας, αυτό όμως δεν φαίνεται να πτοεί τους νεαρούς. Ανοίγεται λοιπόν ένας νέος κόσμος γεμάτος κώδικες, μάχες, παιδαγωγικές, συν-αισθήματα και επιτελέσεις ο οποίος καλωσορίζει τους νέους οπαδούς.

Ο οπαδοί, μπαίνοντας σε μία καινούργια πολεμική παιδαγωγική, μυούνται σε διαδικασίες όπου οι μηχανισμοί και οι σχέσεις εξουσίας εγκαινιάζουν μία νέα γνώση, ένα νέο καθεστώς αλήθειας. Η νέες επιταγές απαιτούν μία συνεχή επιβεβαίωση και επανατοποθέτηση της ταυτότητας τους, καθώς ο αντίπαλος θα υπάρχει πάντα απέναντι για να την απειλεί.

Οι πιο λεπτές και αδιόρατες εκφάνσεις αυτού του πλέγματος, δείχνουν να διαφωτίζονται επιπλέον υπό τον έμφυλο φακό. Η οπτική της σύγκρουσης ανάμεσα σε ηγεμονικές και μη αρρενωπότητες που βρίσκονται σε μία συνεχή ανασφάλεια και κρίση, καθαρίζει τον φακό της ανάλυσης και τον κατευθύνει ευθέως προς τις έμφυλες πτυχές του ζητήματος. Τι διδασκονται οι οπαδοί και πως αποδεικνύουν την αξία τους; Οι οπαδικές αρρενωπότητες, μέσα σε ένα έμφυλο εμπόλεμο πεδίο, μαθαίνουν πως πρέπει να αποδεικνύουν ξανά και ξανά, συγκρινόμενοι με τους υπόλοιπους οπαδούς, το ποιος είναι ο καλύτερος άντρας. Όταν η ανδρική επικράτεια κλονίζεται, τότε οι αρρενωπότητες που βρίσκονται σε κρίση ξεσπούν σε μία καινούργια μάχη για την εκ νέου ανάδειξη της πιο ισχυρής. Πιο συγκεκριμένα, στην περίπτωση της ομάδας του ΠΑΟΚ, που είναι μία ομάδα στενά συνδεδεμένη με τον τόπο, η παραβίαση της οπαδικής επικράτειας από κάποιον αντίπαλο εκλαμβάνεται ως ευθεία πράξη απειλής.

Παράλληλα, παρατηρήθηκε πως η διαφύλαξη της επικράτειας δεν παρέμενε στα όρια της πόλης, ή της περιοχής. Η οπαδική ταυτότητα του ΠΑΟΚ σε περιόδους εθνικής κρίσης ή απειλής μετατοπίζονταν στο εθνικό φαντασιακό και συνέπλεε με τα αφηγήματα των εθνικών φόβων. Στην περίπτωση της ψήφισης της συνθήκης των Πρεσπών, οι κάτοικοι της Θεσσαλονίκης βυθίστηκαν σε μία συνθήκη κρίσης, η οποία διασάλεψε τόσο την «μοναδικότητα» της Μακεδονικής τους ταυτότητας, όσο και την ασφάλεια της επικράτειάς τους. Κάποιοι σύνδεσμοι του ΠΑΟΚ καλούσαν συχνά σε συλλαλητήρια για να δηλώσουν την αντίθεσή τους με την ψήφιση της συμφωνίας και έβγαιναν στο δρόμο ανεμίζοντας τις σημαίες της ομάδας αλλά και της Ελλάδας. Τα κείμενα διαμαρτυρίας συχνά ταύτιζαν την ταυτότητα του ΠΑΟΚ με αυτή του Έλληνα. Έτσι λοιπόν, στις περιπτώσεις όπου το πατριαρχικό έθνος κράτος βρισκόταν σε κρίση, οι οπαδικές αρρενωπότητες βίωναν την ίδια κρίση και καλούνταν να προστατεύσουν την κατακτημένη με μάχες επικράτειά τους. Αυτή η ταύτιση του έθνους με την ηγεμονική αρρενωπότητα, εντάσσεται στα πλαίσια της έμφυλης ιεραρχίας και των πλεγμάτων εξουσίας που ξεδιπλώνονται μέσα στο εθνικό αρρενωπό ιδεώδες.

Όπως παρατηρήθηκε, ακόμα και οι οπαδοί που δήλωναν πως το εθνικό φρόνημα δεν τους αφορά ιδιαιτέρως, όταν εμβάθυναν την αφήγησή τους σχετικά με ενδεχόμενες ήττες, νίκες και μάχες της ομάδας του ΠΑΟΚ, τότε αναδύονταν ένας λόγος χρωματισμένος εθνικά. Φαίνεται πως στην ροή του λόγου τους, η ανδρική υπεροχή συμβάδιζε συχνά με την εθνική υπεροχή.

Στην συνέχεια της έρευνας διερευνήθηκε η πιθανότητα ομοερωτικών στοιχείων ανάμεσα στους οπαδούς. Σε αυτό το σημείο, ενδεχόμενες επαναληπτικές συνεντεύξεις ίσως βοηθούσαν στην εξαγωγή τέτοιων ευρημάτων, όπως προαναφέρθηκε, καθώς μόνο σε μία συνέντευξη, ένας οπαδός ερωτήθηκε ευθέως σχετικά με την ύπαρξη ομοερωτικής επιθυμίας. Στις άλλες δύο συνεντεύξεις, δεν δημιουργήθηκε η κατάλληλη συνθήκη κατά την οποία το κομμάτι του ομοερωτισμού θα μπορούσε να τεθεί ευθέως. Η ανάλυση λόγου των οπαδών, ο τρόπος εκφοράς τους, η σωματικότητά τους, οι σιωπές και οι αμηχανίες τους, καθώς και τα συν-αισθήματά τους, έφεραν στο προσκήνιο σε μεγάλο βαθμό την εντύπωση της απόκρυψης. Γινόταν συχνά αντιληπτό πως η οπαδική εμπειρία συμπυκνώνεται σε έναν μυστικό ανδρικό κώδικα, ο οποίος αποτελεί σημείο συνάντησης και αλληλεπίδρασης των οπαδών. Κάτι πέραν του ανθρωπίνως κατανοητού –υποθέτω πέραν του κοινωνικά αποδεκτού– σαν μία συναισθηματική ή κοινωνική δύναμη, όπως θα ανέφερε η Sedgwick, (1985) που μπορεί να εκφράζεται με αγάπη, με μίσος ή με βία. «Το κατά πόσο αυτή η δύναμη είναι σεξουαλική» (Sedgwick, 1985, σ. 85) έμεινε όντως ένα ανοιχτό ερώτημα. Αναδύθηκε επιπλέον η εντύπωση πως αυτές οι συναισθηματικές δυναμικές αποτελούν βασικό υλικό για την δημιουργία σημαντικών σχέσεων ανάμεσα στους οπαδούς.

Επιπλέον, η θηλυκή παρουσία στα «κλειστά» πλαίσια των αρρενωπών οπαδικών πρακτικών, φάνηκε να μοιάζει ανεπιθύμητη. Αυτό το στοιχείο εκφράστηκε στην ρητορική των οπαδών μέσα από το δίπολο ενεργητικός/ αρρενωπός και παθητικός/ θηλυκός. Σύμφωνα με τον Γιαννακόπουλο, μία ομοερωτική αίσθηση διαφαίνεται από το γεγονός πως στο «καθαρά» αρρενωπό περιβάλλον που δημιουργούν οι οπαδοί, το θηλυκό στοιχείο αντιμετωπίζεται ως απειλητικό. Αυτά τα στοιχεία συχνά αναδύονταν και στο λόγο των οπαδών.

Κλείνοντας, ένα εύρημα που εμφανίστηκε κατά την διάρκεια της έρευνας είναι το έντονο συν-αίσθημα που συνέιχε την ροή του λόγου των οπαδών. Το συν-αίσθημα αναδυόταν ως συλλογικό αρχείο το οποίο σωματικοποιούνταν, δημιουργούσε δεσμούς,

τρόπους επιτελέσεων, σαν μία οπαδική παιδαγωγική. Συνδυαζόμενο με την επιθυμία, ως συναισθηματικά φορτισμένη δυναμική, (Sedgwick, 1985) το συν-αισθηματικό *habitus* της Gould (2009, 2019) εκφράστηκε από τους οπαδούς με πολλούς τρόπους και μέσα. Το ανατρίχιασμα του Α. κατά την διάρκεια της περιγραφής των οπαδικών σχέσεων, το συναισθηματικό «ξέσπασμα» του Γ. στην περιγραφή του ταξιδιού στην Μασσαλία χωρίς τον εκλιπόντα φίλο του, η σύνδεση του Β. με το κασκόλ για το οποίο θα μπορούσε να υπομείνει αρκετούς ξυλοδαρμούς, αρκεί να μην του το έκλεβαν, δημιουργούν μία αίσθηση συν-αισθηματικής προδιάθεσης εντός των οπαδικών πλαισίων, δημιουργώντας συν-αισθηματικές κανονικότητες και αυτοματοποιήσεις.

Συνοψίζοντας, η οπαδική εμπειρία μέσα από τις εμπειρίες των οπαδών του ΠΑΟΚ φαίνεται να αρθρώνεται σε ένα μεγάλο κομμάτι εντός των έμφυλων ιεραρχικών σχέσεων εξουσίας, σε συνδυασμό με το εθνικό ιδεώδες. Ένα ερώτημα που παραμένει ανοιχτό, είναι το κατά πόσο αυτοί οι συν-αισθηματικοί δεσμοί που αναπτύσσονται ανάμεσα στους οπαδούς, λειτουργούν ως εύφλεκτο υλικό και ως μία δικλείδα ασφαλείας για την κατασκευή ολοένα και πιο βίαιων πρακτικών. Μέσα από τον λόγο των οπαδών αναδύθηκε η εντύπωση πως αυτοί οι σημαντικοί δεσμοί δημιουργούσαν ένα στέρεο συναισθηματικά έδαφος, πάνω στο οποίο θα μπορούσαν ενδεχομένως να αρθρωθούν ακόμα πιο βίαιες επιτελέσεις. Αυτό το τελευταίο στοιχείο ανοίγει έναν προβληματισμό για την ανάπτυξη επιπλέον ερευνητικών ερωτήσεων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αντερσον, Μ. (1997) *Φαντασιακές Κοινότητες: Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, Αθήνα: Νεφέλη

Αρμστρονγκ, Γ, & Τζιουλιανότι, Ρ (2013). Οι λεωφόροι της αντιπαράθεσης. Διαχείριση και έλεγχος αστικών χώρων από τους χούλιγκαν. Στο Γ. Ζαϊμάκης & Ν. Κοταρίδης (επιμ.), *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών: αντιπαλότητες και πολιτικές της ταυτότητας*, Αθήνα: Πλέθρον, 143 - 161

Γιαννακόπουλος, Κ. (2005). Πόλεμοι μεταξύ ανδρών: ποδόσφαιρο, ανδρικές σεξουαλικότητες και εθνικισμοί. *Σύγχρονα Θέματα*, 88, 58-67.

Γκενεπ, Α.Β. (2016). *Τελετουργίες διάβασης. Συστηματική μελέτη των τελετών*. Αθήνα: Ηριδάνος.

Γκολφινόπουλος, Γ. (2007). *Έλληνας ποτέ... Αλβανοί και ελληνικός τύπος τη νύχτα της 4ης Σεπτεμβρίου 2004*. Αθήνα: Ισνάφι

Γουίλιαμς, Τ. (2013). «Είμαστε παράξενοι – και το ξέρουμε» Αθλητικός οπαδισμός τον 21^ο αιώνα. Στο Γ. Ζαϊμάκης & Ν. Κοταρίδης (επιμ.), *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών: αντιπαλότητες και πολιτικές της ταυτότητας*, Αθήνα: Πλέθρον, 59 - 86.

Δρένος, Δ. (2013). «Και ο ΠΑΟΚ να μην υπήρχε/ πάλι ΠΑΟΚ θα 'μουναι!» Συνθηματικός λόγος και οπαδική ταυτότητα. Στο Γ. Ζαϊμάκης & Ν. Κοταρίδης (επιμ.), *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών: αντιπαλότητες και πολιτικές της ταυτότητας*, Αθήνα: Πλέθρον, 273-291.

Ζαϊμάκης, Γ. (2013). Η πολιτική οικονομία του ποδοσφαίρου στην ύστερη νεωτερικότητα. Εμπορευματοποίηση, παγκοσμιοποίηση και αποικιοποίηση. Στο Γ. Ζαϊμάκης & Ν. Κοταρίδης (επιμ.), *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών: αντιπαλότητες και πολιτικές της ταυτότητας*, Αθήνα: Πλέθρον, 27-58.

Ιωσηφίδης, Θ. (2003) *Ανάλυση Ποιοτικών Δεδομένων στις Κοινωνικές Επιστήμες*, Αθήνα: Κριτική

Κοταρίδης, Ν. & Σιδέρης, Ν. (2013). Το παιχνίδι και ο φανατισμός της κερκίδας. Στο Γ. Ζαϊμάκης & Ν. Κοταρίδης (επιμ.), *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών: αντιπαλότητες και πολιτικές της ταυτότητας*, Αθήνα: Πλέθρον, 161-202

Κυπριανός, Π. & Χουμεριανός, Μ. (2009). *Ανατομία των ποδοσφαιρικών παθών*. Αθήνα: Διόνικος.

Λυδάκη, Α. (2001). *Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας*. Αθήνα: Καστανιώτης

Λυδάκη, Α. (2016). *Αναζητώντας το χαμένο παράδειγμα. Επιτόπια έρευνα – Κατανόηση – Ερμηνεία*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Μπάτλερ, Τ. (2008) *Σώματα με σημασία. Οριοθετήσεις του «φύλου» στο λόγο*, Αθήνα: Εκκρεμές

Ντάφλος, Κ. (2016). *Εαυτός-Περφόρμανς-Επιτελεστικότητα* [εαυτός/κοινός-χώρος].

Ανακτήθηκε

από:

https://scholar.google.com/scholar?hl=en&as_sdt=0%2C5&q=%CE%95%CE%B1%CF%85%CF%84%CF%8C%CF%82-%CE%A0%CE%B5%CF%81%CF%86%CF%8C%CF%81%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CF%82-%CE%95%CF%80%CE%B9%CF%84%CE%B5%CE%BB%CE%B5%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1%5B%CE%B5%CE%B1%CF%85%CF%84%CF%8C%CF%82%2F%CE%BA%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%8C%CF%82-%CF%87%CF%8E%CF%81%CE%BF%CF%82%5D.&btnG=

Παρασκευόπουλος, Δ. (2018). *Παιχνίδια εξουσίας: η πολιτική ανατομία της επιτηρούμενης κερκίδας*. Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Ανακτήθηκε από: <https://hellanicus.lib.aegean.gr/handle/11610/20666>

Σκούρτη, Μ. Α. (2016). *Έλληνας άστεγος: εθνική ταυτότητα και παραστάσεις αρρενωπότητας*. Μεταπτυχική εργασία που ανακτήθηκε από: <http://pandemos.panteion.gr/index.php?op=record&pid=iid:17172&lang=>

Σούμπαση, Ν. Θ. (2017). *Η Ελλάδα ως σύγχρονος τόπος αντίστασης: Ρομαντικοποίηση, γκράφιτι και αρρενωπότητες*. Μεταπτυχιακή εργασία που ανακτήθηκε από: <http://pandemos.panteion.gr/index.php?op=record&lang=el&pid=iid:17723>

Φουκώ, Μ. (2005), *Ιστορία της σεξουαλικότητας Ι: η δίψα της γνώσης*. Αθήνα: Κέδρος

Φουκώ, Μ. (1991), *Η μικροφυσική της εξουσίας*, Αθήνα: ύψιλον

Χαλκιά, Α. (2012). Η κοινωνιολογία της σεξουαλικότητας, οι αρρενωπότητες και ο έμφυλος Δεκέμβρης. Στο Αποστολλέλη, Α. & Χαλκιά, Α. (επιμ.). (2012). *Σώμα φύλο σεξουαλικότητα: ΛΟΑΤΚ Πολιτικές στην Ελλάδα*. Αθήνα: Πλέθρον. 215-250

Χαλκιά, Α. (2021). (επιμ.). *Έθνος και φύλο σε κρίση* Αρρενωπότητες στο προσκήνιο. Αθήνα: Futura.

Χαλκιά, Α. (2007), *Το άδειο λίκνο της δημοκρατίας: σεξ έκτρωση και εθνικισμός*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Χαλκιά, Α. (2011), *Έμφυλες Βιαιότητες: Εξουσία, Λόγος, Υποκειμενικότητες*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια

Χαμαλέλη, Κ. Δ. (2017). *Οι έρευνες για τη βία στο ελληνικό ποδόσφαιρο: μεθοδολογικοί και επιστημολογικοί προσανατολισμοί*. Μεταπτυχιακή εργασία ανακτήθηκε από: <http://pandemos.panteion.gr/index.php?op=record&pid=iid:17832&lang=el>

Χερτζφελντ, Μ. (2012). *Η ποιητική του ανδρισμού. Ανταγωνισμός και ταυτότητα σε ένα ορεινό χωριό της Κρήτης*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Armstrong, G. (1999). *Football cultures and identities*. Springer.

Armstrong, G., & Harris, R. (1991). *Football hooligans: Theory and evidence*. *The sociological review*, 39(3), 427-458

Blackshaw, T. (2008). Contemporary community theory and football. *Soccer & Society*, 9(3), 325-345.

Bakhtin, M. M., & Bakhtin, M. (1984). *Rabelais and his world* (Vol. 341). Indiana University Press.

Charleston, S. (2009). The English football ground as a representation of home. *Journal of Environmental Psychology*, 29(1), 144-150.

Clarke, J. (1978). Football and working class fans: Tradition and change. *Football hooliganism: The wider context*, 37-60.

- Connell, R. W., & Messerschmidt, J. W. (2005). Hegemonic masculinity: Rethinking the concept. *Gender & society*, 19(6), 829-859.
- Connell, R. W., (1995) *Masculinities*. UK: Polity Press
- Crabbe, T., Bailey, G., Blackshaw, T., Brown, A., Choak, C., Gidley & B. Woodhouse., (2006). *Knowing the score: Positive futures case study research*.
- Dunning E., (1986), *The Roots of Football Hooliganism: An Historical and Sociological Study*. Sage Publications Inc
- Dunning, E., Murphy, P., & Williams, J. (1986). Spectator violence at football matches: Towards a sociological explanation. *British Journal of Sociology*, 221-244.
- Dunning, E. (2000). Towards a sociological understanding of football hooliganism as a world phenomenon. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 8(2), 141-162.
- Elias, N. (1969). *The civilizing process: Sociogenetic and psychogenetic investigations*. Wiley Publication.
- Elias, N., & Dunning, E. (1966). Dynamics of group sports with special reference to football. *The British Journal of Sociology*, 17(4), 388-402.
- Free, M., & Hughson, J. (2003). *Settling accounts with hooligans: Gender blindness in football supporter subculture research*. *Men and Masculinities*, 6(2), 136-155.
- Georgiev, G. G. (2017). *Soccer hooligans, ethnic nationalism and political economy in Bulgaria*. Culminating Projects in Social Responsibility. 10.
- Giulianotti, R. (1995). Football and the politics of carnival: An ethnographic study of Scottish fans in Sweden. *International Review for the Sociology of Sport*, 30(2), 191-220.
- Gould, D., Barron, R., Frodge, B., & Hardesty, R. (2019). Affect and Activism: An Interview with Deborah Gould. *disClosure*, 28.
- Gould, D. B. (2009). *Moving politics στο Moving Politics*. University of Chicago Press.
- Haenfler, R. (2015). Transitioning to a new manhood: Subcultures as sites of inclusive masculinity. Στο *Youth Cultures, Transitions, and Generations* (pp. 127-141). Palgrave Macmillan, London.

- Horne, J., & Jary, D. (1985). The figural sociology of sport and leisure of Elias and Dunning: An exposition and a critique. *The Sociological Review*, 33(1_suppl), 86-112.
- Hughson, J. (2000). The boys are back in town: Soccer support and the social reproduction of masculinity. *Journal of Sport and Social Issues*, 24(1), 8-23.
- Kimmel, M. (2001). *Global masculinities: Restoration and resistance. A man's world*, 21-37.
- King, A. (1997). The postmodernity of football hooliganism. *British Journal of Sociology*, 576-593
- Lewis, R. W. (1996). Football hooliganism in England before 1914: A critique of the Dunning thesis. *The international journal of the history of Sport*, 13(3), 310-339.
- Maynard, M. (1994). Methods, practice and epistemology: The debate about feminism and research. *Researching women's lives from a feminist perspective*, 10(26), 10-26.
- Messerschmidt, J. W. (1999). Making bodies matter: Adolescent masculinities, the body, and varieties of violence. *Theoretical criminology*, 3(2), 197-220.
- Mota, M. (2009). Boys Will Be Hooligans: History and Masculine Communities in John King's England Away. Critique: *Studies in Contemporary Fiction*, 50(3), 261-274.
- Pavasovic Trost, T., & Kovacevic, N. (2013). Football, hooliganism and nationalism: the reaction to Serbia's gay parade in reader commentary online. *Sport in Society*, 16(8), 1054-1076.
- Pearson, G. (2012). *An ethnography of English football fans. Cans, Cops and Carnivals*.
- Poulton, E. (2012). If you had balls, you'd be one of us!'Doing gendered research: Methodological reflections on being a female academic researcher in the hyper-masculine subculture of 'football hooliganism. *Sociological research online*, 17(4), 67-79.
- Ratele, K. (2006). Ruling masculinity and sexuality. *Feminist Africa* 6.
- Sedgwick, E. K. (2015). *Between men. In Between Men*. Columbia university press.

Skelton, C. (2000). 'A passion for football': Dominant masculinities and primary schooling. *Sport, Education and Society*, 5(1), 5-18.

Warner, A. (2013). *For honor and country: understanding the link between football hooliganism and nationalism*. Presented to the Honors Committee of Texas State University-San Marcos in Partial Fulfillment of the Requirements

Williams, J. (2006). 'Protect me from what I want': Football fandom, celebrity cultures and 'new' football in England. *Soccer & Society*, 7(1), 96-114.

Διαδικτυακή βιβλιογραφία

Φακαλής, Τ. (2019). *Βίντεο και εικόνες από το συλλαλητήριο των οπαδών του «ΠΑΟΚ» για την Μακεδονία*. Ανακτήθηκε από: https://www.ethnos.gr/greece/article/31377/binteokaieikonesapotosyllalhthrioopadontoyypaokgiathmakedonia_20/05/22

Ο ΠΑΟΚ για την Μακεδονία [δελτίο τύπου ΠΑΟΚ] (18.01.2018). Ανακτήθηκε από: <https://www.paokfc.gr/nea/20180118-o-paok-gia-ti-makedonia/>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1

Έντυπο Πληροφορημένης Συγκατάθεσης για Αποθήκευση και Επεξεργασία Προσωπικών Πληροφοριών

Θέμα έρευνας: *«Ανδρισμοί, έθνος και ομοερωτισμός εντός των οπαδικών συνδέσμων»*

Η έρευνα αυτή μελετά: Την κατασκευή των ανδρισμών εντός του οπαδικού πλαισίου και την τομή της με το έθνος και τον ομοερωτισμό.

Εγώ, ο/η, συμφωνώ να λάβω μέρος ως συνεντευξιαζόμενος στην παρούσα διπλωματική έρευνα που διεξάγεται από την Μαλαματή Μαρία Πετρίδου, με την επίβλεψη της Καθηγήτριας κα. Α. Χαλκιά, στα πλαίσια του Διατμηματικού Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών «Φύλο, Κοινωνία, Πολιτική» του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Η συναίνεσή μου δόθηκε έπειτα από εκτενή συζήτηση με την ερευνήτρια, η οποία μου παρουσίασε το θέμα της έρευνας και τους άξονες της συζήτησης – συνέντευξης.

Παρακαλώ διαβάστε προσεκτικά τα παρακάτω σημεία.

1. Έχω ενημερωθεί για τους σκοπούς και τη διαδικασία της παρούσας έρευνας.
2. Είχα την ευκαιρία να κάνω ερωτήσεις πριν πάρω την απόφαση να συμμετέχω.
3. Καταλαβαίνω ότι η συμμετοχή μου είναι εντελώς εθελοντική και έχω το δικαίωμα να την διακόψω ανά πάσα στιγμή, εάν το επιθυμήσω.
4. Καταλαβαίνω ότι τα δεδομένα που θα συλλεχθούν κατά τη συνέντευξη θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για ερευνητικούς και μορφωτικούς σκοπούς.
5. Καταλαβαίνω ότι εάν το επιθυμώ η ανωνυμία μου στην έρευνα θα διασφαλιστεί.
6. Καταλαβαίνω ότι το υλικό που θα συλλεχτεί θα χρησιμοποιηθεί μόνο για τους σκοπούς της παρούσας έρευνας και σε δημοσιεύσεις της επιβλέπουσας ή/και της ερευνήτριας με ερευνητικό ή μορφωτικό σκοπό αποκλειστικά.
8. Καταλαβαίνω τα έγγραφα που θα παραδώσω θα βρίσκονται σε ασφαλές μέρος, στο οποίο κανένας δεν έχει πρόσβαση πέραν της παρούσας ερευνήτριας και της επιβλέπουσας της έρευνας.

Δηλώνω ότι συμφωνώ να συμμετάσχω στην έρευνα.

Ημερομηνία:.....

Υπογραφή ερευνήτριας: Υπογραφή συμμετέχοντα

Ονοματεπώνυμο Ερευνήτριας και στοιχεία επικοινωνίας: Μαλαματή Μαρία Πετρίδου, Φοιτήτρια ΔΠΜΣ «Φύλο, Κοινωνία, Πολιτική», Πάντειο Πανεπιστήμιο. Τηλ: 6972964338, petridmat@gmail.com

Ονοματεπώνυμο Επιβλέπουσας: Καθηγήτρια Αλεξάνδρα Χαλκιά, Τμήμα
Κοινωνιολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο. Τηλ.210-920-1787, halkiasal@outlook.com

(Δίνεται αντίγραφο στις-στους συμμετέχοντες)